

સમુંદ સમાના બુંદ મેં

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

આચાર્યશ્રી ઝંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ - ૭૪

સમુંદ સમાના બુંદ મેં

પૂજ્યપાદ, અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવન્ત
શ્રીમદ્વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજની
શબ્દપ્રસાદી પર સ્વાધ્યાય

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

સમુંદ સમાના બુંદ મેં

મૂલ્ય : ૯૦-૦૦ રૂ.

નકલ : ૨૦૦૦

પ્રથમ આવૃત્તિ : ઈ.સ. ૨૦૧૩

પ્રકાશક : આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન,
સુભાષચોક, ગોપીપુરા, સુરત

પ્રાપ્તિસ્થાન

- સેવંતીલાલ એ. મહેતા

૪-ડી, સિદ્ધગિરિ એપાર્ટમેન્ટ, અઠવાલાઈન્સ, સુરત

ફોન : ૨૬૬૭૫૧૧ (મો.) ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭

E-mail : omkarsuri@rediffmail.com

mehta_sevantilal@yahoo.co.in

- સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર

હાથીખાના, રતનપોળ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

- ધીરુભાઈ વડેચા

૧૦૧, શ્રી ભુવન, પહેલે માળે, ૨૮૯, એસ.વી.પી. રોડ, મુંબઈ-૦૪

ફોન : ૨૩૮૭૬૩૧૫ (મો.) ૯૩૨૩૧ ૭૬૩૧૫

- આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન

વાવપંથક વાડી, દશાપોરવાડ સોસાયટી,

પાલડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૭

સુરેશભાઈ કે. મહેતા ફોન : ૨૬૫૮૦૦૫૩ (મો.) ૯૪૨૯૩ ૫૫૮૫૩

- વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

હાઈ-વે, ભીલડીયાજી (બ.કાં.)-ગુજરાત

ફોન : ૨૭૪૪-૨૩૩૧૨૯

મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફિક્સ

૪૧૬, વૃંદાવન શોપીંગ સેન્ટર, પાનકોરનાકા, અમદાવાદ-૧ (મો.) ૯૮૯૮૪૮૦૦૯૧

~
: શ્રુતસૌજન્ય :
~

- ગુરુભક્ત જિજ્ઞાબહેન વિશાલભાઈ શાહ
અત્સી, કવન, ન્યુજર્સી, અમેરિકા
- ગુરુભક્ત નેહાબહેન રાકેશભાઈ જૈન
કોલમ્બસ, અમેરિકા
- ગુરુભક્ત નયનાબહેન રાજેશભાઈ મહેતા
બીલીમોરા
- ગુરુભક્ત

તારક છાયા

શ્રી દેલવાડા (આબુ)મંડન પરમતારક શ્રી આદિનાથ ભગવાન
પરમતારક શ્રી નેમિનાથ ભગવાન

દિવ્ય આશિષ

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહશિરોમણિ
મુનિપ્રવરશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વ્ય મુનિપ્રવરશ્રી જનકવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવરશ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય ઐકારસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવરશ્રી જંભૂવિજયજી મહારાજા
પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ

આશિષ

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજા
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

સમુંદ સમાના બુંદ મેં

પૂર્વ-મહાપુરુષોની પરાવાણીને ઝીલીને, પોતાના સમયના ભાવકો માટે, તેની સરસ, સરળ આવૃત્તિ આપનાર મહાપુરુષો યુગે યુગે થતા આવ્યા છે.

આપણા યુગમાં આપણા માટે તેવા મહાપુરુષ હતા પૂજ્યપાદ સાધનામનીષી પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ.

તેઓશ્રીની જ શૃંખલામાં આવ્યા પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજ.

અહીં પ્રસ્તુત છે તેઓશ્રીની અર્થગંભીર શબ્દપ્રસાદી પર સ્વાધ્યાય.

‘સમુંદ સમાના બુંદ મેં...’ પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં નાનાં-
નાનાં વાક્યોરૂપી બિન્દુમાં અર્થગંભીરતાનો સમુદ્ર
અનુભવાય.

પૂજ્ય ચિદાનન્દજી મહારાજનું એક પદ આ સન્દર્ભે
યાદ આવે :

એક બુંદ જલથી એ પ્રગટા,
શ્રુતસાગર વિસ્તારા;
ધન્ય જિન્હોને ઊલટ ઉદધિ કું,
એક બુંદ મેં ડારા...

‘ઉપ્પન્નેઈ વા, વિગમેઈ વા, ધુવેઈ વા’ રૂપ એક
વાક્યરૂપી બિન્દુમાંથી, પરમાત્માના શ્રીમુખેથી સરેલ આ
પંક્તિરૂપ બિન્દુમાંથી ગણધર ભગવન્તો દ્વારા દ્વાદશાંગીનો
વિસ્તાર મળ્યો. બિન્દુ સિન્ધુમાં પલટાયું...

પછી થયું પ્રત્યાવર્તન. આત્માનુભૂતિથી સભર
વ્યક્તિત્વોએ શ્રુતસાગરના આ વિસ્તારને આત્માનુભૂતિના
બિન્દુરૂપે અનુભવ્યો...

‘સમુંદ સમાના બુંદ મેં...’ પૂજ્યપાદશ્રીજીની
શબ્દપ્રસાદી માટેનું આ સટીક વર્ણન તો છે જ; તેમના
વ્યક્તિત્વની આંશિક અનુભૂતિ પણ આ પંક્તિ દ્વારા ભાવક
કરી શકે.

તેઓશ્રીમદ્ની ભવ્ય દેહયજ્ઞિના પ્રથમ દર્શને જ ત્યાં
નિર્મળ આત્મસ્વરૂપની ઝલક દેખાતી. જાણે કે
પરમચેતનાનો સમંદર તેઓશ્રીજીની કાયામાં અવતરિત ન
થયો હોય !

સંત કબીરે બે સટીક પંક્તિઓ આપી છે : ‘બુંદ
સમાના સમુંદ મેં...’ અને ‘સમુંદ સમાના બુંદ મેં...’.

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ પહેલાં પોતાના જીવનના બુંદને
પરમાત્માના સમંદરમાં, પરમાત્માની આજ્ઞાના સમંદરમાં
સમાવી દીધું. ‘બુંદ સમાના સમુંદ મેં...’

બુંદ સમંદરમાં ભળે છે ત્યારે તેના બિન્દુ તરીકેના
વ્યક્તિત્વનો લોપ થાય છે અને તે વિરાટ અસ્તિત્વ સાથે
એકાકાર થાય છે.

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ પોતાનું વ્યક્તિત્વ પ્રભુને સમર્પિત
કર્યું. અને તેઓશ્રીમદ્ની નાનકડી, દેદીપ્યમાન કાયામાં
પરમચેતનાનું અવતરણ થયું. ‘સમુંદ સમાના બુંદ મેં...’

પ્રસ્તુત છે પૂજ્યપાદશ્રીજીના શબ્દોનાં બુન્દમાં વિલસતો
જિનાજ્ઞાના મર્મનો સમંદર.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	વિષય	પેજ નં.
૧.	પ્રભુસત્તાનો અનુભવ	૩
૨.	વિહંગમ ગતિ, પિપીલિકા ગતિ	૧૪
૩.	નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ	૨૨
૪.	‘એ તો જગતનો ઠાકુર છે !’	૩૦
૫.	‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હિ આણ્યો...’	૪૭
૬.	પ્રીતિ યોગથી અસંગ યોગ સુધી	૫૫
૭.	શુક્લધ્યાન : લોકોત્તર અમૃતનો આસ્વાદ	૬૬
૮.	‘ઈંગલા પિંગલા સુખમના સાધ કે...’	૭૫
૯.	ધ્યાન : દ્વાદશાંગીનો સાર	૮૪
૧૦.	ત્રિગુપ્તિ-સાધના	૯૫
૧૧.	ઉન્મનીભાવ	૧૦૭
૧૨.	શક્તિપાત	૧૧૮
૧૩.	સમાપત્તિ	૧૨૭
૧૪.	મન્ત્ર ચૈતન્ય	૧૩૭
૧૫.	મૂર્તિ ચૈતન્ય	૧૪૬
૧૬.	‘જ્યોતસું જ્યોત મિલત...’	૧૫૮
૧૭.	ધર્મ : મઝાની આન્તર યાત્રા	૧૬૭
૧૮.	સાધના ત્રિપદી	૧૭૬

સમુંદ સમાના બુંદ મેં

પૂજ્યપાદ, અધ્યાત્મયોગી
આચાર્ય ભગવન્ત
શ્રીમદ્વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજની
શબ્દપ્રસાદી પર
સ્વાધ્યાય

આધાર સૂત્ર

❁ ભગવાન પાસે હૃદય ઠાલવજો. અત્યંત સરળ બની હૃદયની વાત કરજો.

ભગવાન બોલવા તૈયાર હોય છે. બોલી જ રહ્યા હોય છે, પણ ભગવાનની ભાષા આપણે સમજતા નથી. મને તો ઘણીવાર (આનો) અનુભવ થાય છે.

❁ તમે રોજ દાદા પાસે જાવ છો. રોજ કંઈક તો માંગતા જ જજો. ‘ભગવન્ ! મને ક્રોધ સતાવે છે. માયા સતાવે છે.’ વગેરે પ્રાર્થના કરજો. એ પ્રાર્થનામાં જેટલાં વધુ આંસુ આવશે તેટલી વધુ કર્મ-નિર્જરા થશે.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૧૮૨

૧

પ્રભુસત્તાનો અનુભવ

પરમચૈતન્ય સાથેની અભેદાનુભૂતિ પૂજ્યપાદશ્રીજીની કેવી તો અદ્ભુત હતી ! એ અનુભૂતિ અભિવ્યક્તિમાં ઊતરી આવે ત્યારે ભાવકને તો ઓચ્છવ જ ઓચ્છવ હોય.

પૂજ્યપાદશ્રીજીના જ શબ્દોમાં આ અનુભૂતિને જોઈએ :
“ભગવાનનું શરણું સ્વીકારો. ‘ત્વમેવ શરણં મમ...’ બોલો એટલે ભગવાને હાથ પકડી જ લીધો તેમ સમજો. આજે પણ હું બોલવા બેસું

ત્યારે નક્કી નથી હોતું : હું શું બોલીશ ? ભગવાન બોલાવે તેમ બોલતો રહું છું.^૧”

આથી પણ મઝાની એક કેફિયત પૂજ્યપાદશ્રીજીએ એક વાચનામાં આપી છે :

“આ હું નથી બોલતો. ભગવાન જ બોલે છે. બોલનાર હું કોણ ?^૨”

પૂજ્યપાદશ્રીજીની આ મઝાની અભિવ્યક્તિ સદ્ગુરુત્વની ઓળખના કેન્દ્રબિન્દુ સુધી આપણને લઈ જાય.

સદ્ગુરુ એટલે બારી. એક બારીની ઓળખ શું હોઈ શકે ? તેને લોખંડની જાળી છે કે સ્ટીલની; અથવા તો તેનાં કમાડ લાકડાનાં છે કે પિત્તળનાં; આ બારીની ઓળખ નથી.

તમે છતની નીચે અને ભીંતોની વચ્ચે હો ત્યારે તમને અસીમ અવકાશ જોડે સંબદ્ધ કરી આપે તે બારી. ક્યારેક કબાટ અને બારી બહારથી સરખા લાગતા હોય, પણ તમે ખોલો અને ભીંત છે, તો કબાટ. ખોલો અને કંઈ નથી તો બારી.

સદ્ગુરુ એટલે આ વિરાટ ખાલીપો. વિભાવશૂન્યતા. અને એ પૃષ્ઠભૂ પર પ્રભુનું અવતરણ થાય.

૧. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૫૬-૫૭

૨. એજન્, ૨/૧૦૧

આ સન્દર્ભમાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “હું બોલતો નથી. ભગવાન બોલે છે.” કેન્દ્રમાં તેઓ રહ્યા જ નથી ને !

પૂજ્યપાદશ્રીજીના હૃદયના કેન્દ્રમાં છે પ્રભુ. પ્રભુની એ ઉપસ્થિતિને તેઓ કેવી રીતે માણી રહ્યા હશે ! જુઓ, આ શબ્દો :

“ભગવાન હાજર નથી. - એવી આપણી માન્યતા જડમૂળથી કાઢવી પડશે. ભગવાન ભલે અહીં નથી, પણ ભગવાનની શક્તિ તો જગતમાં કામ કરી જ રહી છે. સૂર્ય ભલે આકાશમાં છે. પ્રકાશ તો અહીં જ છે ને ! સિદ્ધો ભલે ઉપર છે, પણ એમની કૃપા તો અહીં વરસે જ છે. માત્ર તે અનુભવમાં આવવી જોઈએ.”^૩

પ્રશ્ન થાય કે આ અનુભવ કઈ રીતે થાય ? પ્યારા શબ્દોમાં એની સમજૂતી વહી છે : “ભગવાન પાસે અનન્ય ભાવથી જઈએ અને પ્રાર્થીએ : ‘ભગવન્ ! આપ જ સર્વસ્વ છો. માતા, પિતા, બંધુ બધું જ આપ છો. આપના સિવાય કોઈનો આધાર નથી.’ તો જ ભગવાન તરફથી આપણને પ્રતિભાવ મળે. આપણે અનન્ય ભાવથી કદી ભગવાનની શરણાગતિ સ્વીકારી નથી.”^૪

આ આર્ષવચનો સાંભળતાં ભાવકને ભગવદ્ગીતાના પ્યારા શબ્દો અચૂક યાદ આવશે :

૩. એજન, ૨/૧૧૮

૪. એજન, ૨/૧૧૮

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां, ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां, योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥

(अनन्य રીતે મને વિચારતા જે લોકો મને ભજે છે; તેમનું યોગ-ક્ષેમ હું કરું છું.)

અને, ‘યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્’ નો આ મુક્ત અનુવાદ કેટલો મજાનો લાગે છે ! : “ભગવાન જગતના સાર્થવાહ છે. સાર્થથી તમે છુટ્ટા ન પડો તો મોક્ષ સુધીની જવાબદારી ભગવાનની છે.”^૫

પ્રભુનું સાધનાકર્તૃત્વ, પૂજ્યપાદશ્રીના શબ્દોમાં, કેવું તો મોહક રીતે અહીં ઊભરે છે !

પ્રભુના અસ્તિત્વરૂપી વિરાટ સમુદ્રમાં આપણા વ્યક્તિત્વનું બિન્દુ ભળે તો કેવો તો આનંદ ભીતર ઊપજે ! પણ યક્ષપ્રશ્ન એ રહે કે આ બુંદને સમંદરમાં ભેળવવું શી રીતે ? સંત કબીરજી કહે છે : ‘બુંદ સમાના સમુંદ મેં...’ પ્રબળ ઈચ્છા થઈ રહે કે ચાલો, જીવનના બુંદને પરમચેતનાના સમંદરમાં ભેળવી દઈએ. પણ એ માટેનો માર્ગ કયો ?

પૂજ્યપાદશ્રીજી સરળ માર્ગ બતાવે છે : “તમારો ઉપયોગ અરિહંતમય બન્યો, એ જ અરિહંતનું ધ્યાન. એક નય તો ત્યાં સુધી કહે છે : અરિહંતના ઉપયોગમાં રહેતો આત્મા જ સ્વયં અરિહંત છે.

‘અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, (દેવ્વહ ગુણ પજજાય રે; ભેદ છેદ કરી આત્મા, અરિહંતરૂપી થાય રે...)’ અહીં અભેદ ધ્યાનની વાત છે.

૫. એજન, ૨/૧૧૮

વચ્ચેની અહંકારની દીવાલ તૂટી જાય તો અરિહંત ને આપણે એક જ છીએ.^૬”

આટલી સરળ, સરસ વાત ! પૂજ્યશ્રીજીની કરુણા આનું વધુ સરલીકરણ કરવા તરફ વહે છે :

“આપણે માનીએ છીએ : હું એટલે શરીર. ભગવાન માને છે : જગતના સર્વ જીવોમાં હું છું. ભગવાનની ચેતના વિરાટ છે. આપણી વામન છે. જો આપણી વામન ચેતના (પ્રભુની) વિરાટ ચેતનામાં ભળી જાય તો ? પાણીનું ટીપું સાગરમાં ભળે તો ટીપું સ્વયં સમુદ્ર બની જાય. આપણો અહં ઓગળી જાય છે; જ્યારે આપણે પ્રભુમાં એકાકાર બની જઈએ છીએ. પછી આપણું અસ્તિત્વ જ રહેતું નથી.^૭”

આપણા જીવનનું બુદ્ધ પરમચેતનાના સમંદરમાં ભળે એ આપણું અવતાર-કૃત્ય બન્યું. પણ એ પ્રભુ છે ક્યાં ?

પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “પ્રભુને અન્તર્યામી કહ્યા છે. અન્તર્યામી એટલે શું ? સૌના ઘટમાં, અંતરમાં બિરાજી રહે તે અન્તર્યામી.^૮”

આ અન્તર્યામીને આપણે મળવું છે.

શી રીતે મળવું ?

૬. એજન, ૨/૧૧૮

૭. એજન, ૨/૧૧૮

૮. એજન, ૨/૧૨૦

પૂજ્યપાદશ્રીજી એક સરળ રીત ભણી આંગળી ચીંધે છે : “અરિહંત પર પ્રેમ પ્રગટાવો. પ્રભુ મળે તો પ્રેમથી મળે. પ્રેમ ન હોય તો કોઈ જ પ્રક્રિયાથી કશો દહાડો ન વળે.”

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજની મુનિસુવ્રત જિન સ્તવનાની એક પંક્તિને પૂજ્યશ્રીજી અહીં ટાંકે છે :

‘અક્ષય પદ દીએ પ્રેમ જે, પ્રભુનું તે અનુભવ રૂપ રે...’ એ પ્રેમ ભક્તને અક્ષયપદ - મોક્ષ આપી શકે, જે પ્રેમ પ્રભુનું અનુભૂત્યાત્મક સ્વરૂપ છે. પ્રભુને નિહાળતાં પ્રભુની વીતરાગ દશાનું દર્શન થાય, એ દર્શન ઝંખનાની ઉત્કટતામાં જઈને છેક વીતરાગ દશાની પ્રાપ્તિ સુધી લઈ જાય.

પૂજ્યપાદશ્રીજી બહુ જ સરળ શબ્દોમાં આ વાત ચર્ચે છે : “પ્રભુનો પ્રેમ એટલે એમના ગુણોનો પ્રેમ... અને આગળ વધીને કહું તો આપણા જ આત્માના ગુણોનો પ્રેમ^{૧૦} ! પ્રભુ એટલે આખરે તો આપણો જ આત્મા. પ્રભુપ્રેમ એટલે આપણા જ આત્માનો પ્રેમ.... સમ્યગ્દર્શન એ પ્રભુપ્રેમ જ છે.”

નિમિત્ત રૂપે પ્રભુ. ઉપાદાન આપણું પરિપક્વ થયેલું જોઈએ. તો, સાધનાની ગાડી વેગથી ચાલે.

અહીં પૂજ્યપાદશ્રીજી પ્રભુશક્તિ પર ભાર મૂકતાં હૃદયંગમ વાત કરે છે : “પૂ.વીરવિજયજી મહારાજે કહ્યું છે : ‘સુલસાદિક નવ જણને જિનપદ

૯. એજન, ૨/૧૨૧

૧૦. એજન, ૨/૧૨૧

૧૧. એજન, ૨/૧૨૨

દીધાં રે...' આ નવને પ્રભુએ તીર્થંકરપદ આપ્યું કે તેઓ પોતાની સાધનાથી પામ્યા ? બીજા કેમ ન પામ્યા ? ને તે નવ જ કેમ પામ્યા ? તે નવનો પ્રકૃષ્ટ યોગ હતો માટે. વળી તે નવને પણ પહેલાં કેમ તીર્થંકર નામ ન મળ્યું ? ને પ્રભુની હાજરીમાં જ કેમ નિકાચિત થયું ? આ વિચારશો તો પ્રભુની મુખ્યતા સમજાશે.

“ઈન્દ્રભૂતિ આદિમાં ગણધરપદની યોગ્યતા હોય તો જે વખતે યજ્ઞ કર્યો ત્યારે ગણધરપદ કેમ ન પામ્યા ?

“તમને ઉપાદાન મુખ્ય દેખાતું હશે. મને પ્રભુ મુખ્ય દેખાય છે.”^{૧૨}

“ભગવાન કંઈ કરતા નથી, આપણો ઉદ્યમ કામ કરે છે; એવું માનશો તો ભક્ત કદી નહિ બની શકો. અગિયાર ગણધરોની તૈયારી ન હતી પણ સમવસરણમાં ગયા ને કામ થઈ ગયું. હવે કહેશો ને કે ગણધરપદનું દાન ભગવાને કર્યું !”^{૧૩},

પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં મન્ત્રાત્મક નાનાં નાનાં સૂત્રો હોઠવગાં જ નહિ, હૃદયવગાં રહે તેવાં છે :

“હૃદયમાં ભગવાન અને માથે પ્રભુની આજ્ઞા હોય તો બીજી કંઈ વસ્તુની જરૂર છે ?”^{૧૪}

૧૨. એજન, ૨/૨૪૦

૧૩. એજન, ૨/૨૪૧

૧૪. એજન, ૪/૧૪૯

પ્રભુકર્તૃત્વની વાતને વિસ્તારતાં પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કહ્યું છે : “સારું કાર્ય કર્યું ભલે આપણે, પણ કરાવ્યું ભગવાને. સારા કાર્યનું કર્તૃત્વ સ્વ પર ન નાખતાં ભગવાન પર રાખવાથી કર્તૃત્વનું અભિમાન નથી આવતું... સર્વ ગુણોના માલિક ભગવાન છે. એમની જાણ્યે-અજાણ્યે થયેલી ભક્તિથી જ કંઈક અંશે આપણામાં ગુણ આવ્યા છે. એ ગુણ મળી ગયા પછી ભગવાનને કઈ રીતે ભૂલી શકાય ?

“ભગવાનની કૃપાથી જ મુક્તિનો માર્ગ મળી શકે અને ફળી શકે. સતત બોલાતો ‘દેવ-ગુરુ-પસાય’ (શબ્દ) આ જ તત્ત્વને ઊજાગર કરે છે.”^{૧૫}

સદ્ગુરુનું મુખ્ય કાર્ય સાધકને પ્રભુ સાથે જોડવાનું છે એ સમજાવતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “ગુરુનું આ જ કામ છે : તમને પ્રભુના રાગી બનાવવા. ગુરુ જ ભગવાન સાથે જોડે છે માટે જ ‘આયઓ ગુરુબહુમાણો’ એમ કહ્યું.”^{૧૬}

આપણે પ્રભુને મળવા જઈએ છીએ કે પ્રભુ આપણને મળવા આવે છે ? આ વાતને ચર્ચતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે :

“(કેવળી) ભગવાન દર છ મહિને (સમુદ્ઘાત રૂપે) આપણને મળવા આવે જ છે. આપણે ક્યાં સંમુખ થઈએ છીએ ?

૧૫. એજન, ૨/૩૭૩

૧૬. એજન, ૨/૩૭૩

“ભગવાન સમુદ્ઘાતના ચોથા સમયે આત્મ-પ્રદેશોથી સર્વલોકવ્યાપી બને જ છે. આખા બ્રહ્માંડમાં ફેલાઈ જતા ભગવાન આપણા ઘટમાં પણ આવે જ છે ને !

“ભગવાન ભલે સમુદ્ઘાત પોતાના માટે (કર્મક્ષય માટે) કરતા હોય, પણ આપણા માટે આ ઘટના ઘણી ઉપયોગી છે.

“(પ્રભુ) આત્મપ્રદેશોથી વિશ્વના સર્વજીવોને જાણે મળવા આવે છે. શકસ્તવમાં પ્રભુનું એક વિશેષણ છે : વિશ્વરૂપાય... ભગવાન વિશ્વરૂપ છે.”^{૧૭}

કેટલી મઝાની આ વાત ! પ્રભુ આપણને મળવા આવે ! અને છતાં આપણે એમને ન મળી શકીએ... આ કેવી કરુણતા !

બૌદ્ધગુરુ બોધિધર્મના જીવનની એક ઘટના મને યાદ આવે છે. તેઓ ચીન ગયેલા. એક મઠમાં તેઓ ભીંત સામે મુખ કરીને બેઠેલા. ઈકો નામનો એક ભક્ત ત્યાં ગયો. તેણે વિનંતિ કરી : ‘ગુરુદેવ ! મારી સામું આપ જુઓને !’

એક જ ક્ષણમાં બોધિધર્મે પોતાનું મુખ ફેરવી લીધું. ઈકો તરફ દૃષ્ટિ કરતાં તેમણે કહ્યું : ‘મને તારી સમક્ષ ફરતાં આટલો સમય લાગ્યો. તને મારી સંમુખ ફરવામાં કેટલો સમય લાગશે ?’

પૂજ્યપાદશ્રીજી પણ આ જ લયમાં પૂછી રહ્યા છે : ભગવાન દર છ મહિને તમને મળવા આવે છે. તમે પ્રભુને મળો છો ?

શું કહીશું આપણે પૂજ્યપાદશ્રીજીને ?

ભગવાનની અમાપ કરુણાને વ્યાખ્યાયિત કરતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “ભગવાન પાસે કેવળજ્ઞાનનું વિશાળ દર્પણ છે. જેમાં ત્રણે કાળનું વિશ્વ પ્રતિબિમ્બિત છે. તો ભક્તિ કરતાં (એવાં) આપણે ભગવાનમાં પ્રતિબિમ્બિત ખરા કે નહિ ?

“ભગવાનમાં તો આપણે પ્રતિષ્ઠિત છીએ જ. પણ ભગવાન આપણામાં કેટલા અંશે પ્રતિષ્ઠિત છે ?”

શું જવાબ આપીશું પૂજ્યપાદશ્રીજીને ? જો કે, સદ્ગુરુ પાસે જે અમાપ વાત્સલ્ય હોય છે, એને વરસાવતાં તેઓએ મઝાનો માર્ગ, આ માટે, બતાવ્યો છે : “આપણું ચિત્ત જેટલું નિર્મળ, તેટલા અંશે ભગવાન આપણા ચિત્તમાં પ્રતિબિમ્બિત બનશે... ભગવાનને લાવવા હોય તો ચિત્તને નિર્મળ કરતા રહો !”^{૧૮},

આધાર સૂત્ર

- ❁ શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયિનું ધ્યાન તે પક્ષીનો માર્ગ છે. આપણો માર્ગ કીડીનો છે. (જો કે, એ પણ હોય તો સારી વાત છે.) કીડીના માર્ગે વિઘ્નો ઘણાં છે. રસ્તામાં તો ઘણા ખાડા-ટેકરા આવે, કોઈના પગ નીચે દબાઈ જવાની પણ સંભાવના. ગગન માર્ગમાં આવી કોઈ સંભાવના નથી. - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૧૬૫
- ❁ સમાધિ આપણી મોક્ષયાત્રામાં પ્રચંડ વેગ આપે છે. પાકેલી કેરી ખાવા કીડી પણ જાય અને પક્ષી પણ જાય; બન્નેની પાકેલી કેરી માટે ઈચ્છા છે, પણ વેગ કોનો વધુ ? - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૧૬૪

૨

વિહંગમ ગતિ, પિપીલિકા ગતિ

સાધનાના બે માર્ગોની ચર્ચા સાધનાસૂત્રોમાં આવતી હોય છે :
વિહંગમ ગતિ, પિપીલિકા ગતિ.

વિહંગમ ગતિ. પક્ષીની ગતિ. જ્ઞાન અને ક્રિયાની પાંખોને પસારીને,
સાધનાના વિરાટ, અફાટ આકાશમાં વિહરીને સ્વાનુભૂતિની મંજિલને
પામવી.

પિપીલિકા ગતિ. કીડીની ગતિ. કીડીની જેમ ધીરે ધીરે સાધનાની
ભૂમિ પર ચાલીને સ્વાનુભૂતિની મંજિલ પામવી.

વિહંગમ ગતિની મજાની પ્રસ્તુતિ પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે શ્રી અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં આપી છે :

‘જે ઉપાય બહુવિધની રચના, યોગમાયા તે જાણો રે, મનમોહન; શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ધ્યાને, શિવ દીએ પ્રભુ સપરાણો રે...’ ઘણી બાહ્ય સાધનાપદ્ધતિઓ યોગમાયા જેવી હોય છે. બાહ્ય યોગ (પ્રાણાયામ આદિ)નો વિસ્તાર જ વિસ્તાર. એ વિસ્તારમાં અટવાઈ ન જતાં સાધનાના હાર્દ સુધી પહોંચવું જોઈએ.

શું છે સાધનાનું હાર્દ ?

શુદ્ધ દ્રવ્ય, શુદ્ધ ગુણ અને શુદ્ધ પર્યાયનું ધ્યાન એ છે સાધનાનું હાર્દ. આ સાધનાને માર્ગે જતાં સ્વાનુભૂતિની ઝલક મળે છે.

મોક્ષ એટલે સ્વાનુભૂતિ. અહીં પ્રતીકાત્મક લયમાં કહેવાયું : ‘શુદ્ધ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય ધ્યાને, શિવ દીએ પ્રભુ સપરાણો રે...’ પ્રભુ તેવા સાધકને મોક્ષ ‘પરાણે’ આપે છે. સાધકને લાગે છે કે અનાયાસ, આવડી મોટી ભેટ પોતાને મળી ગઈ.

આ પંક્તિ - સ્તવનાની - બોલતાં ઘણીવાર આ રૂપક કથા યાદ આવે : અબજોપતિ દાદાને નવા વર્ષની શુભકામના સમર્પવા પૌત્ર ગયો. પૌત્રને હતું કે દાદા પાંચ-સાત હજાર રૂપિયા પોતાને આપશે. પરંતુ પૌત્રની નમ્રતા આદિથી ખુશ દાદાએ એના માટે લાવી રાખેલ કેડિલોક કારની ચાવી એને આપી. પૌત્ર માટે એ અકલ્પિત, સુખદ અનુભવ હતો.

‘શિવ દીએ પ્રભુ સપરાણો રે...’ ભક્ત માટે આ સુખદ અનુભવ હતો. કરી થોડીક સાધના, ને પ્રભુ કહે છે : લે, તને મોક્ષ - સ્વરૂપ દશાનો અનુભવ - આપું છું.

ધ્યાન એટલે અનુભવ. સ્વનો અનુભવ.

પોતાના નિર્મળ આત્મદ્રવ્યનો અનુભવ તે દ્રવ્યધ્યાન, પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોનો અનુભવ તે ગુણધ્યાન. પોતાના શુદ્ધ પર્યાયોનો અનુભવ તે પર્યાય ધ્યાન.

તમે છો નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય.

પ્રભુના નિર્મળ આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન કરતાં તમે અનુભવશો કે તમારું આત્મદ્રવ્ય પણ એવું જ નિર્મળ છે : રાગ-દ્વેષના મલને પેલે પાર. કર્મોના લેપને પેલે પાર.

‘અધ્યાત્મ બિન્દુ’ ગ્રંથમાં ઉપાધ્યાય શ્રી હર્ષવર્ધનજી કહે છે : બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણ અને સત્તા આદિ ભાવો તો કર્મના છે; મારે એમની જોડે શું લેવા-દેવા ? હું તો છું કર્મોથી અલિપ્ત ચેતના^૧.

સમભાવની કે આનન્દની ધારામાં જઈને સાધક સ્વગુણાનુભૂતિ કરશે.

અરિહંત પ્રભુના અષ્ટપ્રાતિહાર્યાદિ પર્યાયોનું ધ્યાન તે પર્યાય ધ્યાન.

૧. બન્ધોદયોદીરણસત્ત્વમુખ્યાઃ ભાવાઃ પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણાં સ્યાત્ ।

- અધ્યાત્મ બિન્દુ

આ માર્ગ છે વિહંગમ માર્ગ. પક્ષીનો માર્ગ. શુદ્ધમાં વિહરવાનો માર્ગ.

શુભમાં વિહરવાના માર્ગને કહીશું પિપીલિકા માર્ગ. કીડીની ગતિ.

સાધનામાર્ગમાં આપણો વેગ કેવો છે ?

વેગ. Force. એ મહત્ત્વનું પરિબળ છે સાધનામાર્ગનું. બંદૂકમાં ભરવાની ગોળી કોઈ પોતાના હાથમાં રાખે, અને ભીંતને અડાડે તો શું થાય ? પ્લાસ્ટરને લસરકોય માંડ પડશે. પણ એ જ ગોળી બંદૂકમાં ભરી છોડાશે ત્યારે વેગને કારણે એ ભીંતની આરપાર છેદ પાડી દેશે.

આ વેગની ચર્ચા પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ધર્મનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કરી : ‘દોડત દોડત દોડત દોડિયો, જેતી મનની રે દોડ...’ સાધનામાર્ગે મનના વેગથી, અથવા તો કહો કે મનના વેગથી પણ ચઢિયાતા વેગથી દોડવાનું છે. આના કારણે, મન પાછળ છૂટી જશે. સાધકની સાધનાયાત્રા નિર્વિકલ્પતાના પ્રદેશમાં આગળ ધપશે.

શુભનો માર્ગ : પિપીલિકા માર્ગ. સાધક આ જ શુભની સાધનાને ઘૂંટીને શુદ્ધમાં ફેરવી શકશે. પિપીલિકા ગતિને વિહંગમ ગતિમાં ફેરવી શકાશે.

કઈ રીતે ?

સાધક ‘જ્ઞાનસાર’ના મૌનાષ્ટકનો સ્વાધ્યાય કરે છે. ‘મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં, સ મુનિઃ પરિકીર્તિતઃ...’ જગતના તત્ત્વને માત્ર જાણે તે મુનિ. એટલે કે બાહ્ય જગતમાં ઘટતી ઘટનાઓમાં જે વહે નહિ, તરે નહિ, સરે નહિ તે મુનિ.

આ સ્વાધ્યાય અર્થાનુપ્રેક્ષામાં એ રીતે વહે કે મુનિત્વની આ વિભાવના સાધકને ભીનો બનાવી દે; પોતે આ ભૂમિકાને ક્યારે મેળવશે આવો ભાવ તેની ભીતર સ્પન્દિત કરી દે; આ શુભની ઘટના થશે. અહોભાવની પુષ્ટ ધારા શુભની ધારામાં વેગ લાવશે.

અને જ્યારે, સાધક ઘટનાઓથી પોતાની જાતને અલિપ્ત કરી દેશે; પોતાની ભીતર ડૂબકી મારવાનું તેનું ચાલુ થશે; સ્વાનુભૂતિની એક આછી સી ઝલક પણ તે અનુભવશે ત્યારે શુદ્ધના આકાશને એ આંબશે.

શુભના રન-વે પર દોડીને સાધનાનું વિમાન શુદ્ધના આકાશમાં છલાંગ્યું. પિપીલિકા ગતિ, સાધકની, વિહંગમ ગતિમાં ફેરવાઈ.

સાધનાને વેગ આપે છે સમાધિ. મનની સ્થિરતા. વિચારો, વિકલ્પો સાધનાના વેગમાં અવરોધ નાખતા હતા. નિર્વિચારતા, ચિત્તસ્થૈર્ય દ્વારા સાધના વેગવતી બની. પાતંજલ યોગસૂત્ર યાદ આવે : ‘નિર્વિચારવૈશારદ્ધે-
ડધ્યાત્મસંપ્રસાદઃ...’ નિર્વિચારને જ્યારે સાધક કુશળતાથી ઘૂંટી શકે છે ત્યારે એને ભીતરી જગતનો પ્રસાદ મળે છે.

તો, શુભ, શુભનો વેગ અને શુદ્ધ એ છે આપણી સાધના પદ્ધતિ. પૂજ્ય મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજે આ વાતને ચર્ચતાં ‘સમાધિ શતક’માં કહ્યું : ‘આતમજ્ઞાને મન ધરે, વચન-કાય-રતિ છોડ; તો પ્રગટે શુભ વાસના, ગુણ અનુભવ કી જોડ...’

શુભ-વાસના એટલે શુભનો વેગ. અસ્તિત્વમાં વાસિત થયેલું શુભ;
જે શુદ્ધમાં - ગુણાનુભવમાં ફેરવાય છે.

એના માટેના માર્ગની ચર્ચા એમણે કડીના પૂર્વાર્ધમાં કરી :
‘આત્મજ્ઞાને મન ધરે, વચન-કાય-રતિ છોડ...’

વચનરતિ અને કાયરતિ છોડવી છે. કો’કે કહ્યું : ‘તમે સરસ
બોલ્યા... તમે સરસ ગાયું...’ આ વચનો દ્વારા ભીતર રતિભાવ
ઊપજ્યો, તે વચનરતિ. ખાવા-પીવાની રતિ દ્વારા ઊપજી કાયરતિ...

આ બેઉને છોડવા છે.

હા, વચનાનન્દ અને કાયાનન્દ ચાલશે. એ તો શુભને પુષ્ટ કરે.
પ્રભુનાં પ્યારાં, પ્યારાં વચનોને સાંભળ્યાં અને ભીતર હર્ષની ધારા રેલાઈ;
વચનાનન્દ. પ્રભુનાં દર્શન થયાં ને આંખો ઝળઝળિયાંથી ઊભરાઈ ગઈ;
કાયાનન્દ.

વચનરતિ અને કાયરતિ જાય... વચનાનન્દ, કાયાનન્દ આવે...
અને મન આત્મજ્ઞાનના ઊંડાણમાં સ્થિર થાય... આ માર્ગ છે શુભના વેગ
અને શુદ્ધની પ્રાપ્તિનો.

પિપીલિકા ગતિ. શુભ... એમાં વેગ આવ્યો એટલે એ ગતિ હવે
વિહંગમ ગતિમાં ફેરવાશે.

શુભ, શુભનો વેગ, શુદ્ધ...

કેવી મઝાની આ સાધનાપદ્ધતિ !

પ્રભુ ! તારાં આ ઋણમાંથી અમે ક્યારે મુક્ત બનીશું ? કેવી અનૂઠી
આ સાધના તેં અમને આપી છે !

પ્રભુ ! અમારી સાધનાની પિપીલિકા ગતિને વિહંગમ ગતિમાં
રૂપાંતરિત કરો !

આધાર સૂત્ર

❁ પ્રશ્ન : વિચાર અને ઉપયોગમાં શો ફરક ?

પૂજ્યશ્રી : બહુ મોટો ફરક છે. વિચાર એટલે વિકલ્પ અને ઉપયોગ એટલે જાગૃતિ. આપણો ઉપયોગ અન્ય વિચારોથી રહિત બને તો જ ભગવાન એ ઉપયોગમાં પધારે.

❁ ઉપયોગ ભગવાનને ક્યારે સોંપાય ? એ નિર્વિકલ્પ બને ત્યારે.

❁ ‘શબ્દ અધ્યાત્મ અર્થ સુણીને, નિર્વિકલ્પ આદરજો રે;
શબ્દ અધ્યાત્મ ભજના જાણી, હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે...’

- પૂ. આનંદધનજી

❁ શબ્દ અધ્યાત્મ એટલે આગમ. આગમનો અભ્યાસ કરીને મનને નિર્વિકલ્પ બનાવવું છે. અને તે પ્રભુને સોંપવાનું છે. બાકી ચૌદ પૂર્વી પણ વિકલ્પો કરીને થાકી જાય, વિકલ્પોનો ક્યાંય અંત નથી. આખરે નિર્વિકલ્પમાં ઠરવું જ પડશે.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૮, ૮૯

❁ ઉપયોગ આત્માનો સ્વભાવ છે. વિચાર મનનો સ્વભાવ છે.

❁ ભાવ મન ઉપયોગ વખતે રહે.

દ્રવ્ય મનથી વિકલ્પો થાય છે.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૧૦૩

❁ મન હોય અને વિચારો ન હોય તો જીવાય નહિ ? નોકર વિના શેઠ ન જીવી શકે ?

- એજન, ૪/૧૧૦

3

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ

બે બૌદ્ધ ભિક્ષુઓ જતા હોય છે. મંદિરની ધજાને ચાલતી-ઊડતી જોઈ એક ભિક્ષુએ બીજા ભિક્ષુને કહ્યું : ‘ધજા ચાલે છે.’

બીજા ભિક્ષુએ કહ્યું : ‘ધજા તો જડ છે. એ ક્યાંથી ચાલે ? પવન ચાલે છે એટલે ધજા ચાલતી દેખાય છે.’

બેઉને ખબર નહોતી; ગુરુ એમની પાછળ ચાલતા હતા. બન્નેનો વાર્તાલાપ સાંભળી ગુરુએ કહ્યું : ‘તમારાં બેઉનાં મન ચાલે છે.’

મઝાની ટિપ્પણી ગુરુની હતી. ધજા ચાલે કે ન ચાલે; સાધક તરીકે તેમની નજર ત્યાં જવી જ જોઈતી નહોતી. સાધના માટે અપ્રસ્તુત વિચારો સાધકને કેમ આવે ?

પોતાના અત્યારના સાધનાના પડાવથી આગળના પડાવે પોતાને લઈ જાય એ જ વિચાર, એ જ પ્રશ્ન સાધકના મનમાં ઊઠે. બીજા વિચાર, પ્રશ્નનો આખરે શો અર્થ ?

થોડીક સૂક્ષ્મતામાં જઈએ તો, વિચાર અને વિકલ્પમાં થોડોક ભેદ પાડી શકાય. રાગ, દ્વેષ, અહંકારનાં મૂળિયાં સાથે જોડાયેલ તે વિકલ્પ... ઘુટ્ટો-છવાયો આવી ગયેલો વિચાર તે વિચાર.

જેમ કે, ખંડમાં એક વ્યક્તિ પ્રવેશી. તમે એને ઓળખતા નથી. તમારા મને એ વખતે નોંધ લીધી કે કોઈક આવ્યું. આ વિચાર. પરંતુ ખંડમાં પ્રવેશનાર વ્યક્તિ તમારી પરિચિત હોય અને તેને જોતાં તમને તિરસ્કારનો કે રાગનો ભાવ ઊઠી રહે, તો એ છે વિકલ્પ.

વિચારો/વિકલ્પોથી પર કેમ ઊઠવું ?

એમની સાથેનું તાદાત્મ્ય, વિચારો સાથેની મારાપણાની સાંઠગાંઠ આપણને નડે છે.

મહાપુરુષોના હલાવી નાખે તેવા વિચારો સાંભળીને પણ આપણે હલબલી ઊઠતા નથી. અને આપણને આવેલ રાખ-ધૂળ જેવા વિચારને સત્તર જગ્યાએ કહેતા ફરીએ છીએ : ‘મારા વિચારો !’

આપણે છીએ ચિદાકાશમાં, સાધક તરીકે. વિચારો છે ચિત્તાકાશમાં. ત્યાં એ હોય કે ન હોય; આપણને શો ફરક પડે ?

આપણા ઉપયોગને વિકલ્પ-વિહોણો બનાવવો એ છે આપણી સાધના. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં કહે છે : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો...’

ઉપયોગમાંથી વિકલ્પો ગયા. હવે કર્મનો બંધ શી રીતે ?

રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિને શેરીની ધૂળ કહેવાઈ છે. શેરીમાં પડેલું રજકણ મકાનમાં શી રીતે આવે છે ? હવાની પાંખ પર સવાર થઈને. એ જ રીતે, વિકલ્પોની પાંખ પર સવાર થઈને રાગાદિ વિભાવો ચિત્તમાં પ્રવેશે છે.

વિકલ્પો શિથિલ બન્યા... હવે ? ‘ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી.’

વિકલ્પોને ચિત્તમાં પ્રવેશતાં તમે અટકાવી ન શકો ત્યારે એક કામ થઈ શકે : વિકલ્પોને જોવાનાં. એમાં ભળવાનું નહિ.

વિચારો છે દૃશ્ય. તમે છો દ્રષ્ટા.

દ્રષ્ટા અલગ છે. દૃશ્ય અલગ છે.

તમારી સામે રહેલ ટેબલ જેટલું તમારાથી ભિન્ન છે; એટલા જ અળગા છે વિચારો તમારા સ્વરૂપથી. યાદ આવે અમૃતવેલની સજ્જાય : ‘દેહ મન વચન પુદ્ગલ થકી, કર્મથી ભિન્ન તુજ રૂપ રે...’

પૂજ્ય ચિદાનન્દજી મહારાજનું એક સશક્ત વચન યાદ આવે :

‘નય અરુ ભંગ નિક્ષેપ વિચારત, પૂરવધર થાકે ગુણ હેરી;
વિકલ્પ કરત તાગ નહિ પાયો, નિર્વિકલ્પ તે હોત ભયેરી...’

નય, ભંગ અને નિક્ષેપોનો વિચાર કરતાં ગુણસમૃદ્ધ પૂર્વધર મહાત્માઓ પણ થાકી ગયા. લાગ્યું કે આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ માટે નિર્વિકલ્પ થવું જોઈએ. અને તેઓ નિર્વિકલ્પ થયા.

આવું જ એક મઝાનું વચન તેમનું જ - પૂ. ચિદાનન્દજી મહારાજનું યાદ આવે છે : ‘એક બુંદ જળથી એ પ્રગટા, શ્રુતસાગર વિસ્તારા; ધન્ય જિન્હોંને ઊલટ ઉદધિ કું, એક બુંદ મેં ડારા...’. ‘ઉપ્પન્નેઈ વા - વિગમેઈ વા - ધુવેઈ વા’^૧-એ ત્રિપદીરૂપી એક જળબુન્દથી શ્રુતસાગરનો વિસ્તાર થયો. ગણધર ભગવંતોને પ્રભુ આ ત્રિપદી આપે અને એ ત્રિપદીમાંથી દ્વાદશાંગીની રચના ગણધર ભગવંતો કરે... ‘ધન્ય જિન્હોંને ઊલટ ઉદધિ કું, એક બુંદ મેં ડારા...’ તે સાધકશ્રેષ્ઠો ધન્યવાદને પાત્ર છે, જેમણે શાસ્ત્રોના એ સમુદ્રને આત્માનુભૂતિરૂપ એક બિન્દુમાં પર્યવસિત કર્યો.

પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજ પરમતારક શ્રી શ્રેયાંસનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહે છે :

શબ્દ અધ્યાતમ અર્થ સુણીને,
નિર્વિકલ્પ આદરજો રે;
શબ્દ અધ્યાતમ ભજના જાણી,
હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે...

૧. પદાર્થ ઉત્પન્ન પણ થાય છે, નષ્ટ પણ થાય છે (પર્યાય રૂપે) અને તે નિત્ય પણ રહે છે (દ્રવ્ય રૂપે).

આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રોનો મર્મ સાંભળીને સાધકે નિર્વિકલ્પતાને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. સાધકના વિકલ્પો પ્રભુના શબ્દોના શ્રવણ, અનુપ્રેક્ષણ વડે દૂર થશે. અને તે આત્માનુભૂતિની સફરે ઊપડશે.

અહીં એક સાવધાની અપાઈ છે ઉત્તરાર્ધમાં : ‘શબ્દ અધ્યાત્મ ભજના જાણી, હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે...’

આધ્યાત્મિક સૂત્રોનું શ્રવણ કે વાંચન પણ નિર્વિકલ્પતાના પડાવે પહોંચાડી આત્માનુભૂતિ ભણી લઈ જતું હોય તો એ સરસ છે... સ્વીકાર્ય છે. વારંવાર કરવા જેવું છે. પણ એ ગ્રન્થોના વાંચન કે શ્રવણથી ‘પોતે જ્ઞાની છે’ એવો અહંકાર જન્મે તો... ? તો એનું સાધનામાર્ગમાં કંઈ પ્રયોજન નથી.

‘ઉપયોગ એટલે જાગૃતિ.’

કેટલું મઝાનું સૂત્ર !

આ જાગૃતિને કહેવાતી જાગૃતિ જોડે સંબંધ નથી. એને સંબંધ છે ઉજાગરની બહુ જ નાનકડી આવૃત્તિ સાથે.

ત્રણ અવસ્થા અત્યારે આપણી પાસે છે : જાગૃતિ, સ્વપ્ન, નિદ્રા.

ચોથી ઉજાગર અવસ્થા આમ તો, તેરમા ગુણઠાણે હોય છે; પણ એની નાનકડી આવૃત્તિ સાધક પાસે હોઈ શકે. ‘જ્ઞાનસાર’ સૂત્રમાં ઉજાગરની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવાયું છે કે નિર્વિકલ્પતા પૂર્વકની, જાગૃતિ, હોશ, સ્વગુણસ્થિતિ તે ઉજાગર^૨.

૨. ન સુષુપ્તિરમોહત્વાદ્ - નાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।

કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તે-સ્તુર્યૈવાનુભવો દશા ॥ - જ્ઞાનસાર.

તો, આનું નાનકડું સંસ્કરણ સાધક પાસે હોય : મોટા વિકલ્પો છૂટી ગયા હોય અને સમભાવ, આનંદ આદિ સ્વગુણોની ધારામાં પ્રવાહિત થવાતું હોય.

ઉપયોગમાંથી વિકલ્પો હટી જાય એ માટે ઉજાગરનું નાનામાં નાનું સંસ્કરણ આ રીતે થઈ શકે : કલાકે પાંચ મિનિટ તમે એવી રીતે રહો; જેમાં વિકલ્પો છૂટેલ હોય અથવા વિકલ્પો આવતા હોય તેને તમે માત્ર જોતા હો; ભળતા ન હો તેમાં. અને એ પૃષ્ઠભૂ પર જપનું કોઈ નાનકડું પદ લઈ ઉપયોગને પૂરેપૂરો તેમાં ડુબાડી દો.

નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ - અને એટલે જ સ્વ ભણી ફંટાયેલ ઉપયોગને મહોપાધ્યાયજીએ એકત્વાનુભવ કહેલ છે. સ્વાનુભૂતિ. માત્ર સ્વનો અનુભવ.

એકત્વાનુભૂતિ એ સન્દર્ભમાં ત્યાં કહેવાયેલ છે કે વિકલ્પો સાધકની ચિત્તદશાને ખંડિત કરે છે. વિકલ્પો ગયા; ખંડિત ચિત્તદશા ગઈ. તમે છો અખંડાકાર ચેતના. તમને ખંડોમાં વહેંચનાર છે વિકલ્પો.

આ એકત્વાનુભૂતિને જ ત્યાં નિશ્ચય અહિંસા કહેવાયેલ છે. એટલે કે વિકલ્પોમાં, રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવોમાં તમે ગયા એ જ તમારી હિંસા થઈ. તમે નિર્વિકલ્પ બન્યા એટલે અહિંસાની ધારૈમાં.

-
૩. એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા, સુગુરુ તેહને ભાષે;
જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાષે.

- સવાસો ગાથાનું સ્તવન

યાદ આવે અધ્યાત્મગીતા : ‘આતમગુણને હણતો હિંસકભાવે થાય..’

પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : ‘આપણો ઉપયોગ અન્ય વિચારોથી રહિત બને તો જ ભગવાન એ ઉપયોગમાં પધારે...’

આપણે પ્રભુને વિનવીએ : પ્રભુ ! અમારા ઉપયોગ-મંદિરને નિર્વિકલ્પ બનાવી આપ તેમાં પધારો !

‘સ્વામી ! તુમે કાંઈ કામણ કીધું, ચિત્તરું અમારું ચોરી લીધું...’^૪ અમારું મન જ છૂ થઈ જશે, પ્રભુ ! પછી વિચારો રહેશે શેમાં ? ‘ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી.’ પ્રભુ ! આપ છો મનોહર. મનને છૂ કરી દેનારા. મને નિર્વિકલ્પ બનાવનારા...

નમન હો પ્રભુ ! તમને.

૪. શ્રી વાસુપૂજ્ય જિન સ્તવન (મહો. યશોવિજયજી)

આધાર સૂત્ર

- ❁ લોકોત્તમો નિષ્પ્રતિમસ્ત્વમેવ,
ત્વં શાશ્વતં મङ્ગલમપ્યધીશ !
ત્વામેકમર્હન્ ! શરણં પ્રપદ્યે,
સિદ્ધર્ષિસદ્ધર્મમયસ્ત્વમેવ ॥ (-સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિકૃત શકસ્તવ)
- ❁ અરિહંત લોકોત્તમ છે, અપ્રતિમ છે. ચોથી પંક્તિ રહસ્યપૂર્ણ છે :
સિદ્ધર્ષિસદ્ધર્મમયસ્ત્વમેવ. બાકીના ત્રણ મંગળ (સિદ્ધ + ઋષિ + ધર્મ) આપ
જ છો.
- ❁ ભગવાન સાથે સંબંધ બાંધવાની કળાથી માધુર્યોપાસના થશે. દુનિયા સાથે
સંબંધ બાંધતાં શીખ્યા છીએ, પણ ભગવાન સાથે નહિ.
ત્વં મે માતા પિતા નેતા,
દેવો ધર્મો ગુરુઃ પરઃ ।
પ્રાણાઃ સ્વર્ગોઽપવર્ગશ્ચ,
સત્ત્વં તત્ત્વં ગતિર્મતિઃ ॥ - શકસ્તવ
- ❁ બીજાને કહેવા માટે આ બધું યાદ નહિ રાખતા, પણ ભગવાનને માતા-
પિતા-નેતા, દેવ વગેરે (સ્વરૂપ) ગણીને તેમની સાથે તમે સ્વયં સંબંધ
બાંધજો. - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૧/૨૮૩, ૨૮૪

૪

‘એ તો જગતનો ઠાકુર છે !’

પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજને એક ધર્મસભામાં એક મુમુક્ષુએ પૂછ્યું : ‘ગુરુદેવ ! પ્રભુ ક્યાં છે ?’ એ કરુણામય ગુરુદેવે પોતાની નાજુક, કોમળ આંગળીઓને ઝુલાવી, ઘુમાવી કહ્યું : ‘પ્રભુ આ રહ્યા !’

મર્મી મુમુક્ષુએ એ સમયે સદ્ગુરુની આંખોમાં જોયું અને ત્યાં તેને પ્રભુ દેખાયા. સદ્ગુરુની ભીની ભીની આંખોમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલ પરમાત્માને

જોવા એ જીવનનો એક લહાવો હતો. એ જ રીતે તેઓશ્રીના કંઠેથી પ્રગટતી પરમ-ગંગાને ઝીલવાનો પણ એક મઝાનો લહાવો હતો.

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ જ્યારે મહાન સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી રચિત શકસ્તવને છેડે આવેલ પરમાત્માના ઐશ્વર્યને સૂચવતા શ્લોકો ઉચ્ચાર્યા હશે ત્યારે ભાવકોએ એ શબ્દોમાં પરમ રૂપને નિહાળ્યું જ હશે.

‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ’... માધુર્યના અધિપતિ પરમાત્માનું બધું જ મધુર, મધુર હોય જ. અને પૂજ્યપાદશ્રીજીના કંઠેથી એ માધુર્યની વાત છેડાતી હોય ત્યારે તો અશ્રુતપૂર્વ, અલૌકિક ગાન સમું એ લાગે.

જ્યારે સમય થંભી ગયો હોય, મહાન ઋષિ જેવા પૂજ્યશ્રી પરમાત્માની મધુરી વાતોને કહી રહ્યા હોય; ત્યારે ભાવકો એ ગાનને સાંભળ્યા જ કરે, સાંભળ્યા જ કરે.

આવા ગાનને જ લયથી ઊંચી પ્રતિષ્ઠા અપાઈ હશે ને !

જપકોટિસમં ધ્યાનં, ધ્યાનકોટિસમો લયઃ ।

લયકોટિસમં ગાનં, ગાનાત્ પરતરં નહિ ॥

જપકોટિ જેટલું મૂલ્ય ધ્યાનનું, ધ્યાનકોટિ જેટલું મૂલ્ય લયનું. અને કરોડો લય જેટલું મૂલ્ય ગાનનું. આવા મહર્ષિના ગાન માટે આ વસ્તુ સંભવે. જિનવાણીનું ગાન : જે અગણિત ભક્તોને લયની-સમાધિની દશામાં મૂકી દે. ‘ગાનાત્ પરતરં નહિ.’ આ ગાનથી ચઢિયાતું કંઈ જ નથી.

સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિ મહારાજ રચિત શકસ્તવને છેડે આવેલ ‘લોકોત્તમો...’ આદિ શ્લોકોનું ગાન પૂજ્યશ્રીના કંઠેથી વહ્યું હશે... એ ક્ષણોની કલ્પના કરતાંય રોમાંચિત થઈ જવાય છે.

લોકોત્તમો નિષ્પ્રતિમસ્ત્વમેવ,
ત્વં શાશ્વતં મઙ્ગલમપ્યધીશ !
ત્વામેકમર્હન્ ! શરણં પ્રપદ્યે,
સિદ્ધર્ષિસદ્ધર્મમયસ્ત્વમેવ ॥

‘લોકોત્તમો...’.

પરમાત્મા છે લોકોત્તમ. પ્રભુ લોકને વિષે ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ. આપણું યોગ-ક્ષેમ કરનાર પ્રભુ જ છે. કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રાચાર્યજી ‘વીતરાગ સ્તોત્ર’માં લખે છે : ‘ભવત્પ્રસાદેનૈવાહમિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્...’ પ્રભુ ! તારી કૃપાથી જ હું અહીં સુધી આવ્યો છું. મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ સ્તવનામાં કહ્યું : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હિ આણ્યો.’ પ્રભુ જ નરક-નિગોદમાંથી આપણને અહીં લઈ આવ્યા છે. આ પ્રભુની તારકતા કેટલી તો અદ્વિતીય ! બધાને પ્રભુ તારી રહ્યા છે, માટે પ્રભુની પ્રભુતા શ્રેષ્ઠતમ.

આ પ્રભુતાની, ઠકુરાઈની વાત પૂજ્ય જમ્બૂવિજયજી મહારાજ સાહેબે મને કહેલી. તેઓશ્રી શંખેશ્વરમાં બિરાજમાન. અમે પણ વિહાર કરતાં ત્યાં આવ્યા. એ અરસામાં મારું મન બુદ્ધિવાદ તરફ ઢળેલું. વાંચવાનું પણ બધું એવું જ. એમાં એક સામયિકમાં વાંચ્યું કે વીતરાગદેવને પણ જૈનો લાખો, કરોડોના મુગટો અને દાગીનાઓ પહેરાવે છે. આ લખાણની અસરમાં હું. મેં પૂજ્ય જમ્બૂવિજયજી મહારાજ સાહેબને પૂછ્યું : ‘પ્રભુ તો વીતરાગ છે. એમને આ મુગટ વગેરે શા માટે ?’

એમણે ભાવસભર લયમાં કહ્યું : ‘ભાઈ ! એ તો જગતનો ઠાકુર છે, ઠાકુર. ઠકુરાઈ એની પાસે ન હોય તો ક્યાં હોય ?’

એ પછી પં. પદ્મવિજયજી મહારાજ દ્વારા રચિત સ્તવના સાંભળેલી :
'એ ઠકુરાઈ તુજ કે, બીજે નવિ ઘટે હો લાલ !'

‘નિષ્પ્રતિમઃ’.

પ્રભુ છે નિષ્પ્રતિમ. અપ્રતિમ.

તમે કોની જોડે પ્રભુને સરખાવો ?

આ સન્દર્ભમાં એક મઝાની વાત પૂ. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીએ
પરમતારક શ્રી શાન્તિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહી છે :

‘દેખી રે અદ્ભુત તાહરું રૂપ,
અચરિજ ભવિક અરૂપી પદ વરેજ;
તાહરી ગત તું જાણે હો દેવ !
સમરણ ભજન તે વાયક જશ કરેજ...’

ભગવાન ! તારા અદ્ભુત રૂપને જોઈને ભાવકો અરૂપી પદને-મોક્ષને
પામે છે. પ્રભુ ! તારી આ રીત સમજાય એવી નથી. પણ હું તો કહીશ કે
તારી વાત/લીલા તું જાણે; હું તો તારું સ્મરણ અને ભજન કર્યા કરીશ.

આવી જ એક અદ્ભુતતાની, અપ્રતિમતાની વાત પૂજ્ય કાન્તિવિજય
મહારાજે પરમતારક શ્રી સુવિધિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહી છે :

‘ત્રિગડે રતન સિંહાસન બેસી,
ચિહું દિશિ ચામર ઢળાવે રે;
અરિહંત પદ પ્રભુતાનો ભોગી,
તો પણ જોગી કહાવે રે...’

પ્રભુ ! સમવસરણમાં રત્નજડિત સિંહાસન પર બેસી આપ દેશના આપી રહ્યા છો. ચામરો વિંઝાઈ રહ્યાં છે. તીર્થંકર પદની પ્રભુતાનો ભોગ આપનામાં હોવા છતાં આપ યોગી કહેવાઓ છો.

— કારણ કે આપ અપ્રતિમ, અજોડ છો !

એ સ્તવનાની છેલ્લી કડી કેવી તો હૃદયને રણઝણાવનારી છે ! :

‘ભેદ લહું નહિ જોગ જુગતિનો,
સુવિધિ જિણંદ ! બતાવો રે;
પ્રેમસું કાન્તિ કહે કરી કરુણા,
મુજ મનમંદિર આવો રે !’

પ્રભુ ! તારી યોગ-યુક્તિનો ભેદ મને સમજાતો નથી. આપ સમજાવો ! મારા મનમંદિરમાં આપ પધારી જાવ ને !

‘ત્વં શાશ્વતં મङ्गलमप्यधीश !’.

પ્રભુ ! તમે શાશ્વત મંગલ છો.

બીજાં મંગલો થોડા સમય માટેનાં હોય. તમારું નામ, તમારું સુમિરન : સતત અમારા માટે ઓચ્છવ. મંગલ જ મંગલ.

‘त्वामेकमर्हन् ! शरणं प्रपद्ये...’

પ્રભુ ! તારા જ શરણમાં હું છું. ‘મૈં આયો શરન તિહારી...’ હું અસહાય છું, પ્રભુ ! વિષય-કષાયથી અત્યન્ત ત્રસ્ત. પ્રભુ ! તું મને રક્ષણ આપ !

પ્રભુનું રક્ષણ મળી જ રહ્યું છે આપણને. પ્રભુ લોકનાથ છે. યોગ-ક્ષેમ કરી જ રહ્યા છે તેઓ.

એક મઝાનું વર્તુળ અહીં સમજવા જેવું છે : આપણું સમર્પણ; પ્રભુનું રક્ષણ, પ્રભુ તરફથી લેવાતી કાળજી. સમર્પણની સામે કાળજી.

એવું નથી કે પરમચેતનાની બાજુ કોઈ ભેદભાવ છે; ઝીલવાની સજ્જતા આપણામાં આવી, ને પ્રભુની કૃપાવર્ષાનો અનુભવ થાય.

ક્યારેક મઝાની ઘટના ઘટે. ભક્ત બૂમ મારે : ‘પ્રભુ ! તારી કૃપાનો અનુભવ મને થતો નથી.’ પરમચેતના દ્વારા સદ્ગુરુચેતનાને ત્યારે સંદેશ મળે કે આ બરાડા પાડે છે કે મને કૃપાનો અનુભવ નથી થતો. પણ એણે અહંકારનો રેઈનકોટ પહેરી રાખ્યો છે; પછી ક્યાંથી અનુભવ થાય ? એ રેઈનકોટ એનો કાઢી લો ! એ રેઈનકોટ ઉઠાવી લેવાય અને અસ્તિત્વના સ્તર પર ભક્ત પ્રભુની કૃપાને અનુભવે.

‘સિદ્ધર્ષિસદ્ધર્મમયસ્ત્વમેવ.’

પ્રભુ ! સિદ્ધ, ઋષિ (સાધુ) અને સદ્ધર્મ રૂપ પણ તમે જ છો ! ચાર મંગળમાં અરિહંત પરમાત્મા પછીનાં ત્રણ મંગળો : સિદ્ધભગવંત, સાધુ ભગવંત અને ધર્મ. અરિહંત પ્રભુમાં એ ત્રણે આવી ગયાં.

‘વીતરાગ સ્તોત્ર’ના એક શ્લોકમાં આ વાત આ રીતે કહેવાઈ છે :

ત્વાં ત્વત્ફલભૂતાન્ સિદ્ધાન્, સ્ત્વચ્છાશનરતાન્મુનીન્ ।

ત્વચ્છાશનં ચ શરણં, પ્રતિપન્નોઽસ્મિ ભાવતઃ ॥

પ્રભુ ! તમને, તમારા ફળરૂપ (અરિહંત પ્રભુએ સ્થાપેલ શાસનને પામીને થયેલ) સિદ્ધ ભગવંતોને, તમારા શાસનમાં અનુરક્ત મુનિવરોને અને તમારા શાસનને (ધર્મને) ભાવથી હું સ્વીકારું છું.

ત્વં મે માતા પિતા નેતા,

દેવો ધર્મો ગુરુઃ પરઃ ।

પ્રાણાઃ સ્વર્ગોઽપવર્ગશ્ચ,

સત્ત્વં તત્ત્વં ગતિર્મતિઃ ॥

‘ત્વં મે માતા...’.

પ્રભુ છે આપણી માતા.

મા જોડે હોય ત્યારે બાળકે શું કરવાનું ? મા જોડે પ્રવાસે જવાનું છે બાળકે. બાળક શું તૈયારી કરશે ? ભાતું મા તૈયાર કરશે. પાણીનો કુંજો મા ભરી રાખશે. બાળક તો ભૂખ લાગે ત્યારે કહેશે : મા ! મને ભૂખ લાગી છે. ને મા એને થેપલાં ને સુખડી આપશે.

સાધનામાર્ગમાં જે પણ જોઈએ, તે માટે માત્ર પ્રભુને કહેવાનું છે. તમે ઈચ્છો અને સાધનાનો અગ્રિમ પડાવ તમારા હાથમાં !

‘પિતા’.

માતા કોમળતાને વરસાવે... પિતા અનુશાસિત કરે પુત્રને. પ્રભુ ! તું એક બાજુ મને સ્નેહભીની નજરથી ભીંજવે છે અને બીજી બાજુ મને ઘડે પણ છે. સંત કબીર યાદ આવે :

‘ગુરુ કુમ્હાર શિષ્ય કુંભ હૈ, ગઢ ગઢ કાઢૈ ખોટ;
અંતર હાથ સંવાર દે, બાહિર મારૈ ચોટ...’

તું આવું જ કરે છે ને, ભગવાન !

તારું માતૃત્વ સાધકને - મને ભીંજવે છે અને તારું પિતૃત્વ તેને
આકાર આપે છે.

પ્રભુ સાથે આ બધા સંબંધોથી જોડાવાથી ભીતર શું ઘટિત થાય છે
તેની વાત કરતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : ‘ભગવાન સાથે સંબંધ બાંધવાની
કળાથી માધુર્યોપાસના થશે.’

ભીતર મધુરતા, મધુરતા જ રહેશે.

સંસારના સંબંધોએ કદાચ કટુતા જ આપી છે. પ્રભુ સાથેના આ સંબંધો
જીવનને મધુરું, રમણીય, અતિ સુન્દર બનાવશે.

‘નેતા’.

મોક્ષ ભણીની મારી યાત્રામાં તું જ છે મારો માર્ગદર્શક, પ્રભુ ! પેલી
કડી યાદ આવે : ‘તું લઈ જાયે જાવું ત્યાં મારે, તું મારું સુકાન છે...’

‘દેવો’.

તું જ મારો દેવ. મારો આરાધ્ય. બસ, પ્રભુ ! એવું કંઈક કર કે મારું
મન તારા સિવાય બીજે કશે જ ઠરે જ નહિ. નારદ ઋષિ કહે છે તેમ
‘તસ્મિન્ અનન્યતા, તદ્વિરોધિષ્ઠદાસીનતા ચ...’ એ મારો જીવનમન્ત્ર બની

રહો ! તારા વિષે મારું મન અનન્ય, એકાકાર થઈ જાય અને તારા સિવાયના બીજા બધાને વિષે એ ઉદાસીન બની જાય.

‘ધર્મો’.

તું જ ધર્મ.

તારી આજ્ઞાને પાળવી, તારા એક એક શબ્દને પ્રાણથીય પ્યારો ગણીને ચાલવું એ જ મારો ધર્મ. એ જ મારી સાધના.

સદ્ગુરુદેવ પાસેથી તારી આજ્ઞાને જાણું અને એ પ્રમાણે કદમ ભરું...

‘ગુરુ: પર:’.

શ્રેષ્ઠ એવા ગુરુ પણ તમે છો, પ્રભુ !

‘ગુરુ: પર:’ વાંચ્યું ત્યારે આંખો છલકાયેલી. પ્રભુ તો થોડા દૂર લાગે. આ તો પ્રભુ ગુરુ તરીકે આવી ગયા ! પાટ પર ગુરુમા અને એમનાં ચરણોને પંપાળતા આપણે. કેવી નજદીકી !

‘પડિયોયણા’ના અવસરે ગુરુ થપ્પડ પણ લગાવે. પ્રભુની નિગ્રહ કૃપા આવી જ હોય ને ! થપ્પડ પણ મીઠી લાગે. ‘એ’ની હોય ને !

‘પ્રાણા:’.

પ્રભુ છે પ્રાણ. ‘એ’ના વિના એક ક્ષણ પણ કેમ જીવાય ? યાદ આવે પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજ : ‘આનંદધન બિન પ્રાણ ન રહે છિન, કોટિ જતન કરી લીજે...’ પ્રભુ ! તારા વિના એક ક્ષણ પણ નહિ રહેવાય...

યોગાભ્યાસ હોય તો ઓક્સિજન-પ્રાણવાયુ વિના ૨૫-૩૦ મિનિટ કે એથીય વધુ રહી શકાય. પ્રભુ વિના તો એક સેકન્ડ પણ ન રહી શકાય.

યાદ આવે વેણીભાઈ પુરોહિત. પ્રભુની પ્રાર્થનામાં તેઓ કહે છે :
'તમારા વિનાના અમે અમારા વિનાના...'

‘સ્વર્ગોઽપવર્ગશ્ચ’.

સ્વર્ગ પણ પ્રભુ, મોક્ષ પણ પ્રભુ.

સ્વર્ગનું કારણ શુભ ભાવો. એ આપનાર પણ પ્રભુ. મોક્ષનું કારણ સ્વાનુભૂતિ. તે આપનાર પણ પ્રભુ.

‘સત્ત્વમ્’.

તમે જ બળ, મારું, પ્રભુ !

તમારા વિના તો હું કેવો નિર્બળ છું ! સાધનામાર્ગે એક ડગલું માંડવા પણ હું અસમર્થ છું, પ્રભુ ! તમારી કૃપાથી જ હું અહીં સુધી આવ્યો છું અને એ કૃપાના હાથોમાં ઊંચકાઈને જ હું આગળ વધવાનો છું.

ગીતની પંક્તિઓ યાદ આવે :

મેરી ધીમી હૈ ચાલ, ઔર પથ હૈ વિશાલ;
હર કદમ પે મુસીબત હૈ, અબ તો સમ્હાલ;

પૈર મેરે થકે હૈ, ચલે ના ચલે;
મુજ કો તેરા સહારા સદા ચાહીએ...

‘તત્ત્વમ્’.

તું જ છે તત્ત્વ, પ્રભુ !

મારે તને જ જાણવો છે. મારે તારામાં જ સમાવું છે. તું જ, તું જ, તું જ... અને બીજું કોઈ જ નહિ, કંઈ જ નહિ.

‘ગતિ:’.

સાધનામાર્ગમાં મારી ગતિ તું જ છે, પ્રભુ ! પેલું પ્રસિદ્ધ સૂત્ર યાદ આવે : ‘પઙ્ગુ લઙ્ગયતે ગિરિમ્.’ પાંગળાને-અસહાયને પ્રભુ સાધનાનો ગિરિ કુદાવે છે. હું એ સૂત્રમાં એવ - જ ઉમેરું છું : ‘પઙ્ગુમેવ લઙ્ગયતે ગિરિમ્.’ તમને તમારા પગ પર, તમારી ગતિ પર વિશ્વાસ ન હોય તો જ પ્રભુ તમને ચલાવે.

સંત કબીરજીએ એટલે જ કહ્યું : ‘નિરાધાર ભયે પાર...’ સાધના માર્ગમાં જેમણે પોતાના પર આધાર રાખ્યો તે ડૂબી ગયા. પ્રભુ પર, પ્રભુશક્તિ પર આધાર રાખ્યો તે તરી ગયા.

પોતાની શક્તિ અને બુદ્ધિ પરની જેની આસ્થા ચુકાઈ ગઈ તે સાધક; આવું વર્ણન નવપદ પૂજા (પં. પદ્મવિજયજી)ની અશબ્દ વાચનામાંથી મળે છે. શબ્દવાચના આવી છે : ‘જિનગુણ અનન્ત અનન્ત છે, વાચકમ મિત દિહ; બુદ્ધિરહિત શક્તિવિકલ, કિમ કહું એકણ જીહ...’ પ્રભુના ગુણ અનન્તાનન્ત. તેમને કહેવા માટે મારી પાસે જે શબ્દો છે, તે ક્રમપૂર્વક

નીકળે છે, એક સાથે સેંકડો-હજારો શબ્દો બોલી કે લખી શકાતા નથી; મારા આયુષ્યના દિવસો માપના જ છે. અને તેમાં પણ બુદ્ધિરહિત અને શક્તિરહિત હું; એક જીભે કઈ રીતે પ્રભુના ગુણગાનને ગાઉં ?

આ થઈ શબ્દ વાચના.

અશબ્દ વાચનામાં ‘બુદ્ધિરહિત શક્તિવિકલ’ એ પદ સાધકની સજ્જતાને વ્યાખ્યાયિત કરનાર થશે. સાધકની સજ્જતાઓ બે : પોતાની બુદ્ધિ પરની આસ્થા એની ન હોય. પોતાની શક્તિ પર આસ્થા એની ન હોય.

‘મતિ:’.

પ્રભુ જ છે મતિ. ‘તું ગતિ, તું મતિ’. આ સન્દર્ભે, બહુ મજાની વાત શ્રી સુવિધિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે કહી છે :

લઘુ પણ હું તુમ મન નવિ માવું રે,
જગગુરુ ! તુમને દિલમાં લાવું રે;
કુણને એ દીજે સાબાશી રે,
કહો શ્રી સુવિધિ જિણંદ વિમાસી રે.’

પ્રભુ ! હું નાનો છું, તો પણ તમારા હૃદયમાં હું સમાતો નથી. અને તમે આવડા મોટા તોય હું મારા હૃદયમાં તમને રાખું છું. પ્રભુ ! બોલો તો, કોને સાબાશી ઘટે ?

જવાબ સરસ અપાયો છે; ‘જેહને તેજે બુદ્ધિ પ્રકાશી રે, તેહને દીજે એહ સાબાશી રે.’ પ્રભુ ! તારી કૃપાથી, તારા પ્રભાવથી તો આ વિચાર આવ્યો છે.

ઉપનિષદ્ કહે છે : ‘યસ્ય ભાસા વિભાતિ इदं सर्वम्’. જેનાં તેજથી આ બધું પ્રકાશે છે.

જિનો દાતા જિનો ભોક્તા,

જિનઃ સર્વમિદં જગત્ ।

જિનો જયતિ સર્વત્ર,

યો જિનઃ સોઽહમેવ ચ ॥

પ્રભુ દાતા, પ્રભુ ભોક્તા.

નિશ્ચય નયની દૃષ્ટિએ સ્વનું દાન સ્વને હોય છે. સ્વની પ્રાપ્તિ, સ્વનો ભોગ. આનંદ જ આનંદ.

સાધકના સ્તર પર આ વાતને આ રીતે સમજી શકાય : સાધક પોતાનો ઉદાસીન ભાવ જ્ઞાતાભાવને આપે અને એ રીતે જ્ઞાતાભાવમાં નિર્લેપતાને ઉમેરી એને તીક્ષ્ણ બનાવે.

બધું જ જગત પ્રભુમય છે. મતલબ કે પ્રભુતામય. આર્હન્ટ્યમય. યાદ આવે કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી : ‘भूर्भुवःस्वस्त्रयीशानमार्हन्त्यं प्रणिदध्महे’... ત્રણે ભુવન પર શાસન ચાલે છે આર્હન્ટ્યનું.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીએ ‘પંચવિંશતિકા’માં પરમશક્તિને બ્રહ્માંડવ્યાપિની કહી છે : ‘व्यक्त्या शिवपदस्थोऽसौ, शक्त्या जयति सर्वगः’. વ્યક્તિરૂપે પરમાત્મા સિદ્ધશિલા પર અથવા મહાવિદેહમાં છે. શક્તિરૂપે

પરમાત્મા પૂરા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપીને રહ્યા છે. ‘જિનો જયતિ સર્વત્ર...’ આ આર્હત્ય પૂરા વિશ્વમાં પ્રભાવશાળી છે.

‘યો જિનઃ સોહમેવ ચ...’ પ્રભુના નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય જેવું જ મારું નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય છે.

યત્કિञ्चित્ કુર્મहे देव !

सदा सुकृतदुष्कृतम् ।

तन्मे निजपदस्थस्य,

हुं क्षः क्षपय त्वं जिन ॥

જે કાંઈ સુકૃત, દુષ્કૃત અમારાથી થાય તેને આપ નષ્ટ કરશો. પુણ્ય અને પાપને પેલે પારના મારા પદમાં - મારા સ્વરૂપમાં લઈ જશો. ‘નિજપદસ્થસ્ય.’ હું નિશ્ચયથી તો મારા સ્વરૂપમાં જ છું.

गुह्यातिगुह्य ! गोप्ता त्वं,

गृहाणास्मत्कृतं जपम् ।

सिद्धिः श्रयति मां येन,

त्वत्प्रसादात् त्वयि स्थितम् ॥

ગુહ્યોમાં પણ અતિગુહ્ય પ્રભુ છે. અને રક્ષક પણ પ્રભુ છે. કોઈ પ્રભુના સ્વરૂપને કળી શકતું નથી માટે પ્રભુ ગુહ્યોમાં પણ અતિગુહ્ય છે. અને રક્ષક પણ તે જ છે સર્વના. મને વિભાવની ધારામાં પડતાં આપ જ બચાવો છો ને !

પ્રભુ ! મેં કરેલ જપને સ્વીકારો. જેથી તમારા સ્વરૂપમાં જ જેનું મન લાગેલ છે એવો હું તમારી કૃપાથી મારા શુદ્ધ સ્વરૂપને મેળવું.

અદ્ભુત પદ છે આ : ‘ગૃહાણાસ્મત્કૃતં જપમ્’. પ્રભુ ! મેં કરેલા જપને તું સ્વીકારી લે ! જપ દ્વારા થયેલ નિર્જરા આદિ પોતાની પાસે ભલે રહે; પણ જપનું કર્તૃત્વ મારી પાસે ન રહે.

સાધનાનું કર્તૃત્વ આપણી પાસે રહ્યું તો અહંકાર જ અહંકાર.

સાધનાનું કર્તૃત્વ પ્રભુને સોંપી દેવાનું છે. પ્રભુ ! તેં સાધના કરાવી, હવે તું એને સ્વીકારી લે... ‘ગૃહાણાસ્મત્કૃતં જપમ્’ ની જગ્યાએ ‘ગૃહાણાસ્મત્કૃતં તપઃ’ અને ગૃહાણાસ્મત્કૃતાં સાધનામ્’ પણ કહેવાય.

માસક્ષમણ પૂર્ણ થયું. એકત્રીસમા દિવસે પ્રભુ પાસે જઈ સાધક કહે છે : પ્રભુ ! મેં કરેલ તપધર્મને તું સ્વીકારી લે.

અને, એટલે જ એ તપસ્વીને માસક્ષમણમાં કોઈ સાતા પૂછશે તો એ કહેશે : ‘દેવ-ગુરુ-પસાય...’ પ્રભુની અને સદ્ગુરુની કૃપાથી સાતા છે.

સાધનાના આ પ્રભુકર્તૃત્વની મઝાની વાત ‘અજિતશાન્તિ’ સ્તવનામાં નંદિષેષ મુનિએ કરી : ‘મમ ય દિસઉ સંજમે નંદિં’... પ્રભુ ! રત્નત્રયીની સાધના તેં આપી, હવે એ રત્નત્રયીની પાલનાનો આનંદ પણ તું મને આપ.

સાધના પણ પ્રભુ આપે. સાધનાના આનન્દને પણ પ્રભુ આપે...

આપણે માત્ર એ આનન્દને ઝીલવાનો.

૫ આધાર સૂત્ર

- ❖ ભગવાનની દેશના ગૌણ-મુખ્યતાએ ચાલ્યા કરે. જે વખતે જે મુખ્ય હોય તેને આગળ કરીને ભગવાન દેશના આપે.
 - ❖ આ ગ્રન્થ (લલિતવિસ્તરા) વ્યવહારપ્રધાન છે. ‘ભગવાન જ બધું આપે છે.’ એ વ્યવહાર નય છે. અહીં નિશ્ચય નયની વાત લાવવા જીવ તો નહિ જામે.
 - ❖ ‘ભગવાન શું આપે ? ઉપાદાન તૈયાર જોઈએ. ઉપાદાન તૈયાર ન હોય તો ભગવાન શી રીતે આપે ? ભગવાન તો અનંતાકાળથી આપવા તૈયાર જ હતા, પણ ઉપાદાન તૈયાર નહોતું. માટે જ ઠેકાણું ન પડ્યું...’ આ વાત નિશ્ચય નયની છે.
- આમ વિચારવામાં આવે તો ભક્તિમાર્ગમાં કદી ગતિ થઈ શકે નહિ.
- ❖ ભગવાન જ બધું આપનારા છે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ જ ભક્તને ભક્તિ (માર્ગ)માં ગતિ કરાવે છે.
 - ❖ કોઈપણ રૂપે તમે ભગવાનના સંપર્કમાં આવો, ભગવાન તમારું કલ્યાણ કરશે જ.
 - ❖ અનુમોદના જેવું તત્ત્વ પણ ભગવાનની કૃપા વિના નથી મળતું. (પંચસૂત્રકમાં આથી જ કહેવાયું છે :)

હોઝ મે ઇસા અણુમોઅણા... અરિહંતાઈસામત્થઓ । અર્ચિતસત્તિજુત્તા હિ તે ભગવંતો... ।

અરિહંત પ્રભુ આદિના પ્રભાવથી મારી આ અનુમોદના સફળ બનો.
કારણ કે પ્રભુ અચિન્ત્ય શક્તિયુક્ત છે.

- * સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય કે સાધુમાં શક્તિ પ્રગટી છે, તે અરિહંત ભગવાનના જ પ્રભાવે પ્રગટી છે.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૨૫૫, ૨૫૬, ૨૫૭

- * ભગવાન ભલે મોક્ષમાં ગયા હોય, છતાં તીર્થ રહે ત્યાં સુધી ભગવાનની એ શક્તિ કાર્ય કરે જ છે. હું ભગવાનને બોલાવું ત્યારે આવી જાય છે. ઈચ્છું ત્યારે ભગવાનની શક્તિનો અનુભવ કરું છું. તમે ન કરી શકો ?

- એજન, ૪/૨૪૮

- * શ્રી નંદિષેષામુનિ કહે છે : ‘પુરિસા ! જઈ દુઃસ્વવારણં, જઈ અ વિમગ્ગહ સુઃસ્વકારણં । અજિઅં સંતિં ચ ભાવઓ, અભયકરે સરણં પવજ્જહા ॥

(હે પુરુષો ! જો તમે દુઃખનું નિવારણ અને સુખનું કારણ ઈચ્છતા હો તો અભયને આપનાર અજિતનાથ અને શાન્તિનાથ ભગવાનનું શરણ સ્વીકારો !)

અજિત-શાન્તિનાથ ભગવાન ભલે ન હોય, પણ તેમનાં વચનો (આગમો) તો છે ને ? એટલે જ છેલ્લે કહ્યું :

જઈ ઇચ્છહ પરમપયં, અહવા કિર્તિં સુવિત્થડં ભુવણે । તા તેલુક્કુદ્ધરણે, જિણવયણે આયરં કુણહ ॥

- એજન, ૪/૨૪૯

- * વ્યક્તિગત ભગવાનનો અનુગ્રહ ભલે તેમના તીર્થ સુધી ચાલે પણ આર્હન્ત્ય તો સર્વક્ષેત્રમાં, સર્વકાળમાં, સર્વદા ઉપકાર કરી જ રહ્યું છે.

‘નામાકૃતિદ્રવ્યભાવૈઃ (પુનતસ્ત્રિજગજ્જનમ્ । ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નર્હતઃ સમુપાસ્મહે ॥)’

- એજન, ૪/૨૪૬

૫

‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હિ આણ્યો...’

કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે કહ્યું પ્રભુને :
‘ભવત્પ્રસાદેનૈવાહમિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્’. પ્રભુ ! તારી કૃપાથી જ અહીં સુધી -
સાધનાની આ પગથાર સુધી, ભક્તિની આ ભૂમિકા સુધી - આવ્યો છું.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીની વાણીમાં આનો પ્રતિઘોષ આ રીતે
પડ્યો : ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હિ આણ્યો...’

એક સંગોષ્ઠિમાં હું આ પંક્તિઓને વિસ્તારતો હતો, ત્યારે એક
ભાવકે મને પૂછ્યું : અહીં ‘જ’ કેમ આવ્યું છે ? પ્રભુ ! તારી કૃપા જ મને
અહીં સુધી લઈ આવી છે... જકાર કેમ આવ્યો ?

મેં કહ્યું : ‘જ’ એટલા માટે છે કે તમારું હું વચ્ચે ઘૂસી ન જાય. તમારું હું જબરું ઘૂસણખોર છે. ‘જ’ ન હોત અને ‘પ્રભુ ! તારી કૃપા મને અહીં સુધી લાવી છે’ એવું વિધાન હોત તો તમે કહેત કે એની કૃપા અને મારો પ્રયત્ન... થઈ ગયું તમારું હું દાખલ ? આ ‘જ’ મૂક્યું એટલે નક્કી થઈ ગયું કે માત્ર ભગવાન જ આપણને અહીં સુધી લઈ આવ્યા.

એક રૂપક કથા યાદ આવે : હાથી પુલ પરથી પસાર થતો’તો. પુલ હતો જીર્ણશીર્ણ. હાથીભાઈનાં પગલાં ધમધમ પડે અને પુલ ધ્રૂજે. સદ્‌ભાગ્યે પુલ તૂટી ન પડ્યો. પુલ પૂરો થયા પછી હાથી રોડ પર ચાલે છે. હાથીને તો ખ્યાલ નહિ, એક માખી હાથીના કાન પાસે બેઠેલી. તેણે હાથીના કાનમાં કહ્યું : હાથીભાઈ, હાથીભાઈ ! આપણે બેઉએ ભેગા થઈને પુલને કેવો ધ્રુજાવ્યો ?

આપણે પણ આવું જ કહીશું ને ? અથવા પ્રભુ ! તું જ મને અહીં સુધી લઈ આવ્યો એમ કહીશું ?

એક મુમુક્ષુએ એક વાર પૂછેલું : ‘સાધના માર્ગે બધું જ પ્રભુ કરે છે એમ કેમ કહેવાય ?’

મેં એને સમજાવતાં, એક ઉદાહરણ આપીને કહેલું : એક માણસને અસાધ્ય દર્દ થયેલું. ઘણા વૈદ્યોની ઘણી દવા કરી. ઘણી પરેજી પાળી. પણ દર્દ ટસતું મસ ન થાય. એમાં એક અનુભવી વૈદ્ય મળી ગયા. એમણે કહ્યું : મારી દવા લો ! છ મહિનામાં રોગ જડમૂળથી જશે. એ ભાઈએ દવા કરી. ખરેખર, છ મહિનામાં એનું દર્દ બિલકુલ ગાયબ. હવે એનો મિત્ર એને ત્યાં આવે છે. એની સ્વસ્થતા જોઈ નવાઈ પામી કહે છે :

‘અરે, આટલી સરસ તબિયત કેમ કરતાં થઈ ગઈ ?’ ત્યારે એ કહે છે :
‘વૈદ્યરાજનો ઉપકાર... એમના કારણે દર્દ ગયું.’ એ એમ નહિ જ કહે કે
મેં દવા લીધી એને કારણે મારો રોગ ગયો.

સાધનામાર્ગમાં પણ આવું જ છે. ઘણા બધા ઉપાયો કરેલા, પરંતુ
ભાગવતી સાધના ન મળી ત્યાં સુધી બધા જ ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડેલા.
પ્રભુની સાધનાના માર્ગે ચલાયું ને પરિણામ મળ્યું. આપણે એમ જ કહીએ
ને કે પ્રભુને કારણે આ પરિણામ મળ્યું.

પ્રભુના અનુગ્રહને સ્વીકારવા માટે ભક્તની સજ્જતા જરૂરી છે.
એના ઉપાદાનની શુદ્ધિ - હૃદયની નિર્મળતા જરૂરી છે. પણ ઉપાદાનને
શુદ્ધ કરનાર પણ પ્રભુ જ છે ને ?

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ પરમતારક શ્રી મહાવીરપ્રભુની સ્તવનામાં
કહે છે :

સ્વામી દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મળો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉઘમ તણો,
સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે.

ઉપાદાન અશુદ્ધ છે. પણ એને શુદ્ધ કરનાર છે પ્રભુનું દર્શન.

ઉપાદાનની અશુદ્ધિ બે જાતની છે : (૧) ઉપાદાન એટલું તો અશુદ્ધ
છે કે એને શુદ્ધ કેમ કરી શકાય એની વિમાસણ થાય એવું છે. (૨)
ઉપાદાન થોડુંક અશુદ્ધ જરૂર છે. પરંતુ એને શુદ્ધ કરવા માટેનો પુરુષાર્થ
(તીવ્ર ઝંખના આદિ) ઓછો પડે છે.

પ્રભુનું દર્શન, પ્રભુની સેવા (આજ્ઞાપાલન) ઉપાદાન-શુદ્ધિને નજીક લાવી દેશે.

કઈ રીતે ?

પ્રભુનું આનંદપૂર્ણ રૂપ જોઈને હું પણ તેવો છું - સત્તાથી - એવો ખ્યાલ આવશે અને પોતાની આનંદમયતા પ્રગટ કરવા માટે પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે જીવવાનું થશે. ઉપાદાનશુદ્ધિ થવા લાગશે.

ભાગવતી સાધના આપણને કઈ રીતે મળે છે ? ત્યાં સૂત્ર આ રીતે ખૂલે છે : નવ્વાણુ પ્રતિશત કૃપા, એક પ્રતિશત પ્રયત્ન.

અચ્છા, સાધકનો પ્રયત્ન અહીં શું હશે ?

પ્રભુની કૃપાને બરોબર ઝીલવી છે આવી તીવ્ર ઝંખના એ પ્રયત્ન થશે.

આવો પ્રયત્ન જન્માન્તરીય સાધના દ્વારા મળેલ અહોભાવ આદિ વડે પણ થઈ શકે. સદ્ગુરુનાં ચરણોની સેવા વડે પણ થઈ શકે. સદ્ગુરુ પ્રભુની પ્રભુતાના રોચક વર્ણન દ્વારા પ્રભુની કૃપાને ઝીલવા માટે આપણને સજ્જ કરે.

એક પ્રયત્ન આવો પણ થયેલો હોઈ શકે : કેટલાય જન્મો પહેલાં આપણે હતા બિલકુલ કોરી પાટી જેવા; પરમાત્મા શું છે તેનો પણ ખ્યાલ ન હતો. એ સમયમાં એક સદ્ગુરુ પાસે જવાનું થયું. એમણે પ્રભુની દિવ્ય પ્રભુતાની વાતો કરી. આપણને એ ગમી. આપણે પ્રાર્થનાના લયમાં કહ્યું : આવા પ્રભુ શું મને ન મળે ?

પરમચેતનાએ આપણી પ્રાર્થના સ્વીકારીને ગુરુચેતનાને કહ્યું : આના પર કામ શરૂ કરો !

ગુરુચેતનાને ખ્યાલ હતો કે પોતાને શું કરવાનું છે. પરમચેતના નવલખ ધારે કૃપા વરસાવી જ રહી છે. માત્ર આપણી ચેતનામાં વિષય-કષાયની રજકણો વધુ માત્રામાં હતી, તેને દૂર એમણે કરવાની હતી. ટોચ સુધી ગ્લાસ ધૂળથી ભરાયેલ હોય અને તેમાં પાણી નખાય તો શું થાય ? - સિવાય કે કીચડ.

ગુરુચેતનાએ આપણા હૃદયના પાત્રમાંથી વિષય-કષાયની ધૂળને કાઢવા માટે પરિશ્રમ શરૂ કર્યો. આપણને સમજાવ્યું : ‘બેટા ! તું નિમિત્ત, નિમિત્ત કરીને બીજા પર ક્રોધ કરે છે; પણ ખરેખર નિમિત્ત તો તારું કર્મ જ છે.’ નિમિત્ત-પ્રભાવિત આપણી ચેતનાને પ્રભુપ્રભાવિત કરવા એમણે સઘન કાર્ય શરૂ કર્યું.

આપણને પણ એ વાત સમજાઈ. પણ નિમિત્તોનાં જગતમાં જતાં ફરી પાછી રાગ-દ્વેષની ધૂળ હૃદયમાં ભરાવા લાગી.

સદ્ગુરુ હૃદય-પાત્રને કચરામુક્ત બનાવે. આપણે તેમાં કચરો નાખીએ.

આ જન્મમાં નક્કી કરીએ કે સદ્ગુરુ આપણા ઉપાદાનને શુદ્ધ કરી આપે અને એ ઉપાદાનમાં પ્રભુની કૃપાની વર્ષાને આપણે ઝીલીએ.

તિબેટમાં એક સાધક. મિલારેપા એમનું નામ. બહુ જ મોટો વિદ્વાન. સાધનાની અદ્ભૂત ભૂખ જાગી અને તેઓ તિબેટના બહુ મોટા ગુરુ નારોપાની પાસે આવ્યા.

ગુરુએ જોયું કે હમણાં એને સાધના આપી શકાય તેમ નથી. પહેલાં એને એ માટે તૈયાર કરવો પડશે.

ગુરુએ કહ્યું : આશ્રમમાં એક સાધના-કુટીર બનાવવી છે. એ માટે પથ્થર બાજુના પહાડમાંથી તોડીને લઈ આવ. મિલારેપા વિદ્વાન. શારીરિક શ્રમ તેમણે કરેલો નહિ. પણ આ તો ગુરુની આજ્ઞા. તેઓ આશ્રમમાંથી ગાડું, બળદ અને ઓજારો લઈ પહાડ પાસે ગયા. સાંજ સુધી પથ્થર તોડ-તોડ કર્યા ત્યારે માંડ ગાડું ભરીને પથ્થર થયા. ગુરુ પાસે આવ્યા. કહ્યું : પથ્થર લઈ આવ્યો, ગુરુજી !

ગુરુ કહે : કાલે સવારે મળજે.

ફરી બીજી સવારે કહ્યું : પથ્થર લાવવાના છે. આમ સાત દિવસ સુધી ચાલ્યું. સાતમી સાંજે પથ્થર તોડીને મિલારેપા આવી રહ્યા છે ત્યારે તેમને વિચાર આવે છે : ગુરુ શું કરી રહ્યા છે આ ? અચાનક ખ્યાલ આવ્યો કે ગુરુ પથ્થર તોડાવતા માત્ર નથી. તેઓ મારા અહંકારને તોડી રહ્યા છે. અહંકારની ભૂમિકા પર સાધના કેમ મળે ?

અહંકાર નીતર્યો. ગુરુ પાસે તેઓ આવ્યા. ગુરુએ ચહેરો જોઈને કહ્યું : વાહ ! તું તો તૈયાર થઈ ગયો. ચાલ ! હમણાં જ સાધના આપી દઉં.

ગુરુ દ્વારા ઉપાદાનની શુદ્ધિ અને ભીતરની યાત્રા ચાલુ !

પૂજ્યપાદશ્રીજીના શબ્દોમાં : “ભગવાન જ બધું આપનારા છે, એવી દૃઢ પ્રતીતિ જ ભક્તને ભક્તિમાર્ગમાં ગતિ કરાવે છે.”

પ્રતીતિ.

માર્ગે ચાલીએ ને ડગલે ડગલે ‘એ’ સાથે છે એવી પ્રતીતિ થયા કરે છે.

માર્ગની મઝાની અભિવ્યક્તિ ‘રામચરિત માનસ’માં છે.

સીતાજીને રામચન્દ્રજીએ કહ્યું : તમે વનવાસમાં ન આવતાં. પથરાળી અને કાંટાળી કેડીઓ પર તમે નહિ ચાલી શકો.

સીતા માતાએ જે કહ્યું તેને તુલસીદાસજી ‘રામચરિત માનસ’માં લઈ આવ્યા :

‘મોહિ મગ ચલત ન હોહિહી હારી;

ખિન ખિન ચરન સરોજ નિહારી...’

દેવ ! રસ્તામાં ચાલતાં મને સહેજ પણ થાક નહિ લાગે. કારણ કે ક્ષણે ક્ષણે હું તમારા ચરણકમળને (પાછળ ચાલતી વખતે) જોતી હોઈશ.

ભક્તની પણ આ જ અનુભૂતિ છે. પ્રભુના માર્ગે ચાલવાનું. પ્રભુની આજ્ઞા - ઈર્ષા - ને જોતાં જોતાં ચાલવાનું. થાક કેવો ?

અને તું જ તો ચલાવે છે મને, ભગવાન ! ‘તું ગતિ...’ ‘ઈતની ભૂમિ પ્રભુ ! તુમ હિ આણ્યો...’ તારો કૃપારૂપી હાથ જ તો મને અહીં સુધી લઈ આવ્યો, પ્રભુ ! ખૂબ ખૂબ ઋણી છું તારો.

૬ આધાર સૂત્ર

- ❖ અસંગ-અનુજ્ઞાન મેળવવા આપણે ઉત્સુક છીએ. જલદી આત્માનુભવ થઈ જાય તો કેટલું સારું ! પણ આત્માનુભવ (અસંગ) માટે ભગવાનની આજ્ઞાનું પાલન (વચન યોગ) જોઈએ.

ભગવાનની આજ્ઞા તો જ બરોબર પાળી શકાય જો એમના પર હૃદયપૂર્વકની ભક્તિ (ભક્તિ યોગ) હોય. ભક્તિ તો જ આવે, જો ભગવાન પર હૃદયનો પ્રેમ (પ્રીતિ યોગ) હોય.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૨૬

- ❖ પ્રીતિ યોગ : પ્રભુ પ્રત્યે અનન્ય પ્રેમ કેળવવો.
ભક્તિ યોગ : સર્વ-સમર્પણની ભૂમિકાએ પહોંચવું.
વચન યોગ : પ્રભુ-આજ્ઞાને જીવન, પ્રાણ સમજી તેનું પાલન કરવું.
અસંગ યોગ : ઉપરના ત્રણેય યોગના કમિક અને સતત અભ્યાસથી એક એવી અવસ્થા આવે છે કે જેમાં આત્મા સર્વસંગથી નિર્લેપ બની અનુભવગમ્ય અપરિમેય આનંદ પામવા લાગે છે.

- મિલે મન ભીતર ભગવાન

- ❖ સૌ પ્રથમ પ્રભુને ચાહો : પ્રીતિ યોગ.
પછી પ્રભુને સમર્પિત થાઓ : ભક્તિ યોગ.
પછી પ્રભુની આજ્ઞા પાળો : વચન યોગ.
પછી પ્રભુ સાથે એકમેક થઈ જાવ : અસંગ યોગ.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૫૪૦

૬

પ્રીતિ યોગથી અસંગ યોગ સુધી

ટોક્સટોયે લખેલી એક પ્રસિદ્ધ વાર્તા યાદ આવે છે : એક માને બે દીકરા. એક આઠ વર્ષનો. એક છ વર્ષનો.

એક વખત આઠ વર્ષના દીકરાએ માને કહ્યું : મા ! તારો પ્રેમ તો અજોડ હોય જ. માનો પ્રેમ. માનું વાત્સલ્ય. પણ અમારો તારા પરનો પ્રેમ તારા પ્રેમ કરતાંય ચઢિયાતો છે.

મા મરક મરક હસી. પૂછ્યું તેણીએ : કઈ રીતે ?

દીકરાએ કહ્યું : સીધું તો ગણિત છે. તારું વહાલ અમારા બેઉ પર વહેંચાઈ જાય. જ્યારે અમે તો માત્ર તને એકને ચાહીએ છીએ.

માના મુખ પર ફરી સ્મિત આવી ગયું.

આપણી પ્રભુ માતાને અગણિત બાળકો છે. પરંતુ એક પણ બાળક પર એનો પ્રેમ ક્યારેય ઓછો નથી રહ્યો.

આપણે આપણી જાતને પૂછીશું : આપણો પ્રભુ પરનો પ્રેમ કેવો ? કેટલો ?

પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી મહારાજનો જવાબ સરસ છે : ‘ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે...’ પ્રભુ પ્રિયતમ છે. ખૂબ વહાલા... આ વાતને એક પદમાં એમણે સ્પષ્ટ કરી છે : ‘આનંદઘન એક વલ્લભ લાગે, ઔર ન લાખ કરોર...’

એ પ્રભુને જોતાં કેવું સુખ ભીતર ઊપજે ? મહોપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે : ‘મુખ દીઠે સુખ ઊપજે, દરિસન અતિ હિ આનંદ લાલ રે...’

ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુદર્શન-સ્પર્શનની પ્રક્રિયામાં ઓતપ્રોત બને ત્યારે સુખ. અસ્તિત્વ પ્રભુના ગુણોની અનુભૂતિ કરે ત્યારે આનન્દ. અત્યન્ત આનન્દ.

મને એક સંગોજિમાં પૂછવામાં આવેલું : ‘દરિસન અતિ હિ આનંદ...’ અહીં એક જ વાર ‘અતિ હિ’ શબ્દ કેમ આવ્યો ?

મેં કહ્યું : ભીતરનો આનંદ એટલો બધો છે કે પચાસ કે સો વાર ‘અતિ હિ’ શબ્દને વાપરવામાં આવે તોય એ આનન્દને વ્યાખ્યાયિત ન કરી શકાય. એથી, શબ્દની અશક્તિ બતાવવા માટે એક જ વાર ‘અતિ હિ’ શબ્દ વપરાયો છે.

પ્રીતિયોગ.

પ્રીતિ માટે પ્રીતિ. ચાહત માટે ચાહત.

પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રીતિ શા માટે ?

‘એને ચાહ્યા વગર રહી શકાતું નથી માટે. એને ચાહ્યા જ કરવો, ચાહ્યા જ કરવો એ જ એક અવતારકૃત્ય લાગે.’

‘ત્વમકારણવત્સલઃ’... વીતરાગ સ્તોત્રમાં કહેવાયું. પ્રભુ અહેતુકી કૃપા વરસાવનાર છે. પ્રભુનો ભક્ત પ્રભુને અકારણ ચાહનાર છે.

કેવી આ જન્માન્તરીય પ્રીતિ છે, પ્રભુ ! કે તને જોતાં જ આંખો હર્ષનાં અશ્રુની ધારા વહાવે છે. ‘તારી જ્યોતિને મેં જોઈ જ્યારે જ્યારે, મારે કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટ્યા ત્યારે... તારી ધારાને મેં ઝીલી જ્યારે જ્યારે, મારે રોમે રોમે ફૂલ પ્રગટ્યા ત્યારે...’

પ્રીતિયોગ હવે ભક્તિયોગમાં ફેરવાય.

નારદ ઋષિ ભક્તિસૂત્રના પ્રારંભમાં કહે છે : ‘અથાતો ભક્તિ વ્યાખ્યાસ્યામઃ ।’ હવે ભક્તિની વ્યાખ્યા કરશું.

સવાલ થાય કે ભક્તિને શ્વસી શકાય, માણી શકાય, અનુપ્રાણિત કરી શકાય. ભક્તિને તમે શબ્દોમાં કેમ બાંધી શકો ?

જવાબ મઝાનો તેના એક ભાષ્યમાં મળે છે : બે ભક્તો હોય ત્યારે તો ભક્તિની વ્યાખ્યાની કોઈ જરૂરત નથી. પણ એક ભક્ત છે. બીજો અભક્ત છે. એણે ભક્તિની સુગંધ માણી જ નથી. હવે શું કરવું ? હવે કરો વ્યાખ્યા.

ભક્તિને શબ્દોમાં વ્યાખ્યાયિત કરવી એ અઘરું કામ છે. પણ નારદ ઋષિએ બહુ જ મઝાની અભિવ્યક્તિ આપી છે : ‘સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા... અમૃતસ્વરૂપા ચ...’

‘તેને વિષેનો પરમ પ્રેમ તે ભક્તિ’ આ છે ભક્તિની વ્યાખ્યા. આવા ભક્તિયોગીઓ પ્રભુને ‘તે’થી સંબોધે છે. મઝાનું ગણિત આ ‘તે’ શબ્દ પાછળનું છે. ત્રીજા પુરુષમાં બીજું કોઈ જ નહિ; માત્ર ‘તે’. પ્રભુ. બીજો પુરુષ ભક્ત માટે છે નહિ. પહેલા પુરુષમાં ‘હું’ છે, જેને ‘તે’માં ડુબાડી દેવાનું છે.

વિનોબાજી પોતાના માટે હું શબ્દનો પ્રયોગ નહિ કરતા. લોકો સંત તરીકે તેમને ‘બાબા’ શબ્દથી સંબોધતા. વિનોબાજી ક્યારેક કહેતા : ‘આજ બાબાને ઐસા સોચા થા...’ ‘આજ બાબાને ઐસા કહા થા...’ ‘મૈંને’ નહિ !

‘હું’ને જ ઉડાડી દેવાનો ! કેટલી મઝા !

મિર્ઝા ગાલિબ કહે છે : ‘ડૂબોયા મુઝ કો મેરે હોને ને, ન મૈં હોતા તો ક્યા હોતા ?’

‘તેને વિષેનો પરમ પ્રેમ.’ નારદઋષિ પૂછે છે પેલી ભક્ત બનવા ઈચ્છતી વ્યક્તિને : ‘તેં કોઈ નાના બાળકને ચાહ્યું છે ? કુંડામાં રહેલ ફૂલને તેં ચાહ્યું છે ?’ પેલો કહે : ‘હા.’ નારદજી કહે છે : ‘તું એ ચાહતને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ પર લઈ જા, પ્રેમને ખાસ્સી ઊંચાઈ આપી દે; એ જ થશે ભક્તિ.’

પ્રેમમાંથી અપેક્ષા દૂર થતી જશે તેમ પ્રેમ ઊંચાઈ પર જશે. નિરપેક્ષ પ્રેમને મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી અકુંઠિત ભક્તિ કહે છે^૧.

બહુ મજાની વાત તેમણે ચર્ચી છે : પ્રભુ મન ઘરમાં પધાર્યા અને મારા મનની શોભા વધી ગઈ; પ્રભુના પ્રભાવે જ તો !; પ્રભુ એ મન ઘરમાં આપને રહેવાનું મન થશે. સવાલ એ થાય કે પ્રભુ તો મોક્ષમાં રહે; કોઈના મનમાં રહે ? ઉત્તર મજાનો અપાયો છે : અકુંઠિત ભક્તિને કારણે મારું મન મોક્ષ જેવું થઈ જશે.

ભક્તિમાં કુંઠા-અવરોધ કેમ આવે છે ? અપેક્ષાને કારણે જ તો એ આવે છે. ભક્તિ દ્વારા મને આમ મળે, આમ મળે... પણ અપેક્ષા જ ન રહી તો... ! મજા જ મજા.

૧. મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે, યોગી ભાષે અનુભવ જુગતે.

૨. મન ઘરમાં ધરીયા ઘર શોભા, દેખત નિત રહેશો થિર થોભા.

- વાસુપૂજ્ય જિનસ્તવન

‘સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા... અમૃતસ્વરૂપા ચ...’ કેવી મઝાની ભક્તિની વ્યાખ્યા ! ‘તે’ને વિષેનો પરમ પ્રેમ તે ભક્તિ. એ ભક્તિ અમૃતસ્વરૂપા છે. તમે એને અનુભવો અને આનન્દની અજસ્ર ધારામાં વહો...

ભક્તિયોગમાંથી વચનયોગમાં.

પરમાત્માના પ્યારા પ્યારા શબ્દો સાંભળતાં જે આનંદ થાય.

પૂજ્યપાદશ્રીને સાંભળતાં, કહો કે પીતાં એક ભાવ ઊઠતો. રૂપકાત્મક લયમાં એ ભાવને ઢાળું તો આમ કહી શકાય :

આપણા અતીતમાં આપણે પરમાત્માના સમવસરણમાં ગયેલા. ભક્તિના લયમાં ગયા હોઈશું ત્યારે આ મીઠી મૂંઝવણ હૃદય પર સવાર થઈ હશે : પ્રભુના અપ્રતિમ રૂપને જોવું કે પ્રભુને સાંભળવા.

ઈન્દ્રિયોના વિષયમાં ઊંડાણથી જઈએ ત્યારે એક જ શુંખલા ચાલુ રહે. યા તો જોઈ શકાય. યા સાંભળી શકાય.

પ્રભુનું એ અપ્રતિમ રૂપ; કેવું રૂપ ? ‘કોટિ દેવ મિલકે કર ન સકે, એક અંગુષ્ઠ રૂપ પ્રતિછન્દ; એસો અદ્ભુત રૂપ તિહારો, બરસત માનું અમૃત કો બુન્દ...’ કરોડો દેવો ભેગા થઈ પોતાનાં રૂપના જથ્થાને એકઠો કરે તોય પ્રભુના અંગૂઠાનાં રૂપ જેટલું એ રૂપ ન થાય... આવી રૂપની છેલ્લી સરહદ પ્રભુ...

એને પ્રભુના પ્યારા શબ્દો. ‘અમૃત ઝરણી મીઠી તુજ વાણી, જેમ અષાઢો ગાજે રે; કાન મારગ થઈ હિયડે પેસી, સંદેહ મનના ભાંજે રે.’ આવા પ્યારા શબ્દો પ્રભુના.

તો, પ્રભુને જોવા કે સાંભળવા એ મીઠી વિમાસણ ભીતરમાં થઈ.

પછી શું થયું ?

કદાચ પ્રભુનું અપ્રતિમ રૂપ જોવાયું. પ્રભુના પ્યારા શબ્દો નહિ સંભળાયા હોય તે વખતે. પૂજ્યપાદશ્રીજીને સાંભળતાં લાગતું કે એ વખતે છૂટી ગયેલ પરમાત્માના પ્યારા શબ્દોને જાણે કે આપણે સાંભળી રહ્યા હોઈએ. સમવસરણીય ક્ષણોનું આ અનુસન્ધાન.

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરતાં પણ આવો અનુભવ થાય.

એકવાર હું દેરાસરમાં એક સ્તવના ગાતો હતો. એની એક પંક્તિ આવી હતી : ‘આશ ધરીને હું પણ આવ્યો, નિજ કર પીઠ થપેટીએ...’ આ કડી ગાતાં એવો ભાવ ભીતર ઊમટ્યો કે પ્રભુને મેં કહ્યું : ‘પ્રભુ ! પૂ.પદ્મવિજય મહારાજે આ કડી ગાઈ હશે, ત્યારે આપે તેમની પીઠ પર આપનો હાથ પસવાયો હશે. મને શું તમારો સ્પર્શ મળશે ?’

પ્રભુની કોર્ટમાં બોલ ફેંકી હું ઉપાશ્રયે આવ્યો. મારા આસન પર બેસી મારા મેજ પર રહેલ આચારાંગજીના પુસ્તકનું જે પાનું ખોલ્યું, તે પર રહેલ સૂત્ર વાંચતાં હું નાચી ઊઠ્યો. મને લાગ્યું કે વાહ ! પ્રભુએ તો સ્પર્શ આપી દીધો !

સૂત્ર આ હતું : ‘અણાણા એ સોવદ્વાણા, આણા એ ગિરુવદ્વાણા, એતં તે મા હોતુ...’ પ્રભુનું વહાલ જાણે કે શબ્દોના રૂપમાં વહી રહ્યું હતું.

કેટલાક સાધકો અનાજામાં ઉદ્યમશીલ છે. કેટલાક આજ્ઞાપાલનમાં હતોત્સાહ છે... પણ, તારા માટે આવું ન હો ! અશબ્દમાં આવેલ પ્રભુના શબ્દો આ હોઈ શકે : કારણ કે તું મારો પ્રિય દીકરો છે !

વચનયોગ.

પ્રભુનાં પ્યારાં વચનો. અને હૃદયમાં ઉજાશ જ ઉજાશ. ઓચ્છવ.

આચારાંગજીમાં પ્રભુનું પ્યારું વચન આવ્યું : એસ ખલુ ગંથે, એસ ખલુ મોહે, એસ ખલુ મારે, એસ ખલુ ણિરણ. કોધાદિ વિભાવ ભણી જતાં સાધકને પ્રભુ કહે છે : ‘અરે, આ તો ગાંઠ છે, આ જ તો અજ્ઞાન છે. આ જ મૃત્યુ છે. અને આ જ તો નરક છે.’

આ સૂત્ર વાંચતાં પ્રબળ રીતે પ્રભુની કૃપા, વાત્સલ્યનો અનુભવ થયેલ. એક રૂપક કથા મનમાં તરવરી ઊઠેલી : ઘરમાં બીજું કોઈ નથી. મા નાનકડા દીકરાની પાસે રમકડાં વગેરેને મૂકીને પાણી ભરવા જાય છે. પાણી ભરીને આવ્યા પછી, ડેલીને ખોલતાં જ પહેલી નજર પોતાના બાળક પર પડે છે. જુએ છે તો ભાંખોડિયા ભરતું બાળક ચૂલાની નજીક જઈ રહ્યું છે. આગની જવાળાઓ; કંઈક નવું છે એ; શું છે ? બાળક એને પકડવા જઈ રહ્યું છે.

માએ આ દશ્ય જોયું. બેડાં પટકતી સીધી જ બાળક પાસે તે દોડી. એ વખતે બાળકને અને ચૂલાને એકાદ ફૂટની દૂરી માંડ હતી. માએ બાળકનો હાથ પકડી તેને બાંહોમાં લઈ લીધો અને કહ્યું : નહિ, મારા લાલ ! તારે ત્યાં નહોતું જવાનું...

‘એસ યલુ ગંથે...’ વાંચતાં મને પ્રભુના આ શબ્દોમાં માનો પ્યાર છલકાતો અનુભવાયો : નહિ, મારા લાલ ! તારે આ ક્રોધ આદિ વિભાવોમાં જવાનું નથી...

વચનયોગથી અસંગયોગ.

અસંગયોગ. આત્માનુભવ.

મઝાનું વચન યાદ આવે મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજનું : ‘આગમ નોઆગમ તણો, ભાવ તે જાણો સાચો રે; આતમભાવે થિર હોજો, પરભાવે મત રાચો રે...’ આગમ ગ્રન્થો અને સાધનાપદ્ધતિનો સાર આટલો છે : આત્મભાવમાં સ્થિર થવું, પરભાવમાં ન જવું.

આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ માટેની સાધનાની પગથાર પર ચાલવાનું. ને આત્માનુભૂતિનો દીપ ઝગી ઊઠે !

આધાર સૂત્ર

- ❖ શુક્લધ્યાનનાં ચાર લક્ષણ : શુક્લધ્યાન પ્રાપ્ત થઈ ગયેલું હોય તેને અવ્યથા, અસંમોહ, વિવેક અને વ્યુત્સર્ગ પ્રાપ્ત થયેલા હોય છે.
- ❖ અવ્યથા : દેવાદિ ઉપસર્ગોમાં વ્યથા ન હોય.
- ❖ અસંમોહ : સૈદ્ધાન્તિક પદાર્થોમાં અમૂઢતા.
- ❖ વિવેક : દેહથી આત્માની ભિન્નતાનું ભાન.
- ❖ વ્યુત્સર્ગ : નિઃસંદેહપૂર્વક દેહ અને ઉપધિનો ત્યાગ.
- ❖ શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ ‘પૃથક્ત્વ-વિતર્ક-સવિચાર’ છે. અહીં પણ હજુ વિચાર છે.

યોગવિંશિકા (ટીકા)માં ઉપા.મ. લખે છે : આ કાળમાં પણ શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદની ઝલક મળી શકે છે. તે વખતે લોકોત્તર અમૃતનો આસ્વાદ મળે છે. આત્માના આનંદનો આસ્વાદ એ જ લોકોત્તર અમૃત છે. અહીં વિષયથી વિમુખતા હોય છે.

- ❖ ઉપા. મહારાજે આ પ્રવચનસારના આધારે લખ્યું છે. પોતાની બુદ્ધિથી નથી લખ્યું.

‘જો જાણદિ અરહંતં, દવ્વત્ત-ગુણત્ત-પજ્જયત્તેહિં ।

સો જાણદિ અપ્પાણં, મોહો ખલુ જાદિ તસ્સ લયં ॥’

(- પ્રવચનસાર, ૧/૮૦)

❁ (આનો અનુવાદ ઉપા. મહારાજે શ્રીપાળ રાસમાં આપ્યો :

અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે,)
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંતરૂપી થાય રે.

❁ આપણે જુદાઈ રાખીએ. ભક્ત કદી ભગવાન સાથે જુદાઈ ન રાખે...
સાચો ભક્ત બધું જ ભગવાનને સોંપી દે. - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૭

❁ ધર્મ-શુક્લ ધ્યાન ન ધ્યાઈએ તો અતિચાર લાગે છે. જે રોજ આપણે
બોલીએ છીએ. (પણ) આપણે એથી ઊલટું જ કરીએ છીએ.
- એજન, ૪/૮૧

૯

શુક્લધ્યાન : લોકોત્તર અમૃતનો આસ્વાદ

શુક્લધ્યાનની ક્ષણોમાં ધ્યાતાનો અનુભવ કેવો હોય છે ?
પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “તે ક્ષણોમાં લોકોત્તર અમૃતનો આસ્વાદ મળે છે.
આત્માના આનન્દનો આસ્વાદ એ જ લોકોત્તર અમૃત છે.”

ભીતરી આનન્દની અનુભૂતિ શી રીતે કરવી ?

મઝાનો માર્ગ શ્રી સુવિધિ જિન સ્તવનામાં પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે
બતાવ્યો :

૧. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૭

પ્રભુ છો ત્રિભુવનનાથ ! દાસ હું તાહરો હો લાલ,
કરુણાનિધિ ! અભિલાષ અછે મુજ એ ખરો હો લાલ;
આતમ વસ્તુ સ્વભાવ સદા મુજ સાંભરો હો લાલ,
ભાસન વાસન એહ ચરણ ધ્યાને ધરો હો લાલ. ૫

ક્રમ આવો થયો : આત્મસ્મૃતિ, આત્મભાસન, આત્મવાસન,
આત્મચરણ, આત્મધ્યાન.

આત્મચરણ. આત્માનુભૂતિ. આત્માના આનંદ આદિ ગુણોની
અનુભૂતિ.

મધુરી છે યાત્રા આ. ચાલીએ ને તરોતાજા થઈ જઈએ. એક મધુમય
ઝંકાર ભીતર ઊપડે.

પહેલું ચરણ : આત્મસ્મૃતિ.

અલપ-ઝલપ, ભીતરી આનંદની અનુભૂતિ ઘણીવાર થઈ છે. એ
અનુભૂત ક્ષણોનું સ્મરણ. આ સ્મૃતિની ક્ષણો વાટે પૂર્વે અનુભવેલ આનંદની
ક્ષણો ભીતર ઊતરશે.

ગુણસાગરને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. પૂર્વ જન્મમાં આરાધેલ,
અનુભવેલ સંયમિજીવનની મધુરી ક્ષણોની સ્મૃતિ થઈ ઊઠી. સ્મૃતિની એ
બારી વાટે નિહાળેલ ક્ષણોની અમીટ છાપ હૃદય પર પડી. અને ગુણસાગરે
એ અનુભવને ફરીથી અનુભવવાનો નિર્ણય કરી લીધો.

ભાસન.

આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન.

દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર, આનંદ આદિથી પરિપૂર્ણ પોતાનું સ્વરૂપ છે
આવું જ્ઞાન. જ્ઞાનિપુરુષોનાં ચરણોમાં બેસવા દ્વારા, પોતાના ક્ષયોપશમને
ઉજાગર કરીને આ ભાસન મેળવાય છે.

વાસન.

પ્રતીતિ.

આત્મસ્વરૂપની અનુભૂત્યાત્મક, પ્રતીત્યાત્મક ઝલક અહીં મળે છે.
અહીં જ્ઞાન વાસિત થાય છે.

વાસન : ભીતરી દુનિયામાં ઊતરેલા માણસોનો એ બહુ જ પ્યારો
શબ્દ છે. ચન્દનમાં ગંધ તેનાં અણુએ અણુમાં વ્યાપ્ત હોય છે; આ અણુ-
અણુમાં રહેલ, વ્યાપેલ વ્યાપ્તિને વાસન કહેવાય છે.

સ્વરૂપનું જ્ઞાન ભીતર વાસિત થયું.

આત્મચરણ.

આત્મરમણ દશા.

હવે આત્મગુણોમાં રમણ થયા કરે છે. જ્ઞાન ગુણમાં, દર્શન ગુણમાં,
આનંદ ગુણમાં...

આત્મધ્યાન.

આત્મગુણોમાં, આત્મસ્વભાવમાં તન્મયતા. ઉપયોગ બિલકુલ તદાકાર થશે. વાસન (દર્શન)ના સ્તરે અનુભૂતિની આંશિક ઝલક હતી, જે ચરણ (રમણતા)ના સ્તરે થોડી ગાઢ બની અને ધ્યાન (તન્મયતા)ના સ્તરે વધુ પ્રગાઢ બની.

કેવો મઝાનો આ આત્માનુભૂતિનો ક્રમ !

શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ : પૃથક્ત્વ-વિતર્ક-સવિચાર.

યોગવિંશિકા ટીકાનું વર્ણન રોમહર્ષક છે : “પરમાત્માના દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય જેવા જ નિર્મલ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય પોતાના છે આવું વિભાવિત કરવું તે નિરાલમ્બન ધ્યાનનો અંશ છે અને એ મોહનો નાશક છે. નિરાલમ્બન ધ્યાન તે શુક્લધ્યાનનો જ અંશ છે.”

“વ્યવહારનય દ્વારા સિદ્ધ, કર્મો દ્વારા લિપ્ત, રાગ-દ્વેષ આદિથી લિપ્ત આત્મસ્વરૂપને બદલે નિશ્ચયનય દ્વારા સિદ્ધ સાહજિક આત્મગુણો - આનંદ, ક્ષમા આદિ - નું વિભાવન જ્યારે થાય છે ત્યારે નિરાલમ્બન ધ્યાન હોય જ છે.”

૨. પરમાત્મતુલ્યતયાઽઽત્મજ્ઞાનસ્યૈવ નિરાલમ્બનધ્યાનાંશત્વાત્, તસ્યૈવ ચ મોહનાશકત્વાત્ ।
- યોગવિંશિકા ટીકા, ૧૯

૩. સંસાર્યાત્મનોઽપિ ચ વ્યવહારનયસિદ્ધમૌપાધિકં રૂપમાચ્છાદ્ય શુદ્ધનિશ્ચયનય-પરિકલ્પિતસહજાત્મગુણવિભાવને નિરાલમ્બનધ્યાનં દુરપહ્લવમેવ ॥

- એજન, ૧૯

તો, આત્મિક આનન્દની અનુભૂતિ શુદ્ધ આત્મગુણોના વિભાવન સમયે અત્યારે પણ હોઈ શકે છે આ વાત કેટલી તો સુખદ છે, આપણા માટે !

પ્રવચનસારના એક ગાથા-સૂત્રને અહીં ટાંકવામાં આવ્યું છે; જે કહે છે કે જે સાધક અરિહંત પ્રભુને દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયથી જાણે છે; તે પોતાને જાણે છે અને તેનો મોહ નષ્ટ થાય છે.

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ શ્રીપાળરાસમાં આ જ વાતને ગુજરાતી કડીમાં લઈ આવ્યા :

અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે;
ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંતરૂપી થાય રે...

ચર્યાનો નિષ્કર્ષ આ મળ્યો :

પરમાત્માના રૂપને - સમવસરણમાં બિરાજમાન કે દેરાસરમાં બિરાજમાન રૂપને - જોઈને આપણી ભીતર રહેલ પ્રશમાદિ ગુણો સુધી જવું તે આલંબન ધ્યાન.

સિદ્ધ પરમાત્માના નિર્મળ દ્રવ્ય, ગુણોને વિભાવિત કરીને સ્વદ્રવ્ય, ગુણો આદિમાં જવું તે અનાલંબન ધ્યાન.

૪. જો જાણદિ અરહંતં, દવ્વત્ત-ગુણત્ત-પજ્જયતેહિં । સો જાણદિ અપ્પાણં, મોહો
ખલુ જાદિ તસ્સ લયં ॥ - પ્રવચનસાર, ૧/૮૦

અનાલંબન ધ્યાન તે શુક્લધ્યાનનો અંશ છે. પૂજ્યપાદશ્રીજી અહીં યોગવિંશિકા ટીકાના આધારે ફરમાવે છે : “આ કાળમાં પણ શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદની ઝલક મળી શકે છે^૫.”

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે આ સન્દર્ભે અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં, મનોગુપ્તિ સમજાવતી વખતે જે ચર્ચા કરી છે એનો સાર જોવો ગમશે.

શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદમાં, જો કે, સૂક્ષ્મ વિચારો છે; પરંતુ આત્માનુભૂતિની સઘનતા છે. આ સન્દર્ભમાં અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાયની કડી આવે છે :

પર સહાય ગુણવર્તના રે, વસ્તુધર્મ ન કહાય;
સાધ્યરસી તે કિમ ગ્રહે રે, સાધુ ચિત્ત સહાય ... ૮

પરની સહાયથી સ્વગુણમાં રહેવું, જવું એ કંઈ બરોબર નથી. તો આત્મતત્ત્વના ઊંડાણમાં જવા ઈચ્છતો સાધક ચિત્તની મદદ કેમ લે ?

મન/ચિત્ત તો પર છે. વિચારોને લેવા, આત્મસાત્ કરવા, છોડવા; આ તો છે નરી પૌદ્ગલિક પ્રક્રિયા.

આ જ વાતને દૃઢ કરતાં ત્યાં કહેવાયું છે :

વીર્ય ચપળ પર-સંગમી રે, એહ ન સાધક પક્ષ;
જ્ઞાન ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ ... ૫

૫. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૭

આત્મશક્તિ ચપળ હોય અને પરનો - વિચાર આદિનો - સંગ કરનાર હોય તે સાધક માટે શોભીતી વાત નથી. સાધકની આત્મશક્તિ તો જ્ઞાન અને ચારિત્રને જ પુષ્ટ કરશે. સ્વગુણને જ.

શુક્લધ્યાનના પ્રથમ ભેદમાં વિચારો સૂક્ષ્મરૂપે છે. પણ સાધક છે નિર્વિકલ્પ અનુભવનો ચાહક.

‘જ્ઞાનસાર’માં આની ચર્ચા સરસ રીતે થઈ છે : ‘બ્રહ્મ-આત્મતત્ત્વ નિર્ઘ્ન છે, વિકલ્પાતીત; તમારો અનુભવ નિર્ઘ્ન ન થાય ત્યાં સુધી તમે નિર્ઘ્ન આત્મતત્ત્વને કેમ અનુભવી શકો ?’

ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું : ‘આત્મતત્ત્વ પરની તારી વિભાવનાને સ્પષ્ટ કર તો !’ શિષ્ય દોઢ કલાક સુધી, ધારા પ્રવાહે, અનેક શાસ્ત્રોનાં ઉદ્ધરણો સાથે આત્મતત્ત્વ પર બોલ્યો.

ગુરુ એના ચહેરાને જોતાં રહ્યા. ત્યાં અનુભૂતિની કોઈ ઝલક નહોતી, હતી ગુરુને પ્રભાવિત (?) કરી દેવાની વૃત્તિ.

એ બોલતાં અટક્યો ત્યારે ગુરુએ આટલું જ કહ્યું : ‘ભાખરીનાં ચિત્રથી પેટ ન ભરાય.’

આત્માનુભૂતિ.

માટે જ શુક્લધ્યાનનાં ચાર લક્ષણોમાં ત્રણ સીધાં જ આત્મતત્ત્વના અનુભવ તરફ ખૂલે છે : (૧) દેહથી આત્માની ભિન્નતાનું ભાન થાય છે

૬. પશ્યતુ બ્રહ્મ નિર્ઘ્નં, નિર્ઘ્ન્યાનુભવં વિના ।

કથં લિપિમયી દૃષ્ટિ - વાંઙ્મયી વા મનોમયી ॥

- જ્ઞાનસાર.

અને એથી (૨) દેહનો, દેહ પરના મમત્વનો ત્યાગ હોય છે. (૩) પરિષદોમાં પણ એવો સાધક અક્ષોભ્ય હોય છે. કારણ કે દેહાધ્યાસ દૂર થયો છે. (૪) આત્માનુભૂતિના મૂળમાં પ્રભુના પ્યારા શબ્દો છે. અને આગમિક પદાર્થોનાં જ્ઞાનમાં એવો સાધક વિચક્ષણ હોય છે.

પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં વચનો કાનમાં ગુંજે છે : ‘યોગપ્રદીપ’માં નિરાકાર શુક્લધ્યાનનું વર્ણન થયેલું છે, જેના દ્વારા સિદ્ધો સાથે મુલાકાત થઈ શકે છે. ભલે શ્રેણિગત પ્રથમ પાયો (શુક્લધ્યાનનો) ન મળી શકે, પણ એનો કંઈક અંશ આજે પણ સાતમા ગુણઠાણે મળી શકે, એમ ઉપા.યશોવિજયજીએ યોગવિંશિકા (ટીકા)માં કહ્યું છે.

આ ઝલક મેળવવાનું મન નથી થતું ?

-
૭. વિવેક, વ્યુત્સર્ગ, અવ્યથા, અસંમોહ - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૭
૮. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૧૦૧

૮

આધાર સૂત્ર

❁ આ કાળમાં કુંડલિનીના અનુભવો ચિદાનન્દજીનાં પદોમાં જોવા મળે છે.
તેમનું એક પદ જોઈએ :

સોહં સોહં સોહં સોહં,
સોહં સોહં રટના લગીરી...
ઈંગલા પિંગલા સુખમના સાધ કે,
અરુણપતિસું પ્રેમ પગીરી;
વંકનાલ ખટયક ભેદ કે,
દશમ દ્વાર શુભ જ્યોતિ જગીરી ... ૧

ખુલત કપાટ ઘાટ નિજ પાયો,
જનમ જરા ભયભીતિ ભગીરી;
કાય શકલ દે ચિંતામણિ લઈ,
કુમતિ કુટિલ કું સહજ ઠગીરી ... ૨

વ્યાપક સકલ સ્વરૂપ લખ્યો ઈમ,
જિમ નભ મેં મગ લહત ખગીરી;
ચિદાનન્દ આનન્દમય મૂરત,
નીરખ પ્રેમભર બુદ્ધિ થગીરી ... ૩

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૧૧૮, ૧૧૯, ૧૨૦

‘ઘંગલા પિંગલા સુખમના સાધ કે...’

સાધકના હૃદયમાં એક ઘમ્મરવલોણું સતત ચાલે છે : હું કોણ છું ?

જવાબ મળે : નામ, રૂપને પેલે પારની સંઘટના હું છું. એક લય ચાલે : સોહં, સોહં, સોહં... તે જ હું, તે જ હું... પરમાત્માનું જે નિર્મળ આત્મસ્વરૂપ છે તે જ મારું સ્વરૂપ.

કઈ રીતે હું ‘તે’માં રૂપાન્તરિત થઈ શકું ? પૂરી યાત્રાનું વિવરણ આ પદમાં છે.

ઈંગલા પિંગલા સુખમના સાધ કે,

અરુણપતિસું પ્રેમ પગીરી...

ઈંગલા (ઈડા) ચન્દ્ર નાડી...પિંગલા સૂર્ય નાડી. સુષુમ્ણા મધ્યવર્તી નાડી.

ચિદાનન્દજી મહારાજ ‘સ્વરોદયજ્ઞાન’માં આ વિષે વાત કરતાં કહે છે :

ડાબા સ્વર જબ ચલત હૈ, ચંદ ઉદય તબ જાણ,

જબ સ્વર ચાલત જિમણો, ઉદય હોત તબ ભાણ...

દોઉ સ્વર સમ સંચરે, તબ સુખમણ પહિચાન.

ડાબું નસકોરું ચાલે તે ઈડા, ચન્દ્રનાડી. જમણાં નસકોરામાંથી શ્વાસ વહે ત્યારે પિંગલા, સૂર્યનાડી. બેઉ નસકોરાંમાંથી શ્વાસ સમ રીતે વહે ત્યારે સુષુમ્ણા.

‘સાવિત્રી સંપર્ક’માં શ્રી માનસિંહ ચાવડાએ નાડીઓ, કુંડલિની તથા ષટ્ચક્ર અંગે સારી માહિતી આપેલ છે. જેનો સાર આ પ્રમાણે છે.

જ્યારે સાધક સાધના કરવાની શરૂઆત કરે છે ત્યારે તે ધીમે ધીમે વિશ્વશક્તિઓ સાથે સંપર્કમાં આવે છે, અને તેથી તેને માનવ-શરીરની સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ આન્તર રચના અને તેની કાર્યપદ્ધતિનો ખ્યાલ આવે છે.

સામાન્ય માનવી માટે અતિ દૂરના અને અપરિચિત લાગતાં તત્ત્વો રૂપી નવા અતિથિઓ આન્તર ઈન્દ્રિયોનાં દ્વાર ખટખટાવી પોતાનાં વિઝિટિંગ કાર્ડ્સ અંદર મોકલવાની શરૂઆત કરે છે. વિશ્વશક્તિરૂપી માતૃકાઓ સાધકને ઢંઢોળી જગાવવા મથે છે. સાધક વિશાલમાંથી વિશાલતર ચેતના ધરાવતો થાય છે. સાધકને પોતાના વ્યક્તિત્વના નવા પ્રદેશોની ઝાંખી થાય છે. આ બધા જ પ્રદેશો ધીમે ધીમે તેના વ્યક્તિત્વનાં અભિન્ન અંગ બની જાય છે.

આ દિવ્ય અનુભૂતિઓ જ્યારે ચરમસીમા પર પહોંચે છે ત્યારે સાધકની કુન્ડલિની બ્રહ્મરન્ધ્રની સાંકડી સીડી વટાવી મસ્તકની ટોચે ઊભી રહે છે. એ સમયે તેને દિવ્ય પ્રકાશનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. સાધક પોતાની ભૌતિક ચેતનાને વટાવી વિશ્વાત્માની વિશાલતર ચેતનામાં જન્મ લે છે.

દરેક માનવ ફક્ત ભૌતિક, સ્થૂલ શરીર જ ધરાવતો હોતો નથી. આ ભૌતિક શરીરની પાછળ એક સૂક્ષ્મ શરીર આવેલું છે અને તેની પણ પાછળ કારણ શરીર આવેલું છે. એકની પાછળ બીજી ગિરિશૃંખલાઓ હોય એવું આ ભવ્ય દૃશ્ય છે.

આ શરીરો એકબીજાંથી જુદાં હોવાં છતાં એકબીજાંથી સંલગ્ન છે. જોડાણ કરનારી નલિકાઓને અનુક્રમે ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ના કહેવાય છે.

ઉપરની ત્રણે નાડીઓનું પોતાનું વિશિષ્ટ કાર્ય હોય છે અને રંગ પણ હોય છે. સ્થૂળ શરીર અને સૂક્ષ્મ શરીરને જોડનારી ચેતના-વાહક નાડીને ઈડા નાડી કહે છે. ગૂઢવાદીઓ તેને સિલ્વર કોડ કહે છે. કારણ કે તે ચાંદી જેવો ચળકાટ ધરાવે છે. સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીરને જોડનાર ચેતના-વાહક નાડીને પિંગલા, ગોલ્ડન કોડ કહેવાય છે. કારણ કે તે સોનેરી ચળકાટ ધરાવે છે. ભારતીય યોગીઓ આ બંનેને તેમના રંગને કારણે અનુક્રમે ચન્દ્ર નાડી અને સૂર્ય નાડી તરીકે વર્ણવે છે.

કારણ શરીર વિશ્વચેતના સાથે - મહાકારણ શરીર સાથે - સુષુમ્ણા નાડીથી જોડાયેલ છે. આ નાડી હજુ જાગૃત નથી. તેને પૂરિત, પૂરાયેલી, બ્લોક્ડ નાડી કહેવાય છે. સાધનાની ઉચ્ચ કક્ષાએ તે જાગૃત થાય છે અને અંતે પુરુષોત્તમ ચેતનાને તે પ્રકટ કરી શકે છે.

આ ત્રણે નાડીઓ જ્યાં શરીર સાથે જોડાયેલ છે ત્યાં એક એક ચેતના કેન્દ્રનું નિર્માણ થયેલ છે. આ ચેતના કેન્દ્રને ચક્ર કહેવાય છે, મૂળ છ ચક્રો છે. સહસ્રાર સાથે સાત.

ચક્ર	સ્થાન	રંગ	લોક	તત્વ
૧) મૂલાધાર ચક્ર	કરોડરજજીનો નીચલો છેડો	લાલ	ભૂલોક	પાર્થિવતત્ત્વ
૨) સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર	લિંગસ્થાન	ઘેરો જાંબલી	ભુવલોક	નિમ્નપ્રાણ

ચક્ર	સ્થાન	રંગ	લોક	તત્વ
૩) મણિપુર ચક્ર	નાભિ	આદ્યો જાંબલી	સ્વલોક	મહત્તરપ્રાણ
૪) અનાહત ચક્ર	હૃદય	સુવર્ણરંગ	મહલોક	મનસ્તત્ત્વ
૫) વિશુદ્ધ ચક્ર	કંઠ	ભૂખરો	જનલોક	પ્રકાશિત મન
૬) આજ્ઞા ચક્ર	ભ્રૂમધ્ય	શ્વેત	તપોલોક	સ્ફુરણાત્મક મન
૭) સહસ્રાર ચક્ર	બ્રહ્મરંધ્ર	ભૂરો	સત્યલોક	અધિમનસૂ

ચક્રોનાં સ્થાન તરીકે તેની અનુભૂતિ પાર્થિવ શરીરમાં જ્યાં અનુભવાય છે એ દૃષ્ટિએ જણાવેલ છે. વસ્તુતઃ તે કેન્દ્રો પાર્થિવ, સૂક્ષ્મ અથવા કારણ શરીરની સીમાઓ પર ઈડા, પિંગલા અને સુષુમ્ણા નાડી જોડાય છે ત્યાં હોય છે. તેમનો અનુભવ માત્ર સ્થૂલ શરીરમાં થતો હોય તેવું સાધકને લાગે છે.

દરેક ચક્ર અથવા કેન્દ્રનું પોતાનું કાર્ય છે. મૂલાધાર ચક્ર સ્થૂલચેતના અને અવચેતનાના પ્રગટીકરણનું કેન્દ્ર છે. સ્વાધિષ્ઠાન નિમ્નપ્રાણની નાની, નાની ક્ષુદ્ર કામનાઓ પ્રગટ કરવાનું ચક્ર છે. મણિપુર મહત્તરપ્રાણની શુભ કામનાઓને પ્રગટ કરતું ચક્ર છે. અનાહત ચક્ર પુરુષની અભીપ્સા પ્રગટ કરતું કેન્દ્ર છે. વિશુદ્ધ ચક્ર મનનું શુદ્ધ ચિન્તાત્મક કાર્ય પ્રગટ કરે છે. આજ્ઞા ચક્ર વિશ્વશક્તિઓ સાથેનો વિનિમય પોતાના સંકલ્પરૂપે પ્રગટ કરે છે. સહસ્રાર ચક્રમાં દિવ્ય શક્તિઓનો દિવ્ય પ્રકાશ અને પ્રેરણા ઝીલવામાં આવે છે.

માનવશરીરમાં રહેલી વાસુદેવ-ચેતનાનો જ પ્રકટ થયેલ અંશ તે કુંડલિની. તે સાડા ત્રણ કુંડાળાં કરીને અર્ધનિદ્રામાં રહેલી હોય છે. તેથી તેને કુંડલિની કહેવાય છે. આ જ જીવનશક્તિ આપણી જાગૃત, સ્વપ્ન અને નિદ્રાવસ્થામાં પ્રકટ થતી હોય છે. ક્વચિત્ પ્રસંગે વિશ્વચેતના સાથે પણ સંપર્કમાં આવી યોગનિદ્રા અર્થાત્ ધ્યાનાવસ્થા તે અનુભવે છે. આ જ તેનાં સાડા ત્રણ કુંડાળાં છે. યોગીઓ દૃઢ સંકલ્પબળે આ જીવનશક્તિને નીચેથી ઉપરના ક્રમે ઊર્ધ્વગામી કરે છે.

‘ઈંગલા પિંગલા સુખમના સાધ કે, અરુણપતિસું પ્રેમ પગીરી...’ સુષુપ્ત્તામાં પ્રવેશ થતાં જ જ્યોતિર્ભય ચૈતન્ય જોડે સંબંધ પાંગરે છે.

અરુણ એટલે સૂર્ય. ચેતનાના ઉજાશ જોડે આ પ્રતિકને વણેલું છે. અરુણપતિ શબ્દ વડે ખ્યાલ આવે પોતાની જાત પરના સ્વામિત્વનો. ઇન્દ્રિય ઉપનિષદ્ કહે છે : ‘આત્મરતિઃ આત્મક્રીડઃ આત્માનન્દઃ સ્વરાટ્’. આત્મા જોડે રતિ કરનાર, આત્મામાં જ રમમાણ રહેનાર અને આત્મિક આનંદને માણનાર પોતાની જાતનો માલિક છે.

‘અરુણપતિસું પ્રેમ પગીરી...’ ઉજાશમય ચૈતન્યકેન્દ્ર સાથે, આત્મા સાથે પ્રેમ બંધાયો. ચૈતન્ય જ વિલસે છે ને બધે ! શંકરાચાર્ય યાદ આવે : ‘ચૈતન્યઃ પ્રભવતિ ખલુ ન જડઃ કદાચિત્’.

‘વંકનાલ ખટચક ભેદ કે, દશમ દ્વાર શુભ જ્યોતિ જગીરી...’ સુષુપ્ત્તા નાડી પૂરાયેલી હોય ત્યારે વંકનાલ કહેવાય છે. તેમાં છ ચક્રો આવેલાં છે. તેમને ભેદીને ચેતના દશમા દ્વારમાં પ્રવેશે છે.

બે આંખ, બે કાન, મુખ આદિ નવ દ્વાર તો દરેક મનુષ્યને હોય છે.
પણ આ દશમું દ્વાર... સહસ્રાર.

ત્રિકુટી ભેદની અદ્ભુત પ્રક્રિયા ભણી ઈશારો કરે છે આ સૂત્ર :
‘ખુલત કપાટ ઘાટ નિજ પાયો...’ ત્રિકુટી ભેદ થતાં જ પોતાના સ્વરૂપનું
ભાન થાય છે.

શ્રી મકરન્દ દેવે ત્રિકુટી ભેદને સમજાવતાં કહે છે : ત્રિકુટી ભેદ
એટલે બીજું કંઈ નહિ; પણ સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ ને કારણ ત્રણ સૃષ્ટિ; વૈખરી,
મધ્યમા અને પશ્યંતી એ ત્રણ વાણી; જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ એ ત્રણ
અવસ્થા અને સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ એ ત્રણ ગુણના પ્રકૃતિના રાજનો
ભાંગીને ભૂકો કરી નાખવો.

દરિયા સાહેબ કહે છે :

મન બુદ્ધિ ચિત્ત હંકાર કી,
હૈ ત્રિકુટી લગ દૌડ,
જન દરિયા ઈન કે પરે,
બ્રહ્મ સુરત કી ઠૌર...

આ ત્રિકુટી ભેદ એટલે પિંડ-બ્રહ્માંડનો પડદો હટી ગયો.

સમસ્ત બ્રહ્માંડને ચલાવતી મહાશક્તિનો સીધો સ્પર્શ થઈ ગયો. બાબા
ગોરખનાથે કહ્યું છે : ‘પિણ્ડમધ્યે ચરાચરં યો જાનાતિ સ યોગી પિણ્ડ
સંવિત્તિર્ભવતિ’. આ વસુધા જ યોગી માટે વેદ બની જાય છે.

ત્રિકુટી ભેદ થતાં જ જન્મ-મૃત્યુનો ભય દૂર થયો. ‘જનમ જરા ભય ભીતિ ભગીરી.’

‘કાય શકલ દે ચિન્તામણિ લઈ, કુમતિ કુટિલ કું સહજ ઠગીરી...’ કાયના ટુકડાને ફેંકી દેવાનો. ચિન્તામણિને પ્રાપ્ત કરવાનો. કુમતિને ફગાવી દેવાની.

મઝા જ મઝા.

‘વ્યાપક સકલ સ્વરૂપ લખ્યો ઈમ, જિમ નભ મેં મગ લહત ખગીરી; ચિદાનન્દ આનન્દમય મૂરત, નીરખ પ્રેમભર બુદ્ધિ થગીરી...’ પોતાના વ્યાપક સ્વરૂપને અનુભવીને સાધક એવી રીતે ચિદાકાશમાં ઊડે છે; જે રીતે પંખી આકાશમાં ઊડે છે. આનંદમય ચિન્મયને જોતાં જ બુદ્ધિ સ્થગિત થઈ જાય છે.

બુદ્ધિનું થંભી જવું... અને મનોલયની એ પૃષ્ઠભૂ પર પોતાનું પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું.

૯ આધાર સૂત્ર

- ❁ ‘ઉપમિતિ’માં કહ્યું : દ્વાદશાંગીનો સાર શું ? ‘સારોઽત્ર... ધ્યાનયોગઃ’.
- ❁ મૂળ-ઉત્તર ગુણ વગેરે બધી જ બાહ્ય ક્રિયાઓ ધ્યાનયોગને નિર્મળ બનાવવા સહાયક છે. મુખ્ય કાર્ય ધ્યાન છે. કર્મક્ષય આપણું ધ્યેય છે. એ ધ્યેય ધ્યાનથી જ સિદ્ધ થાય.
- ❁ ધ્યાનની સિદ્ધિ મેળવવી હોય તો સૌ પ્રથમ ચિત્તની પ્રસન્નતા જોઈએ.
- ❁ નિર્મળતા એટલે જ પ્રસન્નતા.
- ❁ ચિત્તની ત્રણ અવસ્થા છે : નિર્મળતા, પછી સ્થિરતા, ત્યાર પછી તન્મયતા.
- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૮, ૯૦
- ❁ ‘તાવ કાયં ઠાણેનં’ થી સ્થાન,
‘મોણેનં’ થી વર્ણ,
‘જ્ઞાણેનં’ થી અર્થ, આલંબન, અનાલંબન.

- એજન, ૪/૧૪૮

૯

ધ્યાન : દ્વાદશાંગીનો સાર

સાડા ત્રણસો ગાથાનું સ્તવન મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા રચિત સશક્ત સાધનાકૃતિ છે. એ પર પં. પદ્મવિજય મહારાજનો ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલ સ્તબક છે. બેઉ દિગ્ગજ સાધનાચાર્યોનું એક જગ્યાએ મિલન !

એ કૃતિમાં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે : મુનિરાજ અર્થપોરિસી કરીને વહોરવા ગયા છે. શરૂઆતમાં જ તેમને લાગે છે કે ધ્યાનની ધારા ચાલુ થઈ શકે તેમ છે. પરંતુ, ભિક્ષાએ અભિગ્રહ સાથે ફરવામાં લાંબો

સમય લાગે. ને એ પછી ધારા પકડાશે નહિ. તો, ક્યાંકથી સૂક્ષ્મ દોષ-સહિતની ગોચરી લઈ આવે તો પણ તે કર્મબંધનું કારણ નથી. કારણ કે ધ્યાનમાં સ્થિર થઈને કર્મનિર્જરા વધુ પ્રમાણમાં કરવી તે જ સાધકનું ધ્યેય છે^૧.

ગુજરાતીમાં આપણે ત્યાં આ કડી પ્રસિદ્ધ છે :

‘બહુ કોડિ વરસે ખપે, કર્મ અજ્ઞાને જેહ;
જ્ઞાની શ્વાસોચ્છ્વાસમાં, કર્મ ખપાવે તેહ...’

અજ્ઞાની પૂર્વ કોટિ વર્ષમાં જેટલી કર્મનિર્જરા કરે તેટલી જ્ઞાની એક શ્વાસોચ્છ્વાસ માત્ર સમયમાં કરે છે.

અહીં જ્ઞાની એટલે કોણ ?

આ કડીનું મૂળ જે છે તેમાં એનો ખુલાસો છે : ‘નાણી તિહિં ગુત્તો...’ ત્રણ ગુપ્તિથી યુક્ત જ્ઞાની. મતલબ કે ધ્યાની.

ધ્યાનની વ્યાખ્યા બે રીતે થઈ શકે :

(૧) શુભ મનોગુપ્તિ + શુભ વચનગુપ્તિ = ધ્યાન.

(૨) શુદ્ધ મનોગુપ્તિ + શુદ્ધ વચનગુપ્તિ = ધ્યાન.

-
૧. ગુરુકુલવાસે જ્ઞાનાદિક ગુણ, વાચ્યમને વાધે રે;
તો આહારતણો પણિ દૂષણ, ખપ કરતાં નવિ બાધે રે...

(૫-૧૪)

કાયોત્સર્ગની વ્યાખ્યા પણ બે રીતે થશે : (૧) શુભ મનોગુપ્તિ + શુભ વચનગુપ્તિ + શુદ્ધ કાયગુપ્તિ = કાયોત્સર્ગ. (૨) શુદ્ધ મનોગુપ્તિ + શુદ્ધ વચનગુપ્તિ + શુદ્ધ કાયગુપ્તિ = કાયોત્સર્ગ.

શુભરૂપ ધ્યાનના એક ક્રમની વાત પં. પદ્મવિજયજી મહારાજ નવપદ પૂજામાં કરે છે : જાપ, એકાગ્રતા, ધ્યાન, રાગ-દ્વેષની શિથિલતા^૨.

જાપ માટે એક પદ લીધું અને એને ઘૂંટ્યું; એકાગ્રચિત્ત બનાવ્યું. ઉપયોગ પૂરેપૂરો એ પદમાં જ છે. આ એકાગ્રતાનું ઊંડાણ તે ધ્યાન. અને એ ધ્યાન જેમ જેમ આત્મસાત્ થતું જાય તેમ નિર્મળતા - રાગ, દ્વેષની શિથિલતા - આવતી જાય.

શુભરૂપ ધ્યાનનો આ મઝાનો ક્રમ !

આજ્ઞાવિચય આદિ ધર્મધ્યાનમાં પણ આ જ ક્રમ રહેશે : ‘આજ્ઞા તુ નિર્મલં ચિત્તં, કર્તવ્યં સ્ફટિકોપમમ્ ।’^૩ જેવું કોઈ સૂત્ર લીધું. મન એના ચિન્તનમાં સ્થિર થશે. વચન યોગમાં પણ એ એક જ સૂત્ર રટાશે. ઉપયોગની એકાગ્રતા અહીં થશે ધ્યાન. અને એ દ્વારા આવશે નિર્મળતા.

૨. નમો ઉવજ્ઞાયાણં જપો હો મિત્તા, જેહના ગુણ પચવીસ રે એકાગરચિત્તા;
એ પદ ધ્યાવો ધ્યાનમાં હો મિત્તા, મૂકી રાગ ને રીસ રે...

૩. યોગસાર.(ચિત્તને સ્ફટિક જેવું નિર્મળ બનાવવું તે પ્રભુની આજ્ઞા)

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ મઝાનો કમ અહીં બતાવ્યો છે : નિર્મળતા, સ્થિરતા, તન્મયતા^૪.

રાગ-દ્વેષનો ડહોળ નીચે બેઠો અને મનનું જળ સ્વચ્છ બન્યું તે નિર્મળતા. નિર્મળતાની સાથે, ચંચળતા જવાથી, સ્થિરતા મળી અને એ સ્થિરતા તન્મયતામાં પલટાઈ.

સાધકના નિર્મળ મનને પારદર્શી મન કહેવાનું ગમે. અને રાગ-દ્વેષના ડહોળાણવાળા મનને અપારદર્શી કહી શકાય.

મહાત્મા બુદ્ધ પટ્ટશિષ્ય આનન્દ સાથે પ્રવાસમાં હતા. રસ્તામાં એક વહોળો આવ્યો. થોડીવાર પહેલાં જ એ વહોળામાંથી ભાર ભરેલું ગાડું પસાર થયેલ હોઈ પાણી કીચડવાળું થઈ ગયેલું. વહોળાને પાર કરી બેઉ થોડે દૂર ગયા. એક વૃક્ષ નીચે બુદ્ધ બેઠા. થોડીવાર પછી એમણે કહ્યું : આનંદ ! પાણી અહીં ક્યાંકથી મળશે ? પાણી પીવું છે.

આનન્દે આજુબાજુ જોયું. ઉજ્જડ ખેતરો. ક્યાંય કૂવો દેખાય નહિ. પાણી ક્યાં મળશે ? બુદ્ધે યાદ કરાવ્યું : આપણે વહોળાને પસાર કરીને આવ્યા; તેમાં પાણી હતું જ ને !

આનન્દ વિચારમાં પડી ગયા. વહોળાનું પાણી તો કેવું ગંદું હતું ! એ પાણી બુદ્ધ ભગવાનને કેમ અપાય ? પણ એ શિષ્ય છે. ગુરુની આજ્ઞાને એમણે ઉઠાવવાની હતી. આનન્દ વહોળા પાસે જાય છે. એમની નવાઈ વચ્ચે, વહોળાનું પાણી સ્વચ્છ થઈ ગયેલું. પાત્રમાં પાણી લઈ તેઓ બુદ્ધ પાસે આવ્યા.

૪. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૮૦

પાણી પીધા પછી બુદ્ધે કહ્યું : આનન્દ ! સાધકનું મન આ વહોળાના પાણી જેવું હોવું જોઈએ. નિમિત્તના કારણે ડહોળ ઉપર આવી ગયો. પણ સમય મળતાં જ એ ડહોળ નીચે જતો રહ્યો. પાણી સ્વચ્છ થઈ ગયું. એ જ રીતે નિમિત્તનો પથ્થર વાગતાં ડહોળ - રાગ, દ્વેષનો - મનમાં ઉપર આવી જાય. પરંતુ થોડી વારમાં એ ડહોળ નીચે જતો રહે.

નિર્મળતા, સ્થિરતા, તન્મયતા.

ધ્યાનનો અભ્યાસ જેમ આગળ ધપતો જાય તેમ નિર્મળ મન સ્થિર મન બની જાય. હવે એમાં નિમિત્તના પવનને કારણે તરંગો નહિ ઊઠે. સ્થિર થયેલું મન તન્મય બને છે.

‘તન્મય’. નારદ ઋષિ ભક્તની વ્યાખ્યા આપતાં કહે છે : ‘તન્મયા:’. ભક્ત છે ‘તે’માં ડૂબેલ. પરમાત્મમયી ચેતના છે એની.

શુદ્ધરૂપ ધ્યાનની વ્યાખ્યા : શુદ્ધ મનોગુપ્તિ + શુદ્ધ વચનગુપ્તિ + શુદ્ધ કાયગુપ્તિ.

મનોગુપ્તિની વ્યાખ્યા ‘યોગશાસ્ત્ર’માં આ રીતે અપાઈ છે :

વિમુક્તકલ્પનાજાલં, સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈર્મનોગુપ્તિરુદાહૃતા ॥ ૧-૪૧ ॥

મન વિકલ્પોના સમૂહથી પર, સમત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત અને આત્મરમણશીલ હોય તો તે છે મનોગુપ્તિ.

મન : વિકલ્પોને પેલે પાર.

આનન્દમયી મા પાસે એક સાધક આવેલો. એણે કહ્યું : ‘મા ! વીસ વર્ષથી હું તમારી પાસે આવું છું અને છતાં સાધનામાર્ગમાં મારી ગાડી સહેજ પણ આગળ વધી નથી.’ આનન્દમયી માએ કહ્યું : ‘હું તો તને વર્ષોથી કહું છું તું મરી જા...તું મરતો નથી, તો હું શું કરું ?’

આ વિકલ્પોના, વિભાવોના મૃત્યુની વાત હતી.

વિકલ્પો... ધુમ્મસથી વધુ શું છે એ ? વિકલ્પોની દુનિયામાં આથડતા એક મુમુક્ષુને ગુરુએ પૂછેલું : ‘વિકલ્પો નવ્વાણુ ટકા નકામા કે સો ટકા નકામા ?’

મુમુક્ષુએ સ્વીકાર્યું કે વિકલ્પો સો ટકા નકામા જ હતા.

પણ, વિકલ્પોની શક્તિ ક્યાં સુધી છે ?

તમે વિકલ્પોને સાચા માનો ત્યાં સુધી.

હું ઘણી વાર કહેતો હોઉં છું : વિચારો છે ચિત્તાકાશમાં. તમે છો ચિદાકાશમાં. વિચારો તમને શું કરે ?

મન : સમત્વમાં પ્રતિષ્ઠિત.

ઉપયોગ વિકલ્પોમાંથી નીકળ્યો એટલે સમત્વ (આનંદ) આદિ ગુણોમાં જશે.

આખી જ બાજી ઉપયોગની છે. તમે ઉપયોગને ક્યાં કેન્દ્રિત કરો છો એ મહત્ત્વનું છે.

એક મકાનની એક બાજુ બગીચો છે. બીજી બાજુ ઉકરડો છે. જો બગીચા બાજુની બારીઓ ખૂલશે તો સુગંધી હવાથી મકાન સુગંધિત થઈ ઊઠશે. પણ ઉકરડાની બાજુની બારીઓ ખૂલશે તો... ?

ઉપયોગને વિકલ્પોમાં મૂકશું કે સ્વગુણની ધારામાં મૂકશું ?

પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈન ક્યાંક જમવા ગયેલા સાંજે. જમ્યા પછી વાતો કરતાં બેઠા જજમાન સાથે. વાતચીતમાં પોતે એ ભૂલી ગયા કે પોતે કો'કના ઘરે આવ્યા છે. તેઓ એમ માનતા રહ્યા કે પોતે પોતાના ઘરે છે. અને સામેની વ્યક્તિ હજુ ઊઠતી નથી. એમણે કહ્યું : ‘હવે સૂઈ જાઉં હું.’ જજમાન કહે : ‘ચાલો, સાહેબ ! આપને મૂકવા આવું.’ ત્યારે એ વૈજ્ઞાનિકને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે બીજાને ત્યાં હતા.

વૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોમાં ડૂબી જનાર આ અસાધારણ પ્રતિભા સામાન્ય બાબતોને ભૂલી જતી હતી અને એટલે જ કદાચ પોતાના કાર્યને એ સમર્પિત થઈ શકતી હતી.

આપણે ઉપયોગને પર ભણી મૂકશું કે સ્વની દુનિયા પ્રતિ ?

વિકલ્પોને કારણે વિભાવ ઊઠતો. મન વિભાવમાં હોય ત્યાં સમભાવ કઈ રીતે આવશે ? મનને વિભાવમાંથી કાઢ્યું. હવે એ છે સમભાવમાં.

મન : આત્મરમણશીલ.

અમલ, અખંડ, અલિપ્ત આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા.

શુદ્ધ મનોગુપ્તિ. જપના કોઈ પદને લઈને સાધક એકાગ્ર બને. જ્યારે એની એકાગ્રતા ઊંડી થાય છે, ત્યારે જપના પદને એ છોડી દે અને સમભાવ આદિ સ્વગુણની ધારાને એ સ્પર્શે અથવા નિર્મલ આત્મદશાને એ અનુભવે.

એક સાધકે મને પૂછેલું કે એ વર્ષોથી જાપ કરે છે. પણ સાધનામાર્ગે પ્રગતિ અનુભવાતી નથી. મેં એમને સૂચવ્યું કે જપના પદ દ્વારા એકાગ્ર બનવું અને પછી જપના પદને છોડીને ઉપયોગને ભીતર કેન્દ્રિત કરવો.

શુદ્ધ મનોગુપ્તિની આ ક્ષણોમાં શુદ્ધ વચનગુપ્તિ તો છે જ. કાયગુપ્તિની આવશ્યકતા અહીં નથી. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રની પૂ. શીલાંકાચાર્યકૃત ટીકામાં પ્રભુ દેવાધિદેવ મહાવીર પ્રભુના વિહારને - ઈર્ષ્યા પૂર્વકના ગમનને ધ્યાન કહેલ છે^૫.

કાયોત્સર્ગના બે પ્રકારો છે : ચેષ્ટા કાયોત્સર્ગ અને અભિભવ કાયોત્સર્ગ^૬.

ચેષ્ટા કાયોત્સર્ગમાં ‘લોગસ્સ સૂત્ર’ કે નમસ્કાર મહામંત્રનાં પદો ગણવાનાં હોય છે. અહીં પદ પર ઉપયોગ તે શુભ વચનગુપ્તિ અને શુભ મનોગુપ્તિ છે. કાયગુપ્તિ શુદ્ધ છે. અકંપ કાયા.

૫. તદેવ ચાત્ર ધ્યાનં યદીર્યાસમિતસ્ય ગમનમિતિ ॥

આચારાંગસૂત્ર, ૯/૧/૫

૬. કાયોત્સર્ગ નિર્યુક્તિ. (આવશ્યક નિર્યુક્તિ)

અભિભવ કાયોત્સર્ગમાં ‘લોગસ્સ’ને ગણવાની સંખ્યા પર ભાર નથી. ત્યાં ભીતર ઉપયોગને લઈ જવા પર ભાર છે.

ઉપયોગ ભીતર ગયો એટલે મનોગુપ્તિ અને વચનગુપ્તિ શુદ્ધ થયા. કાયગુપ્તિ તો શુદ્ધ છે જ.

પૂજ્યપાદશ્રીજી ‘ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા’ને ટાંકીને કહે છે : ‘સારોડત્ર વિજ્ઞેયો ધ્યાનયોગ:...' દ્વાદશાંગીનો સાર છે ધ્યાન^૧.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના અધ્યયનમાં અનાથી મુનિવર અને શ્રેણિક રાજાનો પ્રસિદ્ધ સંવાદ આવે છે. જે સંવાદને અન્તે શ્રેણિક રાજા કહે છે : આપને આ બધું પૂછીને આપના ધ્યાનમાં મેં જે અવરોધ નાખ્યો એ બદલ હું આપની ક્ષમા યાચું છું.

૭. ભદન્ત ! દ્વાદશાઙ્ગસ્ય, વિસ્તીર્ણસ્યોદધેરિવ ।
ભગવદ્-ભાષિતસ્યાસ્ય, કિં સારમિતિ કથ્યતામ્ ॥ ૭૨૪ ॥
સમન્તભદ્રગુરુભિસ્તતઃ, પ્રોક્તમિદં વચઃ ।
આર્ય ! સારોડત્ર વિજ્ઞેયો, ધ્યાનયોગઃ સુનિર્મલઃ ॥ ૭૨૫ ॥
યતઃ — મૂલોત્તરગુણાઃ સર્વે, સર્વાં ચેયંં બહિષ્ક્રિયા ।
મુનીનાં શ્રાવકાણાં ચ, ધ્યાનયોગાર્થમીરિતા ॥ ૭૨૬ ॥
તથાહિ — મનઃપ્રસાદઃ સાધ્યોડત્ર, મુક્ત્યર્થં જ્ઞાનસિદ્ધયે ।
અર્હિસાદિવિશુદ્ધેન, સોડનુષ્ઠાનેન સાધ્યતે ॥ ૭૨૭ ॥
અતઃ સર્વમનુષ્ઠાનં, ચેતઃશુદ્ધ્યર્થમિષ્યતે ।
વિશુદ્ધં ચ યદેકાગ્રં, ચિત્તં તદ્ધ્યાનમુત્તમમ્ ॥ ૭૨૮ ॥
તસ્માત્ સર્વસ્ય સારોડસ્ય, દ્વાદશાઙ્ગસ્ય સુન્દર ! ।
ધ્યાનયોગઃ પરં શુદ્ધઃ, સ હિ સાધ્યો મુમુક્ષુણા ॥ ૭૨૯ ॥
શેષાનુષ્ઠાનમપ્યેવં, યત્તદજ્ઞતયા સ્થિતમ્ ।
મૂલોત્તરગુણાઢ્યં તત્સર્વં સારમુદાહૃતમ્ ॥ ૭૩૦ ॥ પ્રસ્તાવ-૮
૮. પુચ્છિરુગ્મ મપ્ તુભ્મં, જ્ઞાણવિગ્ધો ડ જો કઓ ।
નિર્મતિઆ ય ભોગેહિ, તં સર્વં મરિસેહ મે ॥ ૨૦-૫૭ ॥

હમણાં જેમની દીક્ષા થયેલી એ મુનિરાજ ઉદ્યાનમાં ધ્યાન માટે ગયેલા એ વાત આપણી પરંપરા કેવી ધ્યાનસમૃદ્ધ હતી એનું ઈંગિત આપી જાય છે.

ધ્યાનની સ્વયંસ્ફૂર્તતા અને પ્રભુકૃપાસાધ્યતાની વાત કરતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “ધ્યાન માટેની પૂર્વભૂમિકા તૈયાર કરો. ભગવાનની અનન્ય ભાવથી ભક્તિ કરો. શરણાગતિ સ્વીકારો. પછી ધ્યાન પોતાની મેળે આવશે. ધ્યાન કરવાથી થતું નથી. પ્રભુકૃપાથી સ્વયં અવતરે છે.

“એક વાત સમજી લો કે ધ્યાન એટલે માત્ર એકાગ્રતા નથી. નિર્મળતાપૂર્વકની એકાગ્રતા ધ્યાન છે.

“ખરેખર, જીવન નિર્મળ બને, પ્રભુભક્તિથી રંગાઈ જાય ત્યારે પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો વગેરે પણ ધ્યાનરૂપ બની જાય.”^૯

‘ધ્યાન વિચાર’ ગ્રંથમાં આવતા લય અને પરમલય ધ્યાનને સમજાવતાં પૂજ્યશ્રીજીએ કહ્યું છે : “ભગવાન સાથે આપણા ચિત્તનો વજ્રલેપ થઈ જવો જોઈએ. ગુણમાં લય પામેલા ભગવાન છે. તેમાં આપણા મનનો લય થઈ જાય તો કામ થઈ જાય.”^{૧૦}

૯. એજન, ૨/૯૭

૧૦. એજન, ૪/૧૪૮

આધાર સૂત્ર

- ❁ ભક્ત ત્રિગુપ્તિએ ગુપ્ત હોય ત્યારે જ ભગવાન દર્શન આપે છે. આને જ સમાપત્તિ કહેવાય છે.

ત્રણ ગુપ્તિ આપણને નાનકડી ચીજ લાગે છે, પણ આપણે જાણતા નથી; આમાં તો સમાપત્તિ છુપાયેલી છે. આમાં તો ભગવાનને મળવાની કળા છુપાયેલી છે.

- ❁ હું તો ત્યાં સુધી કહીશ : “આ એક મુહપત્તીના બોલમાં સમગ્ર જૈન શાસન પડેલું છે. એમાં બોલીએ છીએને...? - મનગુપ્તિ, વચન-ગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ આદરું.”

- ❁ મુહપત્તી પડિલેહણ આપણને નાની ક્રિયા લાગે. પણ અનુભવીની નજરે એ બહુ જ વિરાટ છે. એમાં સાધનાનું બીજ છે. એના માધ્યમથી તમે કેવળજ્ઞાનરૂપી વૃક્ષ મેળવી શકો.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૨૭૭

૧૦

ત્રિગુપ્તિ-સાધના

ગુપ્તિના શુભરૂપ અને શુદ્ધરૂપ પ્રવાહોથી સાધક વાકેફ હોય છે.

શુદ્ધરૂપ ગુપ્તિના પ્રવાહની સરસ ચર્યા પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે ‘અષ્ટ પ્રવચન માતાની સજ્જાય’માં કરેલ છે. ગુજરાતી ભાષામાં વહી આવેલ સાધનાસૂત્રોમાં શિરમોર સાધનાસૂત્ર સમી આ સજ્જાય છે.

વચનગુપ્તિની સજ્જાયની એક બહુમૂલ્ય કડી યાદ આવે છે :

‘અનુભવ રસ આસ્વાદતાં, કરતાં આતમ ધ્યાન, સલુણા;
વચન તે બાધક ભાવ છે, ન વદે મુનિ અનિદાન...’૩

સમુંદ્ર સમાના બુંદ મેં ❁ ૮૫

આત્મધ્યાનમાં રત સાધક એવો તો સ્વાનુભૂતિનો રસ માણે છે કે ત્યાં બોલવાની પ્રક્રિયા થઈ શકતી નથી. સ્વાનુભૂતિનો પ્રયંડ આનંદ. તમારું અસ્તિત્વ જ્યારે એનાથી એકાકાર થઈ ગયું હોય; શબ્દોની સ્થૂળ દુનિયામાં તમે કેમ ઊતરી શકો ?

એક સરસ વિશેષણ સાધકને અહીં અપાયું છે : અનિદાન. જેની બધી જ આશંસાઓ, કામનાઓ દૂર થઈ ગઈ છે.

જ્યારે, ક્યારે પણ ન ચાપ્યો હોય તેવો ભીતરી રસ આસ્વાદવા મળે ત્યારે અપરમ રસની દુનિયા અદૃશ્ય થઈ જાય છે. ‘રસો વૈ સઃ’... સૂત્ર અનુભૂત્યાત્મક સ્તર પર સમજાય છે.

બોલવાની પ્રક્રિયામાં શું થાય છે ? અને સાધક એ પ્રક્રિયાથી ઉપરત કઈ રીતે થાય છે તેનું માર્મિક ચિત્રણ :

‘ભાષા પુદ્ગલ વર્ગણા, ગ્રહણા નિસર્ગ ઉપાધ, સલુણા;
કરવા આતમવીર્યને, શાને પ્રેરે સાધ ? ...’ પ

બોલવાની પ્રક્રિયા વખતે તમે ભાષાવર્ગણાનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરો છો અને બહાર કાઢો છો. શા મઝાના શબ્દો વહ્યા છે ! : ‘આવી ઉપાધિ માટે શું સાધક પોતાની આત્મશક્તિને પ્રયોજી શકે ?’

શો અર્થ આ ઉપાધિનો ?

વિનોબાજી સરસ વાત કહેતા : એક ખેડૂતને બે ખેતર. એકમાં એણે શેરડી ઉગાડેલી. એકમાં રાઈ ઉગાડેલી. કૂવો એક જ છે. એ જ્યારે

પાણીને રાઈના ખેતરમાં છોડે છે ત્યારે એ પાણી રાઈની તીખાશને ઉભારે છે. અને જ્યારે એ શેરડીના ખેતરમાં પાણીને છોડે છે ત્યારે એ પાણી શેરડીની મીઠાશને ઉભારે છે.

પાણી એક જ.

તમે એને ક્યાં છોડો છો એ પર આધાર રહે.

આવું જ આત્મશક્તિનું. યોગો બધા - મન, વચન, કાયાના - આત્મશક્તિથી ચાલશે; પણ આત્મશક્તિને કયા યોગોમાં મૂકવી એ સાધકની જાગૃતિને અધીન રહેશે.

ઉપયોગ શુભમાં ઢોળાશે તો યોગો શુભ તરફ ગતિ કરશે. શુદ્ધ ભણી ઉપયોગ જશે ત્યારે ગુપ્તિસાધના પ્રબળ બનશે...

હા, સાધકનો ઉપયોગ અશુભમાં તો જવાનો જ નથી.

સાધકનો યાત્રાપથ આવો છે : શુભની તલેટી, શુદ્ધનું શિખર.

ઉપયોગને શુભમાંથી શુદ્ધમાં કઈ રીતે લઈ જવો તેનું સરસ માર્ગદર્શન :

‘વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાધે સ્વાધ્યાય, સલુણા;
તેહ સર્વથા ગોપવે, પરમ મહારસ થાય...’ જ

બોલવાની ઈચ્છા થાય અને જેમ તેમ બોલવાથી આશ્રવ - કર્મબંધ થાય, તેથી, સાધક સ્વાધ્યાય કરે. ગોખે. મોટેથી વાંચે... બોલવાની ઈચ્છાને શુભમાં ઢાળી.

અને એ ઈચ્છા - બોલવાની - બિલકુલ લુપ્ત થાય ત્યારે આનંદ જ આનંદ.

સજ્જાયમાં શબ્દો છે : ‘પરમ મહારસ થાય...’

આમ તો, રસ કહો એટલે જ ભીતરી રસ લેવાનો છે. બહાર તો છે રસાભાસ. પણ સામાન્ય લોકો ખાવા-પીવાના રતિભાવ માટે પણ રસ શબ્દ વાપરવા લાગ્યા, એટલે મહાપુરુષોએ ભીતરી રસને પરમ રસ કહ્યો. અને, બહારના, લોકોની દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ ગણાતા, રસ માટે જ્યારે પરમ રસ શબ્દ વપરાવા લાગ્યો, ત્યારે પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે ‘પરમ મહારસ’ શબ્દ વાપર્યો.

પદ્ધતિ કેટલી સરસ બતાવી ! : ‘વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાથે સ્વાધ્યાય...’ આ આવું થયું; ડાયબેટિક પેસન્ટ હોય. મીઠાઈ ખાવાની ડોક્ટરે ના પાડી હોય. અને મિઠું ખાવાની ઈચ્છા થાય તો ડોક્ટર કહેશે : એકાદ સફરજન ખાઈ શકાશે. ફળની સાકર વધુ નુકશાન નહિ કરે અને મિઠું ખાવાની ઈચ્છા સંતોષાઈ જશે.

ઉપયોગને ક્યાં લઈ જવો એ સાધકે નક્કી કરવું જોઈએ. આત્મગુણોની પ્રાપ્તિ તરફ એ આત્મશક્તિને લઈ જશે તો સંવર અને નિર્જરા થશે. એ જો વિભાવ ભણી ઉપયોગને વહાવશે તો આશ્રવ જ આશ્રવ છે.

‘યાવત વીરજ ચેતના, આતમ ગુણ સંપત્ત, સલુણા;
તાવત સંવર નિર્જરા, આશ્રવ પર આયત્ત ...’ ૬

યાદ આવે પૂજ્ય આનન્દધનજી મહારાજ : ‘ના હમ મનસા, ના હમ શબદા, ના હમ તન કી ધરની... ના હમ કરતા કરની... ના હમ દરસન, ના હમ પરસન, રસ ન ગંધ કદ્દુ નાંહિ; આનન્દધન ચેતનમય મૂરત...’

શબ્દ (વચન યોગ), વિચાર (મનોયોગ) કે શરીર (કાય યોગ)ને પેલે પાર હું છું. હું નથી કર્તા, નથી કાર્ય... ના હું ચક્ષુરિન્દ્રિય (આંખ) છું, ના સ્પર્શનેન્દ્રિય; ના હું છું રસ કે ગંધને પકડનાર ઈન્દ્રિય... હું તો છું આનન્દધન ચૈતન્ય.

કાયગુપ્તિ.

કાયાના સ્તર પર સ્થિરતા જ સ્થિરતા.

ચપળતા તે પુદ્ગલ-ધર્મ. સ્થિરતા તે આત્મધર્મ.

અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય કહે છે :

‘ચંચળભાવ તે આશ્રવ મૂળ છે,
જીવ અચલ અવિકારોજી...’ ૨

સ્થિરતા એટલે સ્વમાં રહેવું તે. ચપળતા એટલે પરમાં-વિભાવોમાં જવું તે.

‘આતમ વીર્ય કુરે પર સંગ જે,
તે કહીયે તનુયોગોજી;
ચેતન સત્તા રે પરમ અયોગી છે,
નિર્મળ સ્થિર ઉપયોગોજી.’ ૪

આત્મશક્તિ... અને તે પરના સંગે વહે ? પરના સંગે આત્મશક્તિનું વહેવું તે જ કાયયોગ.

તમે શા માટે અસ્થિર હો ? તમે છો ચૈતન્ય. તમે છો ‘નિર્મળ, સ્થિર ઉપયોગ.’

હા, સાધક ગોચરી આદિ માટે ઈર્ષાપૂર્વક ચાલે અને એ રીતે પ્રભુઆજ્ઞાનું પાલન કરે... પણ, સમિતિઓને અપવાદ કહેવામાં આવે છે : કારણે થતી પાલના. ગુપ્તિ છે સ્વભાવ.

આત્મશક્તિ શું કરે ?

‘વીર્ય સહાયી રે આતમ ધર્મનો,
અચલ સહજ અપ્રયાસોજ;
તે પરભાવ સહાયી કિમ કરે,
મુનિવર ગુણ આવાસોજ.’ ઠ

આત્મશક્તિ આત્મધર્મની સહાયિકા છે. તેને પરભાવની સહાયિકા કેમ કરી શકાય ?

આત્મશક્તિને ત્રણ વિશેષણો આપ્યા : અચલ, સહજ, અપ્રયાસ.

અચલ. એ છે નિશ્ચલ. ક્યારેય એમાં ફેરફાર થવાનો નથી.

સહજ. એ છે કુદરતી. બીજો અર્થ થશે સહજનો સાથે ઉત્પન્ન થયેલ. આત્માની સાથે જ ઉત્પન્ન થયેલ છે આત્મશક્તિ.

અપ્રયાસ, પ્રયાસ દ્વારા જે શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, તે વાસ્તવિક નથી.

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે આપેલ એક સરસ સૂત્ર યાદ આવે : ‘વીર્ય શક્તિ અપ્રયાસ.’

મનોગુપ્તિ.

નિર્વિકલ્પ અનુભવ.

મનોગુપ્તિની સજ્જાયમાં અપૂર્વ સાધનાસૂત્રો આવ્યાં છે :

‘યોગ તે પુદ્ગલ જોગ છે રે, બાંધે અભિનવ કર્મ;
યોગ વર્તના કંપના, નવિ એ આતમ ધર્મ.’ ૪

મનોયોગ એટલે શું ?

યોગ એટલે પુદ્ગલોનું જોડાણ... મનોવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવા તે. એ યોગ દ્વારા નવાં કર્મો બંધાશે. (‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો...’ની સામે આ સૂત્ર આવ્યું.)

અદ્ભુત સૂત્ર અહીં આવે છે : ‘યોગ વર્તના કંપના, નવિ એ આતમ ધર્મ...’ યોગોમાં વર્તવું એટલે જ કંપન. અને કંપન એ આત્મધર્મ નથી.

નિર્વિકલ્પ રીતે રહી પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણોમાં લીન બનવું એ આત્મધર્મ છે. જ્યારે વિકલ્પોમાં જવું તે આત્મધર્મ નથી. મનોવર્ગજ્ઞાનાં પુદ્ગલો પકડવાં, છોડવાં... વળી પકડવાં, છોડવાં... આ કંઈ તમારો સ્વભાવ છે ? તમારો સ્વભાવ તો સ્વરૂપમાં સ્થિર થઈને રહેવાનો છે.

‘યોગશાસ્ત્ર’ના ૧૨મા પ્રકાશમાં મનોવિલયની વાત કેટલી તો સરસ રીતે પ્રસ્તુત થઈ છે ! : મન સંપૂર્ણતા વિલીન થઈ જાય, ઊડી જાય ત્યારે ભીતરનું નિષ્કલ, ચૈતન્ય તત્ત્વ સ્ફુરાયમાણ થાય ^૧છે.

મનનું વિલીન થવું. જેને યોગસાર ઉન્મનીભાવ કહે છે; તે છે સાધકની ચિત્તદશાનું સમરસમાં ઓગળવું.^૨

મન, અનાદિકાળથી, પરપદાર્થો અને પરવ્યક્તિઓ જોડે સંગ કરતું આવ્યું છે. તેને એમાંથી શી રીતે મુક્ત કરી શકાય ? યોગશાસ્ત્ર તેનો મજાનો ઉપાય બતાવે છે : ઉદાસીનતામાં ડૂબી જવાનું. પરમ આનન્દના લોકમાં તમે પહોંચી જશો. હવે પરમાં જવાનું કેમ થૈશે ?

એક મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં આ ચર્ચા થઈ. કોઈ પણ વ્યક્તિ પર ભણી કેમ આકર્ષાય છે ? પોતે અપૂર્ણ છે, અને બીજાઓથી એ પૂર્ણ બનશે આવી કલ્પના/ભ્રમણાથી તે પરની દુનિયામાં લટાર મારે છે. પણ હું સ્વયં સંપૂર્ણ છું, હું પરમ આનન્દમાં લીન છું આવી અનુભૂતિ થાય તો... ? તો પરમાં જવાનું ન થાય.

૧. નષ્ટે મનસિ સમન્તાત્, સકલે વિલયં ચ સર્વતો યાતે ।

નિષ્કલમુદેતિ તત્ત્વં, નિર્વાતસ્થાયીદીપ ઇવ ॥ ૧૨/૩૬ ॥

૨. ઝન્મનીકરણં તદ્ યદ્ મુનેઃ શમરસે લયઃ ॥ - યોગસાર

૩. ઔદાસીન્યનિમગ્નઃ પ્રયત્નપરિવર્જિતઃ સતતમાત્મા ।

ભાવિતપરમાનન્દઃ ક્વચિદપિ ન મનો નિયોજયતિ ॥ ૧૨/૩૩ ॥

અદ્ભુત વિધાન ભીતરી આનન્દનું યોગશાસ્ત્રનું છે : મોક્ષ ભલે દૂરની ઘટના હોય; એવો પરમ આનન્દ, ધ્યાનાવસ્થામાં, મળે છે કે જેમાં બધાં જ સુખો નગણ્ય લાગે છે.

ત્રિગુપ્તિની આ મઝાની સાધના. પરમપાવન આચારાંગજીનું એક પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે : एत्थ अगुत्ते अणाणाए । જે ગુપ્તિબાહ્ય છે સાધક, તે આજ્ઞાબાહ્ય છે. ધ્રુજી જઈએ આપણે.

ચાલો, ગુપ્તિસાધનાને આત્મસાત્ કરીએ.

૪. મોક્ષોઽસ્તુ માઽસ્તુ યદિ વા, પરમાનન્દસ્તુ વેદ્યતે સ ખલુ ।

यस्मिन् निखिलसुखानि, प्रतिभासन्ते न किञ्चिदिव ॥ ૧૨/૫૧ ॥

આધાર સૂત્ર

સમતાની પ્રાપ્તિ કે જ્ઞાનાદિ ગુણસંપત્તિની પ્રાપ્તિ એ સામાયિકનો સામાન્ય અર્થ છે.

સામાયિકની વિશિષ્ટ વ્યાખ્યાઓ અને એનાં રહસ્યો ‘આવશ્યક નિર્યુક્તિ’ અને ‘વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય’ આદિ ગ્રંથોમાં વિસ્તૃતરૂપે બતાવેલાં છે; તેનો ટૂંક સાર અહીં વિચારીશું.

સામાયિકના મુખ્ય ત્રણ પ્રકારો :

(૧) સામ : આ સામાયિક મધુર પરિણામરૂપ છે.

(૨) સમ : આ સામાયિક સ્થિર પરિણામરૂપ છે.

(૩) સમ્મ (સમ્યક્) : આ સામાયિક તન્મય પરિણામરૂપ છે.

✿ પ્રથમ સામ સામાયિક શર્કરાના સ્વાદ જેવું છે અને તે સમ્યક્ત્વ સામાયિક સ્વરૂપ છે.

✿ બીજું સમ સામાયિક ત્રાજવા જેવું છે અને તે શ્રુત સામાયિક સ્વરૂપ છે.

✿ ત્રીજું સમ્મ સામાયિક ખીરખાંડ જેવું છે અને તે ચારિત્ર સામાયિક છે.

ઉપર્યુક્ત ત્રણે પરિણામોને આત્મામાં પ્રવેશ કરાવવા, પ્રગટાવવા તે છે સામાયિક.

❁ મૈત્રીભાવની મધુરતા માણનાર સાધકને ‘સામ’ સામાયિક અવશ્ય હોય છે.

❁ સમ પરિણામરૂપ સામાયિકમાં શાસ્ત્રયોગ અને ધ્યાનયોગની પ્રધાનતા હોય છે. શાસ્ત્રાભ્યાસ કે ધ્યાનાભ્યાસ વિના તાત્ત્વિક સમતા પ્રગટી શકતી નથી.

રાગ-દ્વેષના પ્રસંગોમાં પણ રાગ-દ્વેષની મધ્યમાં રહેવાથી એટલે કે મધ્યસ્થ બનવાથી સમ એટલે સમ્યગ્દર્શનાદિ ગુણોનો લાભ થાય તે ‘સમ’ સામાયિક છે.

❁ દૂધમાં સાકર ભળી જાય છે તેમ આત્મામાં રત્નત્રયીનું પરસ્પર યોજન - એકીકરણ થઈ જવું એ જ ‘સમ્મ’ સામાયિક.

આ સામાયિકમાં શાન્તિ-સમતાનો અસ્ખલિત પ્રવાહ વહેવા માંડે છે, ચન્દનની સુગંધની જેમ સમતા આત્મસાત્ બની ગઈ હોય છે.

આત્મભાવમાં સ્થિરતા, રમણતા, તન્મયતા પ્રાપ્ત થઈ હોય તેમને જ આત્મસ્વભાવના આનન્દની અનુભૂતિ થાય છે. તેને જ ‘સમ્મ’ સામાયિક હોય છે.

- પરમ સામાયિક ધર્મ, પૃ. ૧૦૧-૧૦૬

વિમુક્તકલ્પનાજાલમ્ ।

કલ્પનાની જાળમાંથી મનને મુક્ત કરવું.

સામ સામાયિક,

મૈત્રીની મધુરતા (સાધના)

સમત્વે સુપ્રતિષ્ઠિતમ્ ।
મનને સમતામાં પ્રતિષ્ઠિત કરવું.
સમ સામાયિક,
તુલા પરિણામ

આત્મારામં મનસ્તજ્ઞૈઃ ।
મનને આત્મામાં લીન કરવું.
સમ સામાયિક,
તન્મય પરિણામ.

મનોગુપ્તિરુદાહતા ॥ - યોગશાસ્ત્ર.
આવું મન જ આત્મા સાથે મળી શકે. પરમાત્મા સાથે મળી શકે.
- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૨૪૬

૧૧

ઉન્મનીભાવ

‘યોગપ્રદીપ’ ગ્રન્થનો એક મઝાનો શ્લોક યાદ આવે છે :

નિસ્સઙ્ગં યન્નિરાભાસં, નિરાકારં નિરાશ્રયમ્ ।

પુણ્યપાપવિનિર્મુક્તં, મનઃ સામાયિકં સ્મૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥

નિસ્સંગ, નિરાભાસ, નિરાકાર, નિરાશ્રય અને પુણ્ય-પાપરહિત મન તે સામાયિક.

સમુંદ સમાના બુંદ મેં ❁ ૧૦૭

નિસ્સંગતા.

મનમાં ન તો કોઈ પદાર્થોનો સંગ હોય, ન કોઈ વ્યક્તિનો.

સાધકનું શરીર વસ્ત્ર પહેરશે. પણ એનું મન... ? એ હશે વસ્ત્ર-સંગથી મુક્ત !

હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં મેં સાધકોને કહેલું : તમે સ્નાન કરી પૂજા કરી આવ્યા. જે કપડાં તમારા માટે મુકાયેલ એ તમે પહેરી લીધા. પછી તમે નાસ્તો કર્યો. હવે એક ક્ષણ આંખો બંધ કરી તમે તમને પૂછો કે તમે ક્યાં વસ્ત્રો પહેર્યા છે ? જો જવાબ સાચો મળે તો તમારી સાધના કાચી. જો જવાબ ખોટો મળે તો તમારી સાધના પાક્કી.

મનમાં કેમ ખ્યાલ હોઈ શકે કે તમે આવાં વસ્ત્રો પહેરેલાં છે ? વસ્ત્રો શરીરને પહેરવા દો. તમે શા માટે પહેરો ?

આ જ રીતે, ભોજન જીભ આસ્વાદશે. તમારે ક્યાં ખાવું છે ? શરીરને એનું કામ કરવા દો. તમે તમારું કામ કરો.

સાધક વ્યક્તિઓને મળશે ત્યારે પણ હશે એથી અપ્રભાવિત.

પ્રારંભિક સાધક છે દર્પણ જેવો.

દર્પણની સામે કોલસો મુકાયો કે સ્ફટિક; તે સમયે તે તેનું પ્રતિબિમ્બન પોતાનામાં પાડશે. પણ કોલસો કે સ્ફટિક લેવાઈ જશે ત્યારે... ? કોઈ નામોનિશાન તેમાં નહિ હોય.

આ તો થઈ પ્રારંભિક સાધકના ચિત્તની વાત. ઊંચકાયેલ સાધકનું ચિત્ત જાદૂઈ દર્પણ જેવું હોય છે. હજારો લોકો એની સામે બેઠેલ હોય, પણ એની સામે કોઈ જ ન હોય; સિવાય કે પ્રભુ. અષ્ટાવક ઋષિ યાદ આવે : ‘અહો ! જનસમૂહેऽપિ... અરણ્યં સંવૃત્તં...’ ભીડને વિષેય એકાન્ત.

નિસ્સંગતા પછી નિરાભાસતા.

મન હોય નિરાભાસ.

મનમાં કોઈનો / કશાનો સંગ તો નહિ જ; પણ એમનો આભાસ - પડછાયો સુદ્ધાં નહિ.

કેમેરાના કાચ સુધી ઘણાં બધાં દશ્યો આવે; પણ જે દશ્યને ભીતર ઉપસાવવાનું ફોટોગ્રાફર નક્કી કરે તે જ દશ્ય અંદર જાય છે.

સાધક માટે પણ આવું બને : ઈર્યા સમિતિ પૂર્વક એ ચાલતો હોય, કશુંક આજુબાજુનું દશ્ય આંખોમાં પડી પણ શકે. પરંતુ એના મનમાં એની છબી પડશે જ નહિ. એ માત્ર ઈર્યા પૂર્વક ચાલતો હશે. એની દૃષ્ટિ માર્ગ પૂરતી જ સીમિત રહેશે.

અહીં જ સાધક સાચો કેમેરામેન બને છે. એને જે દશ્ય ભીતર ઉપસાવવું હોય તે જ એ ઊપસાવે.

મુનિરાજ વહોરીને આવ્યા છે. ગુરુ પાસે તે ઊભા રહ્યા ત્યારે ગુરુદેવે જોયું કે એના ગાલ પરથી લોહી દદડી રહ્યું છે. કોઈ અનાડી માણસે પથ્થર લગાવ્યો હોય એવું લાગે. ગુરુદેવ પૂછતા નથી કે તને કોણે માર્યું ? કારણ

કે મારનાર તો એનું - શિષ્યનું કર્મ જ છે ને ! ગુરુએ પૂછ્યું : કઈ શેરીમાંથી કયા ઘર પાસેથી પસાર થતાં તને પથ્થર લાગ્યો હશે ? ગુરુદેવ એટલા માટે પૂછે છે કે કોઈ અનાડી માણસ ઉપદ્રવી માનસનો હોય તો ઉપાસકોને સૂચના કરાય; જેથી ભવિષ્યમાં તકલીફ ન પડે.

શિષ્યે કહ્યું : ગુરુદેવ ! બે મિનિટ જરા યાદ કરી લઉં. ક્યાં પથ્થર વાગેલો ?

પથ્થર લાગવાની ઘટનાથી પોતાને બેખબર રાખે એ મસ્તી કેવી ? એ મસ્તી નિરાભાસતામાંથી જન્મેલી હતી. ઈર્ષ્યા પૂર્વક ચાલવાનું થતું હતું, ઉપયોગ એમાં જ નિશ્ચિત કરેલો; બીજી ઘટનામાં ઉપયોગ જાય કેમ.

પ્રભુ મહાવીર દેવની સાધનાવસ્થાની એક ઘટના. પ્રભુ અનાર્ય દેશમાં વિહરી રહ્યા હતા. અનાડી લોકો પ્રભુના પાવન દેહ પર લાકડીઓનો વરસાદ વરસાવતા. શિકારી કૂતરાં પ્રભુની પાછળ છોડાતાં; જેઓ પ્રભુના પગની પીંડીમાંથી માંસના લોચેલોચા કાઢી લેતા.

પ્રભુ આગળ પધારતા. ક્યાંક સ્થિર ઊભા રહી સાધનાના ઊંડાણમાં જતા. સવાલ એ થાય કે સાધનામાં જતી વખતે - જતાં પહેલાં પ્રભુને હમણાં ઘટેલી ઘટનાનું સ્મરણ હોય ?

આચારાંગ સૂત્રમાં જવાબ નકારમાં અપાયો છે. નવાઈ લાગે. આવું કેમ બની શક્યું ? વાત એ રીતે ત્યાં ખોલાઈ છે કે ઘટના ઘટી ત્યારે પ્રભુ એ ઘટનામાં ગેરહાજર હતા; પ્રભુનો ઉપયોગ એ ઘટનામાં નહોતો; સ્મરણ કઈ રીતે થાય ?

નિરાભાસતાનો અર્થ આપણને અહીં એ મળ્યો કે સાધકે જે વિષયમાં ઉપયોગને મૂક્યો હોય, તેની જ નોંધ તેનું મન લે. એ સિવાયની ઘટનાઓ અણનોંધી રહી જાય.

નિરાભાસતા પછી નિરાકારતા.

ઘટનાઓના સંગે પણ ન જન્મતી વિકલ્પયાત્રાની વાત નિસ્સંગતા અને નિરાભાસતાનાં ચરણોમાં આવી.

હવે વાત થોડી સૂક્ષ્મ બને છે.

ઘટનાઓનો સંગ નથી... પણ મનમાં કોઈ પ્રિય કે અપ્રિય ઘટનાઓનું સ્મરણ થઈ ઊઠે, અને એના કારણે વિકલ્પો ઊઠે એવું બનતું હોય છે.

નિરાકારતાના ચરણે સ્મરણો નથી. અને સ્મરણ થઈ ઊઠે તો પણ સ્મરણના અંગારાને વિકલ્પોની હવા નાખી ઉત્તેજિત કરવાની વાત નથી.

મનમાં વિકલ્પોના જે આકારો - રાગ, દ્વેષ, અહંકારમય - સતત ઘડાતા રહેતા હતા, તે હવે ભૂતકાળની ઘટના બની.

નિરાકારતા. નિર્વિકલ્પતા.

શો અર્થ છે વિકલ્પોનો ?

વિકલ્પોથી શું થાય ? સિવાય કે રાગ-દ્વેષની વૃદ્ધિ. એક વર્તુળ સમજવા જેવું છે. મનમાં ઊઠતા ગમા, અણગમા આદિની ભાવનાથી વિકલ્પો ઊઠે છે અને એ વિકલ્પો ગમા, અણગમાને તીવ્ર બનાવે છે.

એક વ્યક્તિ તમારા ખંડમાં પ્રવેશી. તમે એને ઓળખતા નથી. મને નોંધ લીધી : કોઈક આવ્યું છે. પરંતુ વાત એથી આગળ વધતી નથી.

બીજી એક વ્યક્તિ તમારા ખંડમાં પ્રવેશે છે. તમે એને ઓળખો છો. તમને એ વ્યક્તિ પર અણગમો છે (એના કારણે નહિ, પણ તમારા અજ્ઞાનના કારણે), એ અણગમાને કારણે વિકલ્પોની શૃંખલા ચાલુ થાય છે : આ માણસે મારા માટે આમ કરેલું, તેમ કરેલું... આ વિકલ્પો દ્વેષને ઉત્તેજિત કરે છે. દ્વેષને કારણે વિકલ્પો, વિકલ્પોના કારણે દ્વેષનું ઉત્તેજિત થવું...

વિકલ્પોનો પંખો ફર્યા કરે, દ્વેષની આગ સળગતી જ રહે. અંગારા આગમાં, ધધકતી આગમાં ફેરવાયા કરે.

આ વર્તુળને સમાપ્ત કરવા માટે નિરાકારતા. કોઈ પણ ઘટનાને નજીકથી જોવાનું થાય, પણ વિકલ્પો જ ન ઊઠે તો... ?

નિરાકારતા પછી નિરાશ્રયતા.

વિકલ્પોનાં પંખીઓને બેસવાની કોઈ ડાળ જ ન રહે તો કેવું સારું !

વિકલ્પોને આશ્રય આપનાર છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ. લગભગ આપણા વિચારો આ જ દિશા બાજુ વહે છે. સવારથી સાંજ - મોડી રાત

સુધીની તમારી ચિન્તનની ધારાને તમે જોશો તો તમને લાગશે કે તેમાં યા તો ભૂતકાળની કોઈ ઘટનાનો વિચાર હતો અથવા તો ભવિષ્યકાળની કોઈ ઘટનાનો.

વર્તમાનમાં તમે હો છો, ત્યારે માત્ર હો છો. ત્યાં વિચારવાનું હોતું જ નથી.

આપણી પરંપરામાં બહુ જ પ્યારો શબ્દ છે વર્તમાનયોગ. સાધક કહેશે કે મને માત્ર વર્તમાનકાળ જોડે જ સંબંધ છે... સાધુ ભગવંત વહોરીને ઉપાશ્રય બાજુ જઈ રહ્યા હોય, કોઈ સાધક પ્રાર્થના કરે; મારે ત્યાં પધારો ! લાભ દો ! સાધુ ભગવંત કહેશે : ‘વર્તમાનયોગ’. કોઈ આશ્વાસન નહિ, કોઈ વચન નહિ; કે હું આવીશ અથવા નહિ આવું; માત્ર વર્તમાનયોગ... ખપ હશે ગોચરીનો તો આવી શકું. ન ખપ હોય તો ન આવું. મને ભવિષ્યની ક્ષણ જોડે કોઈ સંબંધ નથી; વર્તમાનયોગ.

પુણ્ય-પાપવિનિર્મુક્ત મન.

આશ્રવમાં જવાનું નથી. સંવરમાં જ જવાનું છે; તો પુણ્ય-પાપનો બંધ ક્યાં છે ? યાદ આવે મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજનું વચન : ‘નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં, નહિ કર્મનો ચારો...’

‘યોગપ્રદીપ’નો જ એક શ્લોક યાદ આવે :

જ્ઞેયં સર્વપદાતીતં, જ્ઞાનં ચ મન ઉચ્યતે ।

જ્ઞાનં જ્ઞેયસમં કુર્યાન્નાન્યો મોક્ષપથઃ પુનઃ ॥ ૫૬ ॥

અનુભૂતિવાન ઋષિની બળુકી વાણી : ‘નાન્યો મોક્ષપથઃ પુનઃ’... બીજો કોઈ જ મોક્ષ માર્ગ નથી.

આપણી જિજ્ઞાસા મુખરિત થઈ ઊઠશે : કયો છે મોક્ષમાર્ગ ? જ્ઞેયની છબી મનમાં ઊપસે તે છે મોક્ષમાર્ગ.

જ્ઞેય છે સર્વ પદો - શબ્દો, વિચારોને પેલે પાર. આત્માનું નિર્મળ સ્વરૂપ. પરમાત્માનું મોહક સ્વરૂપ.

આ જ્ઞેયનું પ્રતિબિમ્બ જ્ઞાનમાં - મનમાં પડે તે છે મોક્ષનો માર્ગ.

અત્યાર સુધી મનમાં વિકલ્પોને કારણે રાગ, દ્વેષ જન્ય સંસ્કારોનું પ્રતિબિમ્બન પડતું. હવે નિર્વિકલ્પ અને એટલે જ શાન્ત બનેલી મનની સપાટી પર પોતાનું પ્રતિબિમ્બ દેખાય છે.

‘યોગપ્રદીપ’ના શ્લોકને ફરીથી અનુસન્ધિત કરીએ તો, નિસ્સંગ, નિરાભાસ, નિરાકાર, નિરાશ્રય અને પુણ્ય-પાપવિનિર્મુક્ત મન તે જ સામાયિક.

પરમપાવન ભગવતીસૂત્રના ‘આયા સામાઈ’ (આત્મા જ સામાયિક) સૂત્રનો જ જાણે કે આ હૃદયંગમ અનુવાદ !

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ પણ સામ, સમ અને સમ્મ શબ્દો દ્વારા આત્માના મધુરભાવ, આત્માના સ્વરૂપમાંના સ્થિરભાવ અને સ્વરૂપમાં તન્મયતાના ભાવને ઝંકૃત કર્યા.

‘સામાયિક’ દ્વારા ભીતર જન્મતી દશાને પરિભાષિત કરતો એક મજાનો ‘યોગપ્રદીપ’નો જ શ્લોક યાદ આવે :

અતીતં ચ ભવિષ્યચ્ચ, યન્ન શોચતિ માનસમ્ ।

તં સામાયિકમિત્યાહુ-ર્નિર્વાતસ્થાનદીપવત્ ॥ ૧૦ ॥

ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળના વિચારોમાં જે મન ન જાય તે સામાયિક. હવા વગરના સ્થાને રહેલ દીપજ્યોતિ નિરન્તર પ્રદીપ્ત રહ્યા કરે, તેમ આવું મન સમભાવની એક ધારામાં વહ્યા કરે.

આ સમભાવની ધારામાં આનંદની અનુભૂતિ સતત થયા કરે છે. ‘યોગપ્રદીપ’માં જ આ વાત કહેવાઈ છે :

સઙ્કલ્પકલ્પનામુક્તં, રાગદ્વેષવિવર્જિતમ્ ।

સદાનન્દલયે લીનં, મનઃ સમરસં સ્મૃતમ્ ॥ ૮૯ ॥

જાતજાતના સંકલ્પો અને કલ્પનાઓથી મુક્ત (અને એથી જ) રાગ-દ્વેષ વગરનું અને સદા આનન્દમાં લીન મનને સમરસ - સમભાવ કહેવાય છે.

નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર તમે સમરસને આસ્વાદી શકો છો. વિકલ્પો પાંખા થયા અને તમારી ભીતર વહેતી સમરસની ધારામાં તમે વહ્યા.

‘યોગસાર’ ગ્રન્થ કહે છે : ‘ઉન્મનીકરણં તદ્ યદ્ મુનેઃ શમરસે લયઃ ।’ ઉન્મનીકરણ/ઉન્મનીભાવ - મનને પેલે પાર જવાની દશા, નિર્વિકલ્પતા એ જ છે મુનિનો સમરસમાં પ્રવેશ અને તેમાં આવેલી તેમની સ્થિરતા, લીનતા.

ઉન્મનીભાવને વ્યાખ્યાયિત કરતાં સંત કબીર કહે છે :

શબદ નિરન્તર મનુઆ રાતા,
મલિન બચન કા ત્યાગી;
ઊઠત બેઠત કબહું ન છૂટે,
ઐસી તારી લાગી...
કહે કબીર યહ ઉન્મુનિ રહની,
સો પરગટ કર પાઈ;
સુખ દુઃખ કે ઈક પરે પરમ પદ,
તેહિ મેં રહા સમાઈ.

વિભાવો ભણી લઈ જતાં શબ્દોથી કંટાળેલ સાધક નિરન્તર વહી રહેલ શબ્દ પર ધ્યાન આપે છે.

એ અખંડ શબ્દ-ગુંજારવ બહાર પણ છે અને ભીતર પણ છે. ભીતરના નાદને અનાહત નાદ કહે છે. વૈશ્વિક નાદ ચાલી રહ્યો છે ‘ૐ’ના સૂક્ષ્મ ગુંજનનો. કો’ક સુભાગી પળે આ બહારના ને ભીતરના નાદનું અનુસંધાન થાય છે. જેને નાદબ્રહ્મ કહે છે.

‘શબદ નિરન્તર મનુઆ રાતા...’ અનાહત નાદનું શ્રવણ થયા પછી એ નાદબ્રહ્મ સાથે જાત એવી રીતે જોડાઈ જાય છે કે ઊઠતાં, બેસતાં, કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં એ નાદાનુસન્ધાન છૂટતું નથી.

એ નાદાનુસન્ધાન છે ઉન્મનીભવન. મનને પેલે પાર ગયા પછીની અનુભૂતિ. મનની આ પાર સુખ અને દુઃખ છે. મનને પેલે પાર છે પરમ સુખ.

પરમ સુખની એ ક્ષણોમાં હૃદયમાં અમૃતરસનો છંટકાવ થાય છે. કહે છે કબીરજી :

રસ ગગન ગુફા મેં ઝરૈ,
બિન બાજા ઝનકાર ઉઠૈ,
જહાં સમુઝા પરૈ જબ ધ્યાન ધરૈ...

હૃદયની ગુફામાં અમૃત બિન્દુ ઝરવા લાગે છે. કોઈ પણ સાજ વિના ઝંકાર ઊપડે છે. ધ્યાન ધરવાથી તરત એની સમજણ પડે...

આધાર સૂત્ર

- * (પંચસૂત્રમાં કહ્યું છે:) હોઝ મે ઇંહિં સંજોગો । ‘મને આવા ગુરુનો સંયોગ હો !’ હું એમની સેવાને લાયક બનું. હું તેમનાં વચનોને માનનારો બનું. નિરતિયાર પાલન કરીને તેમને જણાવનાર બનું.

આમ કરીશું તો જ આરાધક બનશું.

- * પૂ. હરિભદ્ર સૂરિજી આવી વાત (ગુરુભક્તિપ્રભાવેન તીર્થકૃદ્દર્શનં મતમ્) ક્યાંથી લાવ્યા ?... એમને પંચસૂત્રમાંથી આ પાઠ મળ્યો : ગુરુબહુમાન તે જ મોક્ષ. (આયઓ ગુરુબહુમાણો...)

- * ગુરુને સમર્પિત બનો છો એટલે વ્યક્તિને નહિ, ભગવાનને જ સમર્પિત બનો છો. કારણ કે ગુરુ ભગવાન દ્વારા જ સ્થાપિત છે.

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૨૦૧

૧૨

શક્તિપાત

અરણિક મુનિવર વેશ્યાને ત્યાંથી ફરી ગુરુદેવ પાસે આવ્યા, ગુરુદેવના ચરણ પર તેમણે મસ્તક ટેકવ્યું; સદ્ગુરુએ શક્તિપાત કર્યો.

શક્તિપાતને કારણે ભીતર જે આમૂલચૂલ પરિવર્તન આવ્યું, તે શબ્દોને પેલે પારની ઘટના છે. પરંતુ બહારી સ્તર પર કેવું પરિવર્તન આવ્યું ! જે અરણિક મુનિ વૈશાખ અને જેઠની બળબળતી બપોરે શેરીઓમાં ચાલી શકતા નહોતા, તે જ અરણિક મુનિ ધગધગતી શિલા પર સંચારો કરી શક્યા.

એક પ્રશ્ન, ભાવકહૃદયને, અહીં એ થાય કે અરણિક મુનિ એ જ હતા, ગુરુદેવ પણ એ જ હતા; શક્તિપાત પહેલાં કેમ ન થયો ?

જવાબ એવો મળે છે કે ગુરુદેવ શક્તિપાત કરવા તૈયાર જ હતા. અરણિક મુનિવર એને ઝીલવા પહેલાં તૈયાર નહોતા. જે ક્ષણે તેઓ ગુરુદેવના શક્તિપાતને ઝીલવા તૈયાર થયા, તે જ ક્ષણે ગુરુદેવે શક્તિપાત કરી દીધો.

કઈ સજ્જતા હતી તેમની શક્તિપાતને ઝીલવાની ?

અહોભાવની પૂર્ણતા એ હતી સજ્જતા.

દીક્ષા લીધી ત્યારથી તેઓ વ્રત, તપ, સાધના બધું જ કરતા. પણ એવું લાગતું કે સાધના મારે કરવાની છે. ગુરુદેવ તો માત્ર સાક્ષીરૂપ છે. સાધના પ્રત્યેનો આ આત્મવિશ્વાસ વેશ્યાને ત્યાં જવાની ઘટનાએ તોડી નાખ્યો. એમને થયું કે આ શ્રીચરણોમાં સંપૂર્ણ સમર્પણ વિના કોઈ ઉદ્ધાર નથી. તેઓ પૂર્ણ અહોભાવથી ગુરુદેવનાં ચરણોમાં ઝૂક્યા. ગુરુદેવ તો આ જ પળની રાહ જોતા હતા. તેમણે તરત જ શક્તિપાત કરી દીધો.

શક્તિપાત : ગુરુદેવની દિવ્ય શક્તિનું શિષ્યના અસ્તિત્વમાં વહી ઊઠવું.

આપણી પરંપરામાં એક મઝાની ઘટનાની નોંધ છે. આચાર્ય ભગવંતશ્રી એક નગરમાં પધાર્યા. શ્રી સંઘે સ્થિરતા માટે બહુ જ આગ્રહ કર્યો. આચાર્ય ભગવંતશ્રીએ ફરમાવ્યું કે મારા અનુગામીને મારે આચાર્યપદ પ્રદાન આ દિવસે કરવાનો વિચાર છે. શ્રી સંઘે ભારપૂર્વક વિનંતી કરી કે આ લાભ તેમને જ મળે. આચાર્ય ભગવંતે અનુમતિ આપી.

આચાર્યપદપ્રદાનનો દિવસ આવી ગયો. કોઈને ખ્યાલ નથી કે ગુરુદેવ કોને આચાર્યપદ આપવાના છે. પ્રબુદ્ધ મુનિઓમાંથી કો'કને આ પદ મળશે તેમ સહુ માનતા હતા.

એ સવારે ગુરુદેવે એક બહુ જ ઓછું ભણેલા પણ અત્યંત સમર્પિત શિષ્યને આચાર્યપદ આપ્યું. ‘આ મહારાજ સાહેબ પ્રવચન શી રીતે આપશે ?’ તેમ લોકો માનતા હતા. ગુરુદેવે સૂરિમંત્ર આપ્યો, વાસકેપ દ્વારા શક્તિપાત કર્યો અને કહ્યું : નૂતન આચાર્યશ્રી ! પ્રવચન આપો ! સંસ્કૃત ભાષાથી બિલકુલ અપરિચિત એ મહાત્મા શ્લોકબદ્ધ રીતે સંસ્કૃત ભાષામાં પ્રવચન આપવા લાગ્યા.

ગુરુના શક્તિપાતનો આ મહિમા જોઈ લોકો ભાવવિભોર બન્યા.

શક્તિપાતને હું લિફ્ટનું પાંજરું કહું છું. પચીસમા માળે દાદરા ચઢીને જવું હોય તો નાકે દમ આવી જાય. પણ લિફ્ટના પાંજરામાં કોઈ બેસીને ચાંપ દબાવે તો વિના આયાસે તે પચીસમા માળે પહોંચી જાય.

સાધનામાર્ગમાં આવું જ બને છે. વિષય-કષાયના દુર્ગમ જંગલને પેલે પાર જવું. આમ કેટલું બધું અઘરું છે; પણ સદ્ગુરુની શક્તિ મળી જાય તો...?

ભક્તિમતી મીરાંની મઝાની કેફિયત યાદ આવે: ‘ભવસાગર અબ સૂખ ગયો હે, ફિકર નહિ મોહિ તરનન કી’... સંસારનો સાગર, જે ક્યારેક અફાટ, દુસ્તર, વિસ્તીર્ણ લાગતો હતો, તે સુકાઈ ગયો છે. અને સાગર જ સુકાઈ ગયો; ત્યાં તરવાની ચિંતા કેવી ?

પૂછવામાં આવ્યું મીરાંને : આ ચમત્કાર શી રીતે થયો ? મીરાં કહે
છે : ‘મોહિ લાગી લગન ગુરુચરનન કી...’

એ ચરણો એકવાર મળી ગયા પછી ? ‘ચરન બિના મોહિ કદ્યુ નહિ
ભાવે, જગ માયા હૈ સપનન કી...’

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત.

સાધક દ્વારા એનું ઝિલાવું.

આ સન્દર્ભમાં સાધનાનું પ્રતિશત આ રીતે માની શકાય : નવ્વાણુ
ટકા પ્રભુનો/સદ્ગુરુનો પ્રસાદ, એક ટકો સાધકનો આયાસ.

સાધકનો આયાસ કયો ?

અહોભાવને તીવ્ર બનાવવાનો.

જો કે, અહોભાવને તીવ્ર બનાવવાનું કાર્ય પણ ગુરુચેતના જ કરશે.

એટલે, સદ્ગુરુનું ડ્યુઅલ એક્શન - દ્વિગુણિત કાર્ય થશે. સાધકને
તૈયાર કરવો અને તૈયાર થાય એટલે શક્તિપાત કરી દેવો.

આ સન્દર્ભમાં જ પૂજ્યપાદ આનન્દઘનજી મહારાજનું પદ ઊઘડે છે :
‘સગરા હોય સો ભરભર પીવે, નગરા જાયે પ્યાસા...’ પરમ રસ કોણ પી
શકે ? સગરો. નગરો તો તરસ્યો જ રહેવાનો.

સગરો અને નગરો આપણી પરંપરાના સશક્ત શબ્દો છે. નગરો
એટલે જેને માથે સદ્ગુરુ નથી તેવું વ્યક્તિત્વ. પણ સગરો એટલે શું ?

માત્ર, ગુરુનું નામ ધરાવવાથી સગરા બની શકાતું નથી. ‘જયવીયરાય’ સૂત્રના ‘સુહગુરુજોગો’ શબ્દને ટાંકીને કહી શકાય કે સદ્ગુરુયોગ જેની પાસે છે, તે જ સગરો.

સદ્ગુરુયોગ.

‘જયવીયરાય’ સૂત્રમાંની આ યાચના બહુ જ મનોવૈજ્ઞાનિક આયામમાં થયેલી છે. ભક્તહૃદય કહેશે કે પ્રભુ ! તું સદ્ગુરુ મને આપીને છૂટી જઈ શકતો નથી. તું સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં મને સમર્પિત કરી દે.

સદ્ગુરુયોગ એટલે માત્ર સદ્ગુરુનું હોવું, શિષ્યનું ગેરહાજર હોવું. એક વત્તા એક બરોબર એક. One plus one equal to one.

સંત કબીરની મોહક પ્રસ્તુતિ યાદ આવે : ‘પહલે હમ થે ગુરુ નહિ, અબ ગુરુ હૈ હમ નાંહિ; પ્રેમ ગલી અતિ સાંકરી, તામેં દો ન સમાહિ.’

સદ્ગુરુ તમારા કેન્દ્રમાં છે. તમે પરિઘમાં ક્યાંક છો. સદ્ગુરુયોગ થઈ ગયો.

ગુરુ ડ્યુઅલ એક્શન - દ્વિગુણિત કાર્ય કઈ રીતે કરે છે એની રોમાંચક ઘટના પરંપરામાં સચવાયેલી છે.

સાધક સદ્ગુરુ પાસે ગયો. વિનતિ કરી : મને સાધના-દીક્ષા આપો ! ગુરુએ કહ્યું : ઉપાશ્રયનો કચરો કાઢવા લાગ. સાધક માટે ‘ગુરુ આપે તે સાધના’ આ વાત હોય છે. આ સાધકે ગુરુએ કહેલું કાર્ય શરૂ કર્યું.

સવારે ગુરુદેવનાં દર્શને આવી જાય. બાકી આખો દિવસ એ કચરો કાઢ્યા કરે.

એમ કરતાં કરતાં બાર વર્ષ થયાં. એના પછી આવેલ ઘણા સાધકોને ગુરુએ સાધના આપી... આ માણસ માત્ર કચરો કાઢ્યા કરે છે.

જે દિવસે તેને ગુરુ પાસે આવ્યાને બાર વર્ષ પૂરાં થયાં, તે દિવસે ગુરુએ પૂછ્યું : શું કરે છે તું ? સાધક ઉલ્લાસથી કહે છે : ગુરુદેવ ! આપે કહેલ ને, ઉપાશ્રયનો કચરો કાઢવાનું. બસ, ગુરુદેવ ! એ કાર્ય કર્યા કરું છું. ગુરુદેવ ! ‘તવ્વયણસેવણા’ (ગુરુવચનસેવા)નો અપૂર્વ આનંદ આવે છે.

ગુરુએ એને કહ્યું : જા ! તારો બધો કચરો નીકળી ગયો !

આ હતો સદ્ગુરુનો શબ્દ શક્તિપાત.

અહીં ગુરુએ બેવડું કાર્ય કર્યું. સાધકના અહોભાવને ગુરુ વધારતા રહ્યા, વધારતા રહ્યા; અને જ્યારે અહોભાવ શિખરાનુભૂતિની લગોલગ આવ્યો; ગુરુદેવે શક્તિપાત કરી દીધો !

શક્તિપાત ગુરુદેવ હાથ વડે કરે; બ્રહ્મરન્ધ્ર પર હાથ કે વાસક્ષેપ મૂકીને. આંખો દ્વારા પણ કરે. શબ્દ દ્વારાય કરે.

બ્રહ્મરન્ધ્ર પર શક્તિપાત કરીને ગુરુદેવ સાધકના સહસ્રારને ખીલવે. બ્રૂમધ્ય પર (બે ભવાંની વચ્ચે, કપાળમાં) શક્તિપાત કરીને તેઓ સાધકના આજ્ઞાયકને ખોલે.

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ દ્વારા રચિત સ્તવનાની એક પંક્તિ અહીં યાદ આવે : ‘જસ કહે સાહિબ મુગતિનું, કર્યું તિલક નિજ હાથે.’ પ્રભુએ પોતાના હાથે કપાળમાં મુક્તિનું તિલક કર્યું. બહુ જ મઝાના પ્રતીકાત્મક લયમાં વાત અહીં ખોલાઈ છે. મુક્તિનું તિલક કરાયું એટલે કે આજ્ઞાયક સતેજ કરાયું. પ્રભુએ કર્યું એમ કહ્યું છે એનો સન્દર્ભ એ છે કે ત્યાં પ્રભુચેતના અને ગુરુચેતનાને એકાકાર કલ્પાયા છે.

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ, આ ઈશારો આ શબ્દોમાં આપ્યો છે : “તમે ગુરુને સમર્પિત બનો છો એટલે વ્યક્તિને નહિ, પ્રભુને જ સમર્પિત બનો છો.”

સાધક પાસે છે ગુરુદેવ પ્રત્યેનું બહુમાન. પંચસૂત્ર ગ્રન્થ કહે છે : ગુરુબહુમાન તે જ મોક્ષ^૧.

મોક્ષ હવે તો હાથવહેંતમાં જ ને !

૧. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૩/૨૦૧

૨. આયઓ ગુરુબહુમાણો... ।

આધાર સૂત્ર

- ❁ સમાપત્તિ એટલે મન-વચન-કાયાની નિર્મળતા, સ્થિરતા અને તન્મયતા થવી. ધ્યેય, ચિન્તનીય પદાર્થમાં ચિત્તને એકાકાર બનાવી દેવું, જેથી પોતાનું સ્વરૂપ પણ ધ્યેયરૂપે જ અનુભવાય.
 - ❁ ... તેના (સમાપત્તિના) ફળસ્વરૂપ આત્મા અમુક સમય સુધી સહજ સ્વાભાવિક અનુપમ સમતાસુખનો અનુભવ કરે છે. તે જ ‘સમાધિ’ જાણવી, અને તે આગળની ‘સમાપત્તિ’માં કારણભૂત બને છે. (સમાધિ વડે સમાપત્તિ. અને સમાપત્તિ વડે સમાધિ.) એમ ઉત્તરોત્તર કાર્ય-કારણભાવ સિદ્ધ થતો હોવાથી બન્નેની ભિન્ન હોવા છતાં કથંચિત્ એકતા છે.
 - ❁ ગુરુભક્તિપ્રભાવેન, તીર્થકૃદ્દર્શનં મતમ્ । સમાપત્યાદિભેદેન, નિર્વાણૈકનિબન્ધનમ્ ॥ યોગદૃષ્ટિ-૬૪॥
- ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાનની એકતા થાય તેને સમાપત્તિ (ધ્યાન વડે સ્પર્શના) વડે તીર્થંકર પરમાત્માનાં દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે.
- ❁ પરમાત્માને આત્મસમર્પણ કરવું એ જ સમાપત્તિ છે.

- પરમ સામાયિક ધર્મ, પૃ. ૧૫૫

૧૩

સમાપત્તિ

‘જ્ઞાનસાર’ પ્રકરણમાં સમાપત્તિની પ્રક્રિયા બતાવતાં આ પ્રમાણે કહેવાયું છે :

મળાવિવ પ્રતિચ્છયા, સમાપત્તિઃ પરાત્મનઃ ।

ક્ષીણવૃત્તૌ ભવેદ્ ધ્યાના-દન્તરાત્મનિ નિર્મલે ॥

સમાપત્તિને ધ્યાન વડે થયેલી સ્પર્શના^૧ કહેવાઈ છે. ધ્યાનમાં સાધક

૧. સમાપત્તિઃ ધ્યાનતઃ સ્પર્શના ॥ - યોગદૃષ્ટિ સં ૬૪, ટીકા

પરમચેતનાને સ્પર્શે. કહો કે પોતાની નિર્મળ ચેતનામાં પરમાત્માના ગુણોનું/સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બન સાધક પાડે.

આના માટેની પ્રક્રિયા પણ ત્યાં વર્ણવાઈ છે : સાધક ક્ષીણવૃત્તિ બને અને ધ્યાન દશામાં જઈને પોતાની નિર્મળ આન્તરિક દશામાં પ્રભુનું પ્રતિબિમ્બન ઊપસાવે.

ત્રણ સજ્જતાઓની વાત અહીં આવી : ક્ષીણવૃત્તિ દશા, ધ્યાન દશા, નિર્મળ અન્તરાત્મ દશા.

ક્ષીણવૃત્તિ દશા.

વૃત્તિઓ/વિકલ્પો જ્યારે ખરી પડે. ‘સમાધિશતક’માં સાધકની સજ્જતાઓની ચર્ચા કરતાં સાધકને ‘ગલિતવિભાવ’ કહેલ છે.

કેવી રીતે ખરી પડે વિભાવો, રાગ-દ્વેષાત્મક વૃત્તિઓ/વિકલ્પો ?

પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં મૃગાપુત્રીય અધ્યયનમાં મૃગાપુત્ર જ્યારે સંયમ લેવા જઈ રહ્યા છે એ ઘટનાનું માર્મિક ચિત્રણ આપતાં કહેવાયું છે : કપડા પર પડેલી ધૂળને ખંખેરીને કોઈ નીકળી પડે તેમ મૃગાપુત્ર સંસારને, વિભાવોને ખંખેરીને નીકળી ગયા.

૨. ઈન્દ્રિયવૃત્તિ નિરોધ કરી, જો ખિન્નુ ગલિતવિભાવ... (૨૯)

પ્રારંભિક સાધક પૂછશે : આટલી સહજતાથી આ બધું કેમ છૂટી શકે ?

ઉત્તર આવો હશે : ક્યારો ક્યારા રૂપે લાગ્યો, પછી છોડતાં કેટલી વાર ?

રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ક્યારારૂપ લાગે છે ?

વિભાવો નકામા, અર્થશૂન્ય લાગશે તો વિકલ્પોને રહેવાની આધારશિલા જ રહેતી નથી. પરિણામે, સાધક ક્ષીણવૃત્તિ બની જાય છે.

એક સાધક પદયાત્રા કરી રહ્યા છે. રસ્તામાં બે જણને નાનકડી બાબત પર ઝઘડો થયો છે. ત્યાં સાધકને આવતાં જોઈ બેઊંઝે કહ્યું : આપણે બેઊંઝે આપણી વાત આ સાધકને સમજાવીએ. તેઓ જે ચુકાદો આપશે, તે આપણે સ્વીકારશું.

સાધકને તે બેઊંઝે પોતાની વાત સમજાવવાની શરૂઆત કરે છે. સાધકને ખ્યાલ આવી ગયો કે કેવી નાનકડી, નકામી બાબત પરનો આ ઝઘડો છે.

સાધકે કહ્યું : પહેલાં મારી વાત સાંભળો. બે કૂતરાં ક્યારેક એક હાડકાના ટુકડા માટે લડતાં હોય છે. એ વખતે બન્ને કૂતરાં હાડકાના સુકકા ટુકડાને ખેંચી રહ્યા હોય ત્યારે, હાડકાની શી ભૂમિકા હોય ?

પેલા કહે : હાડકાની વળી કઈ ભૂમિકા હોય ? એ તો નિર્જીવ છે.

સાધકે કહ્યું : તમે વર્ણવી તેવી, સંસારની, રાગ-દ્વેષની ઘટનાઓ માટે હું પણ મૃત જ છું !

પેલા લોકો ચાલતા થયા.

સાધક પોતાના માર્ગે ચાલવા લાગ્યા.

સાધક... જે રાગ, દ્વેષની ઘટનાઓ પરત્વે મૃત છે.

‘પ્રશમરતિ’ના લયમાં કહીએ તો, પરમાં લઈ જનાર ઘટનાઓ પરત્વે સાધક મૂંગો, બહેરો અને અન્ધ છે.^૩

સાધક ગુરુ પાસે આવ્યો.

ગુરુએ તેની સાધનાને પરિપક્વ બનાવવા માટે કહ્યું : કબ્રસ્તાનમાં જઈ એક વ્યક્તિની કબર પાસે ઊભા રહી તેમની દરેકની નિન્દા કરી આવ. તે પ્રમાણે સાધકે કર્યું. ગુરુએ હવે કહ્યું : એક એક કબર પાસે જઈ દરેક વ્યક્તિની પ્રશંસા કરી આવ. કરી આવ્યો.

ગુરુએ પૂછ્યું : તારી નિન્દા અને પ્રશંસાની તેઓ પર શી અસર પડી ?

સાધક કહે : તે તો મરેલ છે. તેમના પર શી અસર થાય ?

ગુરુએ કહ્યું : તને લાગે છે કે સંસાર માટે તું મૃત છે ? કોઈની નિન્દા કે પ્રશંસાની તને અસર ન જ થાય એવું તને લાગે છે ?

૩. પરવૃત્તાન્ત-અન્ધમૂકબધિરસ્ય... (૨૩૫)

સાધકને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે હજુ કેટલો કાચો છે અને સાધનાને પરિપક્વ કરવા માટે હજુ એણે કેટલી લાંબી મજલ કાપવાની છે.

મીરાંની મજાની કેફિયત જ સાધકનો માર્ગ બની શકે : ‘કોઈ નિન્દે કોઈ બંદે, મેં અપની ચાલ ચલૂંગી...’ હું તો સાધનામાર્ગે જ ચાલ્યા કરીશ.

પર તરફની અસારતાનું ભાન સાધકને ક્ષીણવૃત્તિ બનાવે. પર તરફ ખૂલતી કોઈ પણ ઘટના પ્રત્યે એને કોઈ વિચાર આવે જ નહિ.

ક્ષીણવૃત્તિ દશા પછી ધ્યાન દશા.

ધ્યાન એટલે નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર સ્વગુણાનુભૂતિ અથવા સ્વરૂપાનુભૂતિ.

ક્ષીણવૃત્તિ દશા આવી એટલે વિકલ્પો ઓછા થવાને કારણે પૃષ્ઠ-ભૂમિકા રચાઈ ગઈ.

હવે થશે સ્વગુણાનુભૂતિ અથવા સ્વરૂપાનુભૂતિ.

સમાપત્તિ ધ્યાનની વાત એવી છે કે નિર્મળ હૃદય જે બનેલું છે તેમાં પ્રભુગુણનું કે પ્રભુસ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બન પડે અને ‘અહમ્’ માંથી ‘સોહમ્’ સુધી પહોંચાય.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ તે જ મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે; આવી અનુભૂતિ થાય.

વિકલ્પોની ઓછાશ અહીં સરસ પૃષ્ઠભૂ બની જાય છે. એને કારણે આ પ્રતિબિમ્બન પડે. અથવા તો કહો કે આપણી ભીતર રહેલ જ્ઞાન, વીતરાગ દશા, આનન્દ આદિ ગુણોનો અનુભવ થાય.

ઉપયોગ જે વિકલ્પોમાં ફંટાયેલો હતો, તે હવે સ્વગુણો પ્રતિ કેન્દ્રિત થયો.

ધ્યાન દશા પછી નિર્મળ અન્તરાત્મ દશા. આમ જુઓ તો, નિર્મળ અન્તરાત્મ દશા એ ધ્યાનની પરિચાલિકા છે.

ધ્યાન વાસ્તવિક ધ્યાન ક્યારે ?

જ્યારે એ રાગ, દ્વેષ, અહંકારની શિથિલતા વડે સર્જાયેલી નિર્મળતાને પ્રાપ્ત કરાવે.

માત્ર શારીરિક સ્વાસ્થ્ય કે માનસિક શાન્તિ એ ધ્યાનનો હેતુ નથી. ધ્યાન તો કરે છે આન્તરિક નિર્મળતા.

એક ભાઈ મને મળેલા. તેઓ દ્રષ્ટાભાવની સાધના લાંબા સમયથી કર્યા કરતા હતા. તેમણે મને પૂછ્યું : ‘મારી વૃત્તિઓમાં ફરક દેખાતો નથી. મારે શું કરવું જોઈએ ?’

મેં કહ્યું : ‘તમારો અત્યારનો દ્રષ્ટાભાવ ડાળા, પાંદડાંને તોડવા જેવો છે. મૂળ ન તૂટે તો કેમ ચાલે ? રાગ, દ્વેષ, અહંકાર શિથિલ બને તો જ તમારી સાધના કાર્યસાધિકા બને.’

પૂજ્યપાદશ્રીજી સમાપત્તિને પામવાની સરળ રીત બતાવે છે : “ધ્યેય, ચિન્તનીય પદાર્થમાં ચિત્તને એકાકાર બનાવી દેવું, જેથી પોતાનું સ્વરૂપ પણ ધ્યેયરૂપે જ અનુભવાય.”

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજની પરાવાણીનું આ કેવું મઝાનું અનુસન્ધાન ! ‘અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, દવ્વહ ગુણ પજજાય રે; ભેદ છેદ કરી આતમા, અરિહંતરૂપી થાય રે...’

ધ્યેયમાં ચેતનાને ઓગાળી દેવી. અને એ રીતે ચેતનાને ધ્યેયાકાર બનાવી દેવી.

આ વાત આનંદઘન અષ્ટપદીમાં મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીએ એ રીતે આલેખી છે કે જ્યારે તેઓ પૂજ્યપાદ આનન્દઘનજી સામે બેઠા, ત્યારે તેમણે આનન્દઘનજીનું પ્રતિબિમ્બન એ રીતે ઝીલ્યું કે કોઈ દર્શકને ખ્યાલ ન આવે કે આ બેમાં આનન્દઘનજી કોણ અને મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી કોણ ?

સમાપત્તિમાં સહજ, અનુપમ સમરસનો અનુભવ થાય છે તેમ પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કહ્યું છે.^૫ અને એ સમરસ-સમતાનો અનુભવ તે જ સમાધિ છે તેમ તેઓશ્રી કહે છે.

૪. પરમ સામાયિક ધર્મ, પૃ. ૧૫૫

૫. એજન

સમાધિ અને સમાપત્તિ આ બેઉ કથંચિત્ રૂપે એક હોવા છતાં એ બેઉ વચ્ચે કાર્ય-કારણભાવ સર્જાય છે. સમાધિથી સમાપત્તિ, સમાપત્તિથી સમાધિ.

સમાધિમાં ધ્યાતા, ધ્યાન અને ધ્યેયની એકતા છે. સમાપત્તિમાં પણ ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થઈ જાય છે. આ રીતે અભેદ દશા (ધ્યાતા અને ધ્યેયની) એ બેઉનું લક્ષણ હોવાથી બેઉમાં એકરૂપતા છે.

એ સાથે, સમાધિ અને સમાપત્તિનાં સ્તરો ઘણાં છે. તેથી એક સ્તરથી બીજું સ્તર ખૂલે. એ રીતે કાર્ય-કારણભાવ થાય.

‘જ્ઞાનસાર’ના શ્લોકને ફરી જોઈએ.

સાધક ક્ષીણવૃત્તિ બને, ધ્યાનમાં ઊંડે જાય અને નિર્મળ આત્મદશાને પામે ત્યારે તેના દર્પણ સા શુદ્ધ હૃદયમાં પરમાત્માના ગુણો કે સ્વરૂપનું પ્રતિબિમ્બ પડે, તે છે સમાપત્તિ.

યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયની ટીકામાં સમાપત્તિની સરસ વ્યાખ્યા આવી : ‘સમાપત્તિઃ ધ્યાનતઃ સ્પર્શના...’ ધ્યાન દશામાં જઈને પ્રભુસ્વરૂપની સ્પર્શના કરવી તે સમાપત્તિ.

મઝાનો શ્લોક યોગદૃષ્ટિ સમુચ્ચયનો યાદ આવે : ગુરુભક્તિપ્રભાવેન, તીર્થકૃદ્દર્શનં મતમ્ । સમાપત્યાદિભેદેન, નિર્વાણૈકનિબન્ધનમ્ ॥ ૬૪ ॥

તીર્થંકર પ્રભુનું દર્શન, ગુરુભક્તિના પ્રભાવે, સમાપત્તિ ધ્યાન આદિ વડે થાય છે.

સમાપત્તિની પૂજ્યપાદશ્રીજીએ આપેલ આ વ્યાખ્યાને ગુનગુનાવીએ :
“પરમાત્માને આત્મસમર્પણ કરવું એ જ સમાપત્તિ છે.”

દ્વાત્રિંશદ્-દ્વાત્રિંશિકા (૨૦-૧૦)માં મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે સમાપત્તિનું વર્ણન કરતાં કહ્યું :

મણેરિવાભિજાતસ્ય, ક્ષીણવૃત્તેરસંશયમ્ ।

તાત્સ્થ્યાત્ તદઙ્ગનત્વાચ્ચ, સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા ॥

નિર્મળ મણિની પેઠે ક્ષીણવૃત્તિ બનેલ સાધકને સમાપત્તિ મળે છે. તેના બે પ્રકારો છે : તત્સ્થતા, તદંજનતા. સમાપત્તિ ધ્યાનમાં ચિત્તને સ્થિર કરવું તે તત્સ્થતા. અને સમાપત્તિ ધ્યાનમાં લીન બની જવું, તન્મય બની જવું તે છે તદંજનતા.

ધ્યાતા પ્રારંભમાં ધ્યેય સાથે પોતાની ચેતનાને સાંકળે છે. પ્રારંભની એ ક્ષણો તે તત્સ્થ સમાપત્તિ. અને ચેતના ધ્યેયાકારે પરિણત થઈ જાય તે તદંજન સમાપત્તિ.

આધાર સૂત્ર

- ❁ નામ અરિહંત એ અક્ષરાત્મક છે. અક્ષર એ મન્ત્ર સ્વરૂપ છે. ચાર અક્ષરના આ શબ્દના જાપમાંથી જન્મતા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના સંગીતથી મન સહિત સર્વપ્રાણોને અપૂર્વ પવિત્રતા, અપૂર્વ આનંદ સ્પર્શે છે. તેમાંથી ક્રમશઃ રસસમાધિ લાગે છે. સ-રસ આત્માની સ્પષ્ટ અનુભૂતિ થાય છે.
- ❁ મન્ત્રાક્ષરનો પ્રત્યેક ધ્વનિ આન્તર પ્રાણો પર ઉપઘાત કરતાં, કરતાં સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર બનીને અનાહત કક્ષાને વરે છે; ત્યારે સાધક (જાપક) અને સાધ્ય (જાપ્ય) એકરૂપ બની જાય છે. અને એ મન્ત્રજાપનું યથાર્થ ફળ છે.

ઘણા ઘણા જાપ પછી અજપાજાપની કક્ષા સ્વાભાવિક બને છે. તે પછી અનાહતનાદના સ્પર્શનો પ્રારંભ થાય છે.

આ પ્રમાણે મન્ત્ર-યોગ (જપ યોગ)ની સાધના એ નામ અરિહંતની જ આરાધના છે. એ આરાધનામાં આગળ વધેલો સાધક જ્યારે શ્રી અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપમાં લીન બને છે અને અન્તરાત્મામાં જ પરમાત્મસ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે, ત્યારે તેને ભાવ અરિહંતનાં દર્શન થાય છે.

- મિલે મન ભીતર ભગવાન, પૃ. ૧૦૯

૧૪

મન્ત્ર ચૈતન્ય

'Living with the Himalayan Masters' માં સ્વામી રામે પોતાના જીવનમાં ઘટેલ એક પ્રસંગની સરસ વાત કરી છે.

એકવાર સ્વામી રામ પોતાના ગુરુ જોડે જંગલમાં ગયેલ. ત્યાં એક વૃક્ષ પર એક ઔષધિ ગુરુએ જોઈ. તેઓ ઝાડ પર ચડ્યા. અને એક ડાળ પર બેસી ઔષધિ ચૂંટવા લાગ્યા. સ્વામી રામે નીચેથી જોયું તો તેઓ ધ્રૂજી ગયા. ગુરુ જે ડાળ પરથી ઔષધિ ચૂંટતા હતા, તેની બાજુમાં જ ભમરાનો મધપૂડો હતો. હલન-ચલનને કારણે ભમરા છંછેડાય તો... ?

સમુંદ્ર સમાના બુંદ મેં ❀ ૧૩૭

પણ ગુરુને કહેલું શી રીતે ? અવાજને કારણે ભમરા છંછેડાય તો... ?

ત્યાં જ ગુરુએ નીચે જોયું અને કહ્યું : ‘રામ ! તું ચિન્તા ન કરતો. આ ભમરાઓને મન્ત્ર વડે મેં સ્થિર કર્યા છે. અત્યારે તે ઊડી નહિ શકે.’

સ્વામી રામ નિશ્ચિન્ત બન્યા.

વૃક્ષ પરથી નીચે ઊતર્યા પછી ગુરુએ મન્ત્રને પાછો ખેંચી લીધો. હવે ભમરા ઊડી શકે.

સ્વામી રામે કહ્યું : ‘મને પણ આ મન્ત્ર આપો ને !’ ગુરુએ મન્ત્ર આપ્યો. ઘણીવાર તેનો ઉપયોગ સ્વામી રામે લોક કલ્યાણના હેતુ માટે કર્યો.

ગુરુએ મન્ત્ર આપતી વખતે કહેલું : આ મન્ત્રનો તું ઉપયોગ કરી શકીશ. બીજાને આ મન્ત્ર ક્યારેય ન આપતો. આ મન્ત્ર તારા માટે જ છે.

એકવાર એક સાધક જોડે. સ્વામી રામે મધપૂડા પાસેથી ઔષધિ ચૂંટી. સાધકે કહ્યું : ‘મારો જીવ તો તાળવે ચોંટી ગયેલો...’ સ્વામીએ કહ્યું : ‘મન્ત્રથી મેં ભમરાને સ્થગિત કર્યા હતા.’

સાધકે કહ્યું : મને પણ તે મન્ત્ર આપો ને !

સ્વામી એ વખતે એ ભૂલી ગયા કે ગુરુએ આ મન્ત્ર બીજા કોઈનેય આપવાની ના પાડી છે. તેમણે એ મન્ત્ર આપ્યો. સાધકને થયું કે ચાલો, આનો ઉપયોગ હમણાં જ કરું. સ્વામી રામના મન્ત્રની અસરથી અત્યારે ભમરા મુક્ત બન્યા હતા. સાધકે મન્ત્રજાપ કર્યો. પણ એના મન્ત્રની ક્યાં અસર થવાની હતી ? જ્યાં એ મધપૂડા પાસે ગયો અને ઔષધિ ચૂંટતાં

સહેજ ડાળી હાલી કે ભમરાઓનું ટોળું સીધું સાધક પર. હજારો ભમરા તૂટી પડ્યા એના શરીર પર.

સાધક તો સીધો જ નીચે પછડાયો. શરીર તો ભમરાના ડંખથી સૂજી ગયું. સ્વામી રામ આજુબાજુથી આદિવાસી લોકોને બોલાવી લાવ્યા. તેમણે પેલાને ગાડામાં નાખ્યો. નજીકની હોસ્પિટલે તેને લઈ જવામાં આવ્યો. ભમરાઓનું જેર ઘણું શરીરમાં ઊતરેલું. ડોક્ટરોએ કહ્યું : ‘જોઈએ. અમે અમારા શ્રેષ્ઠ પ્રયત્નો કરીએ. ફળ તો પ્રભુએ આપવાનું છે.’

બે દિવસ થયા. પણ દર્દમાં સુધારાનું નામોનિશાન નહિ. સોજો સહેજ પણ ઓછો ન થાય. દર્દી બેભાન. ત્રીજી રાત્રે હોસ્પિટલની રૂમમાં પાછળ બેસીને સ્વામી રામે પોતાના ગુરુને યાદ કર્યા. ગુરુ પ્રત્યક્ષ થયા. પૂછ્યું : ‘કેમ મને યાદ કરેલ ?’ સ્વામી રામે કહ્યું : ‘ગુરુદેવ ! અપરાધ મારો છે; આપે આ મન્ત્ર બીજા કોઈને પણ આપવાની ના પાડેલી; હું ભૂલી ગયો... પરંતુ મારા અપરાધની સજા આ નિર્દોષ માણસને ભોગવવાની આવી. તેને સ્વસ્થ કરી દો !’

ગુરુએ કહ્યું : ‘સવારે પાંચ વાગ્યે દર્દી બિલકુલ સ્વસ્થ હશે.’ તેમ જ થયું. દર્દી બિલકુલ સ્વસ્થ થઈ ગયો. કહે : ‘મને ભૂખ લાગી છે. ખાવાનું આપો.’ કોફી અને બિસ્કિટ ખાવા મંડી પડ્યો તે. ડોક્ટરો અચંબામાં પડી ગયા : આ આશ્ચર્ય શી રીતે થયું ?

મન્ત્ર ગુરુએ આપ્યો. એમાં શક્તિ ગુરુએ ભરી. મન્ત્ર બની ઊઠે મન્ત્રચૈતન્ય. આપણી પરંપરામાં આ મન્ત્રચૈતન્યની શક્તિનો એક સરસ પ્રસંગ આવે છે. મુનિરાજને માસક્ષમણનું પારણું. મધ્યાહ્ને વહોરવા

નીકળ્યા. કોઈ અનાડી માણસે ખોટો જ માર્ગ બતાવી દીધો. મુનિરાજ તો બળબળતી રેતીમાં ચાલ્યા જ કરે. પણ ગૃહસ્થોનાં ઘરો એ બાજુ હતાં જ નહિ. મુનિરાજને સહેજ કોથ આવ્યો. એક વૃક્ષ નીચે બેસી તેમણે ‘ઉઠાણ સુયં’નો પાઠ કરવા માંડ્યો. એ ‘ઉઠાણ સુયં’ (ઉત્થાન શ્રુત)ના ધ્વનિતરંગો વિસ્તર્યા અને પૂરા નગરમાં અશાન્તિનું વાતાવરણ ઊભું થયું.

કો’કે નગરના કિલ્લા પર ચઢીને જોયું તો ધૂળની ડમરી દેખાણી. તેણે વાત ફેલાવી કે દુશ્મનનું સૈન્ય આ બાજુ આવી રહ્યું છે. પૂરા નગરમાં અફવા ફેલાઈ ગઈ. લોકો જાન-માલ બચાવી કેમ ભાગી જવું તેની વિચારણામાં પડ્યા.

આ બાજુ મુનિરાજ જ્ઞાની હતા. તરત જ તેમને થયું કે પોતે આ શું કર્યું ? ‘ઉઠાણ સુયં’ના ધ્વનિતરંગો વડે તો અશાન્તિ જ અશાન્તિ સર્જશે.

તેમણે ‘સમુઠાણ સુયં’નો પાઠ શરૂ કર્યો. એ વખતે જ, રાજમન્ત્રીએ બરોબર ખબર કઢાવીને ઢંઢેરો પિટાવ્યો કે કોઈ દુશ્મન-દળ આ બાજુ આવતું નથી. આ માત્ર અફવા જ છે. લોકોમાં શાન્તિ સ્થપાવા લાગી.

ધ્વનિતરંગોમાં આ તાકાત સદ્ગુરુએ મૂકેલી હોય છે.

ધ્વનિની તાકાત યોગીઓ તો જાણે જ છે, આજના વૈજ્ઞાનિકો પણ એની શક્તિ વિષે ઘણું જાણે છે.

હિમાલયમાં રહેતા યોગીઓ માત્ર કૌપીન પહેરીને શી રીતે રહી શકે ? યોગાભ્યાસ-જન્ય શક્તિ પણ ત્યાં હોય છે અને મન્ત્રની — ધ્વનિની શક્તિને પણ ત્યાં વાપરી શકાય છે. ‘રં’ જેવા મન્ત્રો અગ્નિબીજ કહેવાય

છે. એના ધ્વનિ દ્વારા તમે ઠંડીને ભગાવી શકો. તમારા શરીરમાં અગ્નિ પેદા થઈ ગઈ ને !

ગણધર ભગવન્તો દ્વારા રચિત સૂત્રો મન્ત્ર જ છે. નમસ્કાર મહામન્ત્રનું ઉચ્ચારણ થાય અને પાપો વિલીન થાય.

પૂજ્યપાદ સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરિ મહારાજના જીવનની એક ઘટના મન્ત્રચૈતન્યની શક્તિના ઊંડાણ ભણી આપણને લઈ જાય છે.

તેઓશ્રીમદ્ને વિચાર આવ્યો કે પ્રાકૃતમાં રહેલ ‘નમોત્યુ ણં’ આદિ સૂત્રોને તેઓ સંસ્કૃતમાં ફેરવે. ગુરુ મહારાજને તેમણે પોતાનો આ વિચાર દર્શાવ્યો. ગુરુદેવે તેમને કડક પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું.

કારણ એ સમજાય કે આ વાત ધ્વનિને તોડવાની હતી. ‘નમોત્યુ ણં અરિહંતાણં’માં જે શક્તિ સંપ્રેષિત કરવામાં આવેલી; એ ‘નમોઽસ્ત્વર્હદ્ભ્યઃ’ માં ક્યાંથી આવશે ?

જે ધ્વનિ સાધકને ઊંચકવાનો હતો, તે ધ્વનિ જ ગુમાઈ જાય તો ?

ધ્વનિના આધારતલ પર સાધનાને ઊંચકવાની વાત.

મને એક પ્રસંગ યાદ આવે. બાળમુનિ તરીકે હતો ત્યારની આ ઘટના. પકખીસૂત્ર ગોખતો હતો. તેમાં પાંચ મહાવ્રતો અને છઠ્ઠા રાત્રીભોજન વિરમણવ્રતના આલાપકમાં એક સરખો શબ્દગુચ્છ આવર્તિત -

રિપીટ થાય છે. બાળમનમાં કુતૂહલ ઊઠેલું કે એક સરખા શબ્દગુચ્છના આવર્તનનું શું કારણ ? તે વખતે તો સમાધાન નહોતું મળ્યું. પાછળથી મળ્યું.

સમાધાન આવું હતું : પ્રથમ મહાવ્રતની વિભાવનાને સાધકના ચિત્તમાં પ્રસ્થાપિત કરવા માટે જે ધ્વનિ-સમૂહ લેવામાં આવ્યો; બીજા મહાવ્રતની વિભાવનાને સ્થિર કરવા માટે પણ એ જ ધ્વનિસમૂહનો આધાર લેવામાં આવ્યો. એ રીતે આગળ.

ધ્વનિના આધાર પર સાધનાને સુદૃઢ કરવાની આ કેવી મઝાની વાત!

આ જ સન્દર્ભમાં ‘પગામસિજજાએ૦’ સૂત્રનો ‘ઘોસહીણં’ પાઠ યાદ આવે. ગોખવાનું, સૂત્રને રટવાનું ઘોષ વગર કરો તો અતિચાર લાગે છે. આ મન્ત્રને ઘોષપૂર્વક રટવાનું એટલા માટે કહ્યું કે એ ધ્વનિ તમારા કાન દ્વારા તમારી ભીતર પ્રસરે અને તમારી સાધનાને એ સશક્ત રીતે ઊંચકે.

ઋષિઓને આપણી પરંપરા મન્ત્રદૃષ્ટા તરીકે ઓળખે છે. એની પાછળનું કારણ આ છે કે ઋષિઓ ધ્વનિની મૂળભૂત શક્તિને પારખી એને અમુક ઢાળમાં ઢાળે છે. સામે રહેલ સાધકની સાધનાને જે રીતે ઊંચકવાની હોય એ રૂપમાં તેઓ મન્ત્રને કમ્પોઝ કરે છે.

અહીં ધ્વનિગત શક્તિમાં ગુરુની ભીતર રહેલી ચારિત્રની તાકાત ઉમેરાય છે.

સદ્ગુરુ દ્વારા મળેલ આવા મન્ત્રની મહત્તા સમજાવતાં પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “મન્ત્રાક્ષરનો પ્રત્યેક ધ્વનિ આન્તર પ્રાણો પર ઉપઘાત કરતાં, કરતાં સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર બનીને અનાહત કક્ષાને વરે છે; ત્યારે સાધક અને સાધ્ય એકરૂપ બની જાય છે. અને એ મન્ત્રજાપનું યથાર્થ ફળ છે.”^૧

ધ્વનિના આઘાતથી ભીતરનો સૂક્ષ્મ નાદ ચાલુ થાય છે. ગુરુ જ તમારી કક્ષાને જોઈને તમારા માટે એવો ધ્વનિ પસંદ કરશે, જે તમને આહત નાદની દુનિયામાંથી અનાહત નાદની દુનિયામાં લઈ જાય.

અનાહત નાદની વિશેષતા પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કેટલી સરસ બતાવી ! હવે અહીં સાધક અને સાધ્ય બેઉ અલગ નથી રહેતા, એકરૂપ બની જાય છે.

આ એકરૂપતાની વાતને સ્પષ્ટ રીતે ખોલીને પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કહી : “મન્ત્રયોગની સાધના એ નામ અરિહંતની જ આરાધના છે. એ આરાધનામાં આગળ વધેલો સાધક જ્યારે શ્રી અરિહંત પરમાત્માના સ્વરૂપમાં લીન બને છે અને અન્તરાત્મામાં જ પરમાત્મસ્વરૂપનાં દર્શન કરે છે, ત્યારે તેને ભાવ અરિહંતનાં દર્શન થાય છે.”^૨

મન્ત્રને પ્રભુનો શબ્દ-દેહ કહેવામાં આવેલ છે. એ મન્ત્રનો જાપ સાધકને દિવ્ય આનન્દ આપે છે. પૂરી ચેતના જ્યારે ભગવન્મયી બની રહે, જાપ દ્વારા; ત્યારે આનન્દનું શું પૂછવું ?

૧. મિલે મન ભીતર ભગવાન, પૃ. ૧૦૮

૨. એજન, પૃ. ૧૦૮

મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજના શબ્દોમાં, આ ક્ષણોનું
વર્ણન :

ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન ગુણ એકે,
ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે;
ક્ષીર નીર પરે તુમસું મળશું,
વાચક જસ કહે હેજે હળશું.^૩

પાણી અને દૂધ એકબીજામાં ભળી જાય છે તેમ, જાપની ઊંડી ક્ષણોમાં
ધ્યાતાની ચેતના ધ્યેયાકાર બની રહે છે.

● ● ●

૩. શ્રી વાસુપૂજ્ય જિન સ્તવન

આધાર સૂત્ર

- ❁ અમૂર્ત આત્માના મૂર્તિમન્ત સ્વરૂપને નિહાળવું હોય તો જિનમૂર્તિને નિહાળો. તે આત્માના અખંડ સ્વરૂપની પરમ મંગલમયી પ્રતિકૃતિ છે.
- ❁ પવિત્ર આગમોમાં જિનપ્રતિમાને શ્રી જિનેશ્વર દેવ તુલ્ય કહી છે.
- ❁ સાક્ષાત્ શ્રી અરિહન્ત પરમાત્માના દર્શન-વન્દન-પૂજન કે ધ્યાનાદિ કરવાથી આત્મવિશુદ્ધિરૂપ જેવું ફળ મળે છે, તેવું જ ફળ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રતિમાના દર્શન-વન્દન-પૂજન અને ધ્યાનથી મળી શકે છે.
- મિલે મન ભીતર ભગવાન, પૃ. ૧૩૧
- ❁ અરિહંત પરમાત્માની આજ્ઞા ત્રિલોકવ્યાપી હોય છે. અર્થાત્ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની આજ્ઞાનું ત્રિભુવન પર એકચક્રી શાસન છે.
- એજન, પૃ. ૨૦૨

૧૫

મૂર્તિ ચૈતન્ય

એક યુરોપિયન પ્રોફેસર પરમપાવન શત્રુંજયની યાત્રાર્થે આવેલ. ઉપર જઈને આવ્યા પછી નીચે બિરાજમાન આચાર્ય ભગવન્તો જોડે તેઓએ જૈન ધર્મ વિષે ઊંડાણથી જાણ્યું.

મારા ગુરુદેવ પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય ઝુંકાર સૂરીશ્વરજી મહારાજા પણ પાલીતાણામાં બિરાજમાન હતા તે સમયે. પ્રોફેસર એક બપોરે ત્યાં આવ્યા. તેમણે પહેલો જ પ્રશ્ન કર્યો : ‘તમારી પૂજા

પદ્ધતિમાં તમે લોકો ચરણથી પૂજાનો પ્રારંભ કરો છો. મસ્તક પણ તમારી સંસ્કૃતિમાં શ્રેષ્ઠ છે. તો મસ્તકથી પૂજાનો પ્રારંભ કેમ નહિ ?’

જવાબ આપતાં પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવન્તે કહ્યું : અમારી પરંપરા મૂર્તિને સપ્રાણ માને છે. પ્રાણપ્રતિષ્ઠા સમયે મૂર્તિમાં જે ચૈતન્ય આરોપાય છે, તે આન્દોલનોના રૂપે બહાર આવતું હોય છે. અમે લોકો આવા નવ ચૈતન્ય કેન્દ્રો માનીએ છીએ. જે પ્રત્યેકમાંથી ચૈતન્ય - આન્દોલનોનું ઝરણું ઝર્યા કરતું હોય છે.

પરંતુ, ચરણમાંથી વહેતી ઊર્જાનું પ્રમાણ વધુ હોય છે અને તેથી ચરણથી પૂજાનો પ્રારંભ કરાય છે. શરીર અત્યારના તકલાદી છે. પૂજા શરૂ કરી હોય અને વચ્ચે છાતીમાં કે પેટમાં દુખવા આવે તો...? તરત જ, અધવચ્ચે જ, પૂજા છોડીને બહાર જવું પડે તેમ થાય તો પણ પૂજાનું વધુમાં વધુ ફળ મળી રહે માટે ચરણથી પૂજાનો પ્રારંભ કરાય છે.

પ્રોફેસર સંતુષ્ટ થયા.

આપણી પરંપરાને આ ઊર્જા-શાસ્ત્રની વાતો પરિચિત હતી. ભૂગર્ભ-જિનાલયોમાં આ ઊર્જાને માણી છે. અમદાવાદ, વાઘણપોળના એક જિનાલયમાં હું દર્શન માટે નીચે ઊતર્યો. મેં બરોબર નોંધ્યું કે ચાલીસ પગથિયાં ઊતરવાનાં થયાં. અને એ પણ છ-છ ઈંચનાં નહિ, લગભગ આઠ ઈંચનાં.

અંદર ગયા પછી જે અનુભવ થયો. અવિસ્મરણીય. પરમચૈતન્યની ઊર્જા ખૂબ સરસ રીતે પકડાવા લાગી. ભીતરની ધારામાં વહેવું બહુ જ આસાન બની ગયું.

સ્તવના મેં શરૂ કરી : ‘દીઠો સુવિધિ જિણંદ સમાધિરસે ભર્યો હો લાલ, ભાસ્યો આત્મસ્વરૂપ અનાદિનો વીસર્યો હો લાલ...’ શબ્દશઃ એવી અનુભૂતિ થઈ કે પ્રભુના સમાધિરસના આન્દોલનોના પૂરમાં હું વહેતો હતો.

મેં એ દેરાસરના ભોંયરાને પછી બારીકાઈથી જોયું. ભીંતો ૫-૬ ફૂટ કે તેથીય વધુ જાડી હતી. બારીઓ અંદર હતી મંડપમાં, પણ એ સીધી જ શેરીમાં ખૂલતી નહોતી. શેરીમાંથી બારી ભીંતમાં પડતી... થોડેક અંતરે જઈને એ ગૂઢમંડપમાં પડે.

ભીતરના આન્દોલનો ભીતર જ ધૂમરાયા કરે. સીધા બહાર જતા ન રહે એ માટેની આ વ્યવસ્થા.

આપણા પૂર્વજોની કેવી આ દૃષ્ટિ !

હું એક ગામમાં, વિહારયાત્રામાં, ગયેલ. દેરાસર ભોંયરામાં. પ્રભુ સંમુખ બેસતાં જ એટલી સરસ ભાવધારા વહેવા લાગી; જે ગુણાનુભૂતિ તરફ સરકી શકે.

પ્રભુની ઊર્જા, ભોંયરાને કારણે, ગાઢ પ્રમાણમાં મને મળી. મઝાનો એ અનુભવ હતો.

બપોરે તે ગામના શ્રી સંઘના અગ્રણીઓ મને મળ્યા. એમણે મને પૂછ્યું કે આ દેરાસર જીર્ણ થયેલ હોઈ તેની જગ્યાએ તે લોકો નવું દેરાસર બનાવવા માગે છે; તો તેમાં મારો શો અભિપ્રાય. મેં કહ્યું કે તમે દેરાસર તો નવું બનાવશો. પણ આ આન્દોલનો ક્યાંથી લાવશો ?

સદીઓથી પ્રભુની ઊર્જા એ દેરાસરમાં ધૂમરાતી હતી. નવા દેરાસરમાં ઊર્જા ક્યાંથી આવે ?

મેં શ્રી સંઘના અગ્રણીઓને સૂચવ્યું : તમે લોકો બાજુમાં નવું દેરાસર ભલે બનાવો. આ ભોંયરાવાળું દેરાસર આમ જ રાખો. અમારા જેવા લોકો માટે આ ઊર્જા બહુ જ અગત્યની છે.

એક ગામના શ્રી સંઘના અગ્રણીઓ નવા બનનાર દેરાસરનો નકશો લઈને મારી પાસે આવેલા. મેં નકશો જોયો. ગૂઢમંડપમાં બારીઓ ખડકી દીધેલી. પ્રકાશ જ પ્રકાશ રહે.

મેં એમને સૂચવ્યું કે બારીઓ દેરાસરમાં મૂકવાની વાત છેલ્લા સો-દોઢસો વર્ષની જ છે. પ્રાચીન પરંપરામાં ગર્ભગૃહને એક દ્વાર અને ગૂઢમંડપને ત્રણ દ્વાર આ જ પરંપરા છે. તમે એમ કરી શકો તો સરસ, નહિતર આ જ જિનાલયમાં નીચે નાનું ભોંયરું બનાવો. જેમાં અંધારું હોય. એક પ્રભુમૂર્તિ હોય. અમારા જેવા લોકો માટે એ જરૂરી છે.

ગર્ભગૃહમાં સંપૂર્ણ અંધકાર. અને ગાયના ઘીનો દીવો ત્યાં ટીમટીમાતો હોય. એ ટીમટીમાહટમાં, તેજ-છાયાની રમત વચ્ચે, પ્રભુનાં ભિન્ન ભિન્ન રૂપો નીરખવાનો લહાવો મળે !

ગૂઢમંડપમાં પણ મદ્ધિમ, આછોસો પ્રકાશ હોય; જે કારણે અન્ધકારમાંથી પ્રકાશ ભણી પ્રારંભાતી ભક્તની યાત્રાનું એક મઝાના પ્રતિકરૂપ આ સંરચના લાગે.

ગર્ભગૃહને એક જ દ્વાર હોય. ન ખિડકી કે ન રોશનદાન (વેન્ટીલેશન) આદિની વ્યવસ્થા ત્યાં હોય.

એટલા માટે કે પ્રભુરૂપમાંથી જે ઊર્જા નીકળે છે, તે અન્ય કોઈ દ્વારોમાંથી નીકળે નહિ; ગર્ભગૃહના દ્વારેથી નીકળે. અને ત્યાં પ્રાર્થના કરતા ભક્તને તે ઊર્જા પૂરેપૂરી મળે.

ગર્ભગૃહ પરનું શિખર પણ આટલા માટે છે. બહારનાં કોઈપણ વિકિરણો ભીતર ન પ્રવેશે માટે શિખરની ઊંચાઈ છે.

મંદિરનું શિલ્પ, તન્ત્ર અહીં પ્રભુમાંથી નીકળતી ઊર્જાને વધુ પ્રમાણમાં ભક્તને પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા જેવું બન્યું.

રાજસ્થાનમાં, એક જગ્યાએ મારું ચાતુર્માસ હતું. સાંવત્સરિક મહાપર્વને દિવસે એક ચઢાવો બોલાયો : પારણા-પાંચમના દિવસે દ્વારોદ્ઘાટનનો.

મેં પાછળથી, શ્રી સંઘના એક વયોવૃદ્ધ અગ્રણીને પૂછેલું : પારણા પાંચમના દિવસે દ્વારોદ્ઘાટન કેમ ? એમણે કહ્યું : મને કંઈ ખ્યાલ નથી. પણ અમારે ત્યાં પરંપરાથી આ વાત ચાલતી આવી છે.

હું પરંપરાવાદી છું જ. એથી મેં એ પરંપરાના મૂળ તરફ જવા વિચાર્યું. મને લાગ્યું કે સાંવત્સરિક મહાપર્વના દિવસે ઘણા બધા ભાવકો દેરાસરમાં આવેલ હોય. પ્રભુની ઊર્જાની સાથે દેરાસરના વાતાવરણમાં બહુસંખ્યક ભક્તોની શ્રદ્ધાના આન્દોલનો પણ વિખરાયેલા હોય. રાત્રે દ્વાર દેરાસરનાં બંધ થાય. સવારે જે ભાવક દેરાસરનાં દ્વાર ખોલે તેને પેલાં ઘનીભૂત થયેલ ઊર્જા અને શ્રદ્ધાનાં પરમાણુઓ વિપુલમાત્રામાં મળે.

શ્રદ્ધાનાં, વિચારનાં પણ પરમાણુઓ છે. અને એ પરમાણુઓ પ્રભુની ઊર્જાના સંપર્કમાં આવી વિશેષરૂપે સબળ બન્યાં હોય. ભક્તને એનાં સંપર્કનો લાભ મળે.

પ્રભુની ઊર્જાની વાત ‘પંચવિંશતિકા’માં પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે કરી છે : ‘વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોઽસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ’.... વ્યક્તિરૂપે પરમાત્મા સિદ્ધશિલા પર છે, પરંતુ શક્તિરૂપે તેઓ સર્વવ્યાપી છે. બ્રહ્માંડના કણ કણ પર તેમના હસ્તાક્ષર છે.

આ શક્તિ તે જ આર્હન્ટ્ય.

‘સકલાર્હત્’ સ્તોત્રમાં કલિકાલસર્વજ્ઞ પૂજ્ય હેમચન્દ્રાચાર્ય મહારાજ કહે છે : ભૂર્ભુવઃસ્વસ્ત્રયીશાન-માર્હન્ટ્યં પ્રણિદધ્મહે...’ ત્રણે લોક પર જેનું આધિપત્ય છે, તે આર્હન્ટ્યનું અમે પ્રણિધાન કરીએ છીએ.

આર્હન્ટ્ય. પરમશક્તિ.

સર્વવ્યાપક તત્ત્વ છે એ.

આપણે ક્યાં છીએ ?

ઑક્સિજન - પ્રાણવાયુના સમંદરમાં કે પરમચેતનાની આ અદ્વિતીય શક્તિના મહાસાગરમાં ?

મેક્લુહાને લખેલી એક કથા યાદ આવે : દરિયામાં રહેનારી એક નાની માછલીએ મોટી માછલીને પૂછ્યું : ‘લોકો સમુદ્રની બહુ જ વાતો કરે

છે; તે આવો ને તે તેવો. તેમાં આરોહ ને અવરોહ હોય છે અને હોય છે મજાનો કર્ણપ્રિય ધુધવાટ અને ફીણનું નયનરમ્ય સૌન્દર્ય. મને એ દરિયાની થોડી વધુ વાતો કરો ને !’

મોટી માછલીએ કહ્યું : ‘આપણે જેમાં છીએ એ જ તો દરિયો; બીજો કયો વળી દરિયો ?’

નાની માછલીએ કહ્યું : ‘અચ્છા, આ જ દરિયો ! આ તો પાણી છે !’

ફરી પ્રશ્ન : આપણે ક્યાં છીએ ? સર્વવ્યાપિની પરમશક્તિના સમંદરનું માછલું છીએ આપણે ?

પ્રાણપ્રતિષ્ઠાની વિધિનું હાર્દ સમજવું અહીં રસપ્રદ બનશે. જ્ઞાની આચાર્ય ભગવન્ત પોતાના વિશુદ્ધ ચારિત્રબળ વડે વિશ્વવ્યાપી પરમચૈતન્યને મૂર્તિમાં અવતરિત કરે છે.

પૂજ્યપાદશ્રીજીનું વચન યાદ આવે : “પવિત્ર આગમોમાં જિનપ્રતિમાને શ્રી જિનેશ્વર દેવ તુલ્ય કહી છે^૧.” આથી જ, “સાક્ષાત્ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના દર્શન-વન્દન-પૂજન કે ધ્યાનાદિ કરવાથી આત્મવિશુદ્ધિરૂપ જેવું ફળ મળે છે, તેવું જ ફળ શ્રી અરિહંત પરમાત્માની પ્રતિમાના દર્શન-વન્દન-પૂજન અને ધ્યાનથી મળી શકે છે^૨.”

૧. મિલે મન ભીતર ભગવાન, પૃ. ૧૩૧

૨. એજન, પૃ. ૧૩૧

આધુનિક ચિન્તકો મૂર્તિ કઈ રીતે જીવન્ત વ્યક્તિ જોડે સંપર્ક બનાવે છે તેની રસપ્રદ વાત કરે છે. તેમના કહેવા મુજબ, જેના પર મૂઠ મારવાની હોય છે તે વ્યક્તિનું પૂતળું બનાવવામાં આવે છે. હવે આ પૂતળું કંઈ વ્યક્તિ જેવું આબેહૂબ તો હોય જ નહિ. માત્ર અણસાર હોય.

પરંતુ તે પ્રયોગ કરનાર વ્યક્તિ પૂતળા પર દૃઢ સંકલ્પનો પ્રયોગ કરે છે કે આ તે વ્યક્તિ જ છે. અને એના એ સંકલ્પને કારણે તે પૂતળું તે વ્યક્તિ જોડે સંબદ્ધ બને છે. પછી પ્રયોગકર્તા પૂતળાનો હાથ તોડે છે, તો જીવન્ત વ્યક્તિમાં પણ તેવી અસરો નોંધાય છે. અને એનું માથું ધડથી છુટું પડે છે તો જીવન્ત વ્યક્તિ મૃત્યુને શરણે જાય છે.

અહીં સંકલ્પની ઘનીભૂતતાએ મૂર્તિ અને જીવન્ત વ્યક્તિ વચ્ચે સંપર્કનો સેતુ ઊભો કર્યો.

મૂર્તિચૈતન્યના મામલે આગળ જે વાતો કહી તેમાં આ સંકલ્પવાળી વાત પણ એ રીતે ઉમેરી શકીએ કે અહીં ભક્તની શ્રદ્ધા મૂર્તિને સાક્ષાત્ પ્રભુ માને છે ત્યારે તેના માટે એ મૂર્તિ ન રહેતાં સાક્ષાત્ પ્રભુ જ બની જાય છે.

યક્ષપ્રશ્ન આ રહેશે : આર્હન્ટ્ય, પરમશક્તિ શું છે ? એને આજ્ઞાશક્તિના રૂપમાં પણ સમજી શકાય.

શાસકની શક્તિ તેના આજ્ઞાપાલન દ્વારા અનુભવી શકાય છે. નાગરિક સરકારની આજ્ઞા પાળે તો તેને નાગરિક તરીકેના અધિકારો ભોગવવા મળે. રાજ્યની કલ્યાણયોજનાઓનો તેને લાભ મળે છે. અને જો

તે સરકારના કાનૂનોનો ભંગ કરે તો તેને સજા મળે છે. આ જ વાત અહીં છે. પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન તેને મોક્ષ સુધી લઈ જાય છે અને તેનો ભંગ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવે છે.^૩

પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન માત્ર ચેતનાસભર તત્ત્વો જ નહિ, જડતત્ત્વો પણ કરે છે તેની હૃદયંગમ વાત પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી શીતલનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહી : ‘ત્રાસ વિના જડ ચેતન પ્રભુની, કોઈ ન લોપે કાર જી...’ ધર્મસ્તિકાય અધર્મસ્તિકાય ન બને. કારણ ? પ્રભુએ આંકેલી/પ્રરૂપેલી તત્ત્વ વ્યવસ્થા.

‘વર્ધમાન દ્વાત્રિંશિકા’માં પૂજ્યપાદ સિદ્ધસેન દિવાકરસૂરિ મહારાજ કહે છે :

અહો ! વિષ્ટપાધારભૂતા ધરિત્રી,

નિરાલમ્બનાઽઽધારમુક્તા યદાસ્તે ।

અચિન્ત્યૈવ યદ્ધર્મશક્તિઃ પરા સા,

સ એકઃ પરાત્મા ગતિર્મે જિનેન્દ્રઃ ॥

અહો ! જે પ્રભુના ધર્મની શક્તિ અચિન્ત્ય અને ઉત્કૃષ્ટ છે કે જેનાથી ભુવનના આધારરૂપ આ પૃથ્વી આલમ્બન વગર અને આધાર વગર રહેલી છે. તે શ્રી જિનેન્દ્ર પરમાત્મા મારી ગતિ થાઓ !

ન ચામ્ભોધિરાપ્લાવયેદ્ ભૂતધાર્ત્રી,

સમાશ્વાસયત્યેવ કાલેઽમ્બુવાહઃ ।

૩. આજ્ઞાઽઽરાદ્ધા વિરાદ્ધા ચ, શિવાય ચ ભવાય ચ । - વીતરાગસ્તોત્ર

૪. કાર = મર્યાદા

यदुद्भूतसद्धर्मसाम्राज्यवश्यः,

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥

જે ભગવંતથી પ્રગટ થયેલ સદ્ધર્મના સામ્રાજ્યને વશ થયેલો સમુદ્ર
આ પૃથ્વીને ડુબાડતો નથી અને મેઘ યોગ્ય કાળે આવ્યા કરે છે, તેવા આ
જિનેન્દ્ર પ્રભુ એક જ મારી ગતિ થાઓ !

इमौ पुष्पदन्तौ जगत्यत्र विश्वो-

पकाराय दिष्ट्योदयेते वहन्तौ ।

उरीकृत्य यत्तुर्यलोकोत्तमाज्ञां,

स एकः परात्मा गतिर्मे जिनेन्द्रः ॥

જે લોકોત્તમ પ્રભુની આજ્ઞાને સ્વીકારીને આ સૂર્ય અને ચન્દ્ર જગતમાં
વિશ્વના ઉપકાર માટે ઉદય પામે છે; તે પ્રભુ મારી ગતિ થાઓ !

આર્હત્ય એટલે શું ? પરમશક્તિ કઈ રીતે કાર્ય કરે છે ?
પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “ભગવાન નામાદિ ચારેયથી સર્વ કાળે ને સર્વ
ક્ષેત્રે સર્વ જગતને પાવન બનાવી રહ્યા છે. અમુક જ ક્ષેત્રમાં નહિ, સર્વત્ર.
અમુક જ સમયે (ભગવાન વિદ્યમાન હોય ત્યારે જ) નહિ, સર્વ સમયે.
આ ધ્યાનથી વાંચજો. ભગવાનની ભગવત્તા કેટલી સક્રિય છે ? તે
સમજાશે. હેમચન્દ્રસૂરિજી જેવા એમ ને એમ ન લાખે : નામાકૃતિદ્રવ્યભાવૈઃ,
પુનતસ્ત્રિજગજ્જનમ્ । ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્નર્હતઃ સમુપાસ્મહે ॥”^૫

૫. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૨૮૫

પ્રભુની શક્તિ પોતાની ભીતર કેમ ઝીલવી ? પૂજ્યશ્રીજીના શબ્દો કેવા તો હૃદયંગમ છે ! : ‘નમોત્યુળં’ સૂત્રની સ્તોતવ્ય સંપદા, ઉપકાર સંપદા, સ્વરૂપ સંપદા વગેરે સંપદાને જણાવતાં પદો વાંચો ત્યારે નાચી ઊઠો. ભગવાનનો મહિમા તમે જાણી શકો. જે ક્ષણે તમે ભગવાનને સંમુખ લાવો છો, એ જ ક્ષણે ભગવાનની કૃપાનું સીધું જ અવતરણ થવા લાગે છે.

ચકલી ખોલતાં જ નળમાંથી પાણી આવે તો સમજજો : એનું જોડાણ સરોવર સાથે છે... તેમ કોઈક મહાત્મામાં તમે વિશિષ્ટ ઐશ્વર્ય જુઓ તો સમજજો : એમનું જોડાણ પરમચેતના સાથે થયેલું છે.^૬

પ્રભુ-પ્રસાદની મઝાની અભિવ્યક્તિ શ્રીપાળ રાસમાં પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે આપેલ છે : ‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો; એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો રે...’ ક્ષમા આદિનો અનુભવાત્મક રીતે થયેલ સ્પર્શ એ જ પ્રભુનો પ્રસાદ.

એ અનુભવનો મહિમા તેમણે શ્રીપાળ રાસની છેલ્લી કડીઓમાં બતાવ્યો છે : ‘પાયસમાં જિમ વૃદ્ધિનું કારણ, ગોયમનો અંગૂઠો; જ્ઞાનમાંહિ અનુભવ તિમ જાણો, તે વિણ જ્ઞાન તે જૂઠો રે...’ ગૌતમસ્વામી ભગવાનનો અંગૂઠો ખીરના પાત્રમાં પડ્યો અને ખીર ન ખૂટે તેવી થઈ ગઈ; એ જ રીતે જ્ઞાનમાં જ્યારે અનુભૂતિ આવે છે ત્યારે જ્ઞાન સાર્થક બને છે. અનુભવવિહોણ જ્ઞાન માટે તેમણે કહ્યું : ‘તે વિણ જ્ઞાન તે જૂઠો રે...’

૬. એજન, ૨/૨૮૪

પ્રભુની કૃપા સાધકને સાધનાની અનુભૂતિ સ્વરૂપે મળે છે. એ અનુભૂતિ મોહને કેવી રીતે હટાવે છે એની વાત કરતાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજ કહે છે : ‘હરવ્યો અનુભવ જોર હતો જે, મોહમલ્લ જગ લૂંઠો; પરિ પરિ તેહના મર્મ દાખવી, ભારે કીધો ભૂંઠો રે...’

અનુભૂતિ આવી સાધનાની. મોહને ગયે જ છૂટકો. ક્ષમા અનુભવના સ્તરે મળી; હવે ક્રોધ શી રીતે રહેશે ? વૈરાગ્ય અનુભૂતિના સ્તરે મળ્યો; હવે રાગ શી રીતે રહેશે ?

આ ભગવત્પ્રસાદ. મહોપાધ્યાયજીનું કાલજયી વચન ફરી મમળાવીએ : ‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો; એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતાં, જ્ઞાન અમૃત રસ વૂઠો રે...’

૧૬ આધાર સૂત્ર

- ❁ દ્રવ્યથી વૃદ્ધિ (આત્મદ્રવ્યની) : પાંચ પરમેષ્ઠી દ્રવ્યથી વિશુદ્ધ અને નિર્મળ છે. ત્રણેય કાળના અરિહંત અનન્ત છે. અરિહંતના ધ્યાનથી દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થઈ ને ? આપણું આત્મદ્રવ્ય અનંત આત્મદ્રવ્ય સાથે જોડાઈ જતાં વૃદ્ધિ થઈ ને ? એક દીવા સાથે બીજા અનેક દીવાઓ મળતાં પ્રકાશની વૃદ્ધિ થાય ને ?
- ❁ ગુણથી એકતા : આપણા ગુણો પ્રભુમાં (પ્રભુગુણોમાં) ભળ્યા તે એકતા થઈ.
- ❁ પર્યાયથી તુલ્યતા : પ્રભુ ભલે અનંત છે. પ્રભુતા એક છે. એમાં લીન બનતાં તુલ્યતા પ્રગટે છે. - કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૧૦૮, ૧૧૦

- ❁ વૃદ્ધિ : દૂધમાં પાણી... પાણીની દૂધ રૂપે વૃદ્ધિ થાય, તેમ જીવની પ્રભુ રૂપે વૃદ્ધિ થાય.
- ❁ એકતા : દૂધમાં સાકર. દૂધ અને સાકરની મીઠાશ અલગ ન રહે, તેમ જીવ અને પ્રભુ અલગ ન રહે.
- ❁ તુલ્યતા : સ્વાદ એક સમાન. - એજન, ૪/૧૧૦

૧૬

‘જ્યોતસું જ્યોત મિલત...’

પરમાત્મા સાથેના અભેદ મિલનનો મજાનો માર્ગ મહોપાધ્યાય શ્રી
યશોવિજયજી મહારાજે પરમતારક શ્રી શીતલનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં
બતાવ્યો :

જ્યોતસું જ્યોત મિલત જબ ધ્યાવે,
હોવત નહિ તબ ન્યારા;
બાંધી મૂઠી ખૂલે ભવ માયા,
મીટે મહાબ્રમ ભારા...

સમુંદ સમાના બુંદ મેં ❀ ૧૫૯

જયોતિર્મય પરમાત્મા સાથે મિલન કેવી રીતે કરવું ? સરસ વિધિ બતાવી : ‘જ્યોતસું જ્યોત મિલત જબ ધ્યાવે...’ જયોતિર્મયનું ધ્યાન જયોતિર્મય બનીને કરવું.

શબ્દ છે પૌદ્ગલિક. અજયોતિર્મય. વિચાર પણ છે પૌદ્ગલિક. સ્વગુણોની કે સ્વરૂપની અનુભૂતિ એ છે જયોતિર્મય.

પ્રભુના નિર્મળ આત્મસ્વરૂપને જોતાં પોતાના તેવા સ્વરૂપનો અનુભવ થાય.

આ અનુભવની પૂર્વભૂમિકા રૂપે આત્મસ્મૃતિની વાત પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી સુવિધિનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં કહી :

મોહાદિકની ધૂમિ અનાદિની ઊતરે હો લાલ,
અમલ અખંડ અલિપ્ત સ્વભાવ જ સાંભરે હો લાલ;
તત્ત્વરમણ શુચિ ધ્યાન ભણી જે આદરે હો લાલ,
તે સમતારસ ધામ સ્વામી મુદ્રા વરે હો લાલ...(૪)

મોહનું જોર સહેજ ઓસરતાં પોતાના નિર્મલ, અખંડ, અલિપ્ત સ્વભાવની સ્મૃતિ થાય છે. ને સ્મૃતિને પગથારે પગથારે આગળ ચાલતાં અનુભવ.

સ્મૃતિ, આત્મરમણતા, ધ્યાન (અનુભવ) આ માર્ગ છે.

હું નિર્મળ આત્મદ્રવ્ય છું. એ અનુભવ દેહાધ્યાસના ચૂરેચૂરા કરી નાખે.

નિર્મલ આત્મદ્રવ્યની આ અનુભૂતિ એટલે જ્યોતિર્મયમાં જ્યોતિર્મયનું મિલન. સિદ્ધશિલા પર જ્યારે આ મિલન થશે ત્યારે હશે સંપૂર્ણ અભેદાનુભૂતિ.

અત્યારે, ધ્યાનાવસ્થામાં આંશિક અભેદ મિલન થશે. અને એ વખતે હું દેહ છું ઈત્યાદિ ભ્રમણાઓ ભાગી જશે. બાંધી મૂઠી ખૂલશે કે જેમાં કંઈ હતું જ નહિ ! સંસાર અસાર લાગશે અને વિભાવોમાં થતી પ્રવૃત્તિ ભ્રમરૂપ લાગશે.

અનંત અરિહન્ત પરમાત્મા સાથે આત્મતત્ત્વનું મિલન થાય ત્યારે આત્મતત્ત્વ પુષ્ટ બને.

આ ઘટનાને આ દૃષ્ટાન્તથી સમજાવવામાં આવી : દૂધમાં પાણી ભળે ત્યારે પાણીની દૂધ રૂપે વૃદ્ધિ થાય. પાણી એક લોટા જેટલું હતું, દૂધમાં ભળવાથી તેનું પ્રમાણ વધ્યું. એ રીતે આપણો ઉપયોગ પ્રભુના નિર્મળ આત્મદ્રવ્યમાં ભળે ત્યારે એ ઉપયોગ પુષ્ટ બને, વધે.

આપણા ગુણો પ્રભુમાં ભળે તે એકતા છે. આ છે ગુણાત્મક અભેદાનુભૂતિ.

પ્રભુના પ્રશમ રસને નિહાળતો એક ભક્ત બેઠો છે - પ્રભુના પ્રશમ રસને એ જોતો જાય છે, જોતો જાય છે... એક ક્ષણ એવી આવે છે, જ્યારે એને થાય છે કે પોતાની ભીતર પણ આવો જ રસ છે.

જરૂર, પ્રભુનો પ્રશમ રસ સમંદર જેવો છે. ભક્તનો પ્રશમ રસ ઝરણા જેવો. પણ ઝરણું સમંદરમાં ભળે એટલે અભેદાનુભૂતિ થાય ને !

ગુણાનુભૂતિનો ક્રમ આવો છે : ગુણનું દર્શન, સ્પર્શન, અનુભૂતિ (ડૂબકી).

દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીર દેવની છન્નસ્થાવસ્થાનો એક પ્રસંગ. અનાડી માણસ કાનમાં ખીલા ઠોકે છે. પ્રભુનું હૃદય ક્ષમાભાવથી ભરપૂર છે. પ્રભુની આંખો ભીની બની છે. એ આંખોની ભીનાશનું દર્શન બંધ આંખે આપણે કરીએ. આ છે પ્રભુના ક્ષમાભાવનું દર્શન.

‘આ ક્ષમાભાવ મારી ભીતર પણ છે. પ્રભુના વરદાન રૂપે મારા આ ક્ષમાભાવને પ્રકટ કરું’ એ ભાવનાથી ભીતર જવું અને ક્ષમા ગુણની આંશિક અનુભૂતિ કરવી તે સ્પર્શ. અને એ ગુણની ગાઢ અનુભૂતિ કરવી તે અનુભૂતિ (ડૂબકી).

અનુભવ માટે શું કરવાનું ?

ઉપયોગ બહાર, વિકલ્પો ભણી જઈ રહ્યો છે તેને રોકવાથી ભીતરના ગુણોની ઝલક મળશે.

આ આવું છે : ઝરણાને કાંઠે કોઈ માણસ બેઠો હોય અને ઝરણાના બળબળ અવાજને સાંભળતો હોય. પણ જો કોઈ વરઘોડો ત્યાંથી પસાર થાય અને ઢોલ-નગારાનો જોરદાર અવાજ થાય તો પેલો ઝરણાનો અવાજ

સંભળાતો બંધ થશે. પણ જેવો ઢોલનો અવાજ દૂર જશે કે ફરી ઝરણાનો મધુર નિનાદ સંભળાશે.

ઉપયોગ પરમાં નથી... સ્વમાં છે. ગુણોની અનુભૂતિ થવા લાગશે.

હવે —

પ્રભુનો પ્રશમ રસ અને તમારો પ્રશમ રસ એકાકાર બની જશે. ઉપયોગ પ્રશમ રસમય બની ગયો.

આ થઈ ગુણોના સ્તર પરની એકતા.

‘તિથ્યરા મે પસીયંતુ’... આપણી શ્રેષ્ઠ પ્રાર્થના છે. પ્રભુનો પ્રસાદ સમભાવરૂપે વરસી રહ્યો છે. પણ એ ઝિલાતો કેમ નથી ?

કારણ સીધું છે : આપણું મન વિભાવોમાં રમમાણ હોય તો સમભાવના આન્દોલનો કઈ રીતે પકડાશે ?

વિભાવ અને સમભાવ આમને-સામને છે. સમભાવના આન્દોલનોને પકડવા માટે તમારે તમારા મનમાંથી, ઉપયોગમાંથી વિભાવને હટાવવો જોઈએ. મન તટસ્થ બન્યું તો સમભાવના આન્દોલનો પકડાશે.

કેવી મઝાની રીત !

પ્રભુના પર્યાયમાં ઉપયોગને ભેળવવો તે તુલ્યતા.

અષ્ટપ્રાતિહાર્યયુક્ત પરમાત્માનું તમે ધ્યાન કરો છો (અરિહંત પ્રભુના અષ્ટપ્રાતિહાર્યયુક્ત પર્યાયનું), તે વખતે તમારી ચેતના તન્મયી બનશે. એ રીતે તમારા ઉપયોગમાં તે પર્યાયનું પ્રતિબિમ્બ પડશે.

બહુ જ મઝાનાં સૂત્રો પૂજ્યપાદશ્રીજીનાં કંઠેથી, આ પ્રસંગે, વહ્યાં છે :

“શુદ્ધ સ્વભાવમાં લીન બનેલી આપણી ચેતના પરમ રસાસ્વાદ મેળવે છે.

“આ ક્ષણોમાં, પ્રભુમાં પોતાને જોવા અને પોતાનામાં પ્રભુને જોવા.

“ગુણથી પ્રભુ ત્રિભુવનવ્યાપી છે. ગુણ રૂપે ભગવાન સર્વત્ર, સર્વદા હાજર છે.”^૧

દ્રવ્યથી વૃદ્ધિ, ગુણથી એકતા અને પર્યાયથી તુલ્યતા આ પદાર્થ પૂજ્યપાદ પંન્યાસજી ભગવન્ત ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે પૂજ્યપાદશ્રીજીને આપેલો.

અરિહંત પદનું - નિર્મળ આત્મતત્ત્વનું ધ્યાન કરવાથી આપણો ઉપયોગ વધે, પુષ્ટ થાય. આપણું આત્મદ્રવ્ય અનંત અરિહંત પરમાત્મા સાથે જોડાયું ને !

પ્રભુના પ્રશમ આદિ ગુણોના ધ્યાન સમયે આપણો ઉપયોગ તદ્દરૂપ થયો, તેથી ગુણમાં ગુણના મિલન રૂપી એકતા થઈ.

૧. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૧૧૦

૨. એજન, ૪/૧૦૮

પ્રભુના અષ્ટપ્રાતિહાર્યયુક્ત પર્યાયિનું તમે ધ્યાન કરો છો ત્યારે તમારી ચેતના પ્રભુની ચેતના જેવી બનશે. આ થઈ તુલ્યતા.

નિષ્કર્ષ એ નીકળ્યો કે અરિહંત પ્રભુના આત્મદ્રવ્યનું ધ્યાન આપણને વૃદ્ધિ આપે. તેમના ગુણોનું ધ્યાન સાધકને એકતા આપે. અને તેમના પર્યાયિનું ધ્યાન તુલ્યતા આપે.

આધાર સૂત્ર

- ❁ આત્મગુણ રક્ષણા તેહ ધર્મ, સ્વગુણ વિધ્વંસણા તે અધર્મ;
ભાવ અધ્યાત્મ અનુગત પ્રવૃત્તિ, તેહથી હોય સંસારછિત્તિ.

- અધ્યાત્મ ગીતા, ૧૭

- ❁ જિનાગમોમાં આત્મગુણોને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છા અને પ્રાપ્ત કરેલ ગુણોના રક્ષણને ધર્મ બતાવ્યો છે. સ્વ (આત્મ) ગુણોને કર્મબન્ધ દ્વારા આચ્છાદિત કરવાની ક્રિયાને અધર્મ તરીકે ઓળખાવ્યા છે. જ્યારે જીવની ભાવ અધ્યાત્મને અનુસારે પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે જ ભવભ્રમણની પરંપરાનો મૂળથી ઉચ્છેદ થાય છે.

- ❁ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટાવવા માટે જે કાંઈ ક્રિયા-અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે, તેને શાસ્ત્રકારો ભાવ અધ્યાત્મ કહે છે. ‘નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તે અધ્યાત્મ લહીયે રે.’

- અધ્યાત્મ ગીતા

વિવેચક : પૂજ્યપાદશ્રીજી

૧૭

ધર્મ : મઝાની આન્તર યાત્રા

ધર્મની કેવી તો આ હૃદયંગમ વ્યાખ્યા ! : ‘આત્મગુણ રક્ષણા તેહ ધર્મ.’ સ્વગુણોની રક્ષા તે ધર્મ.

સાધક લોકોની વચ્ચે રહેવા છતાં લોકસંજ્ઞાથી ન્યારો રહે છે. પ્રભુમયતાનું મઝાનું કવચ એની પાસે છે ને !

આવો સાધક કઈ રીતે રહે, જેથી આત્મગુણરક્ષણારૂપ ધર્મની દિશામાં તે આગળ વધી શકે ?

તે આવું કરે છે : જડ જગત જોડે જ્ઞાતાભાવ. ચેતના જગત જોડે મૈત્રીભાવ. નિમિત્તોનાં જગતમાં અદ્વેષપૂર્ણ ઉપેક્ષા.

જડ પદાર્થો પ્રત્યે માત્ર જ્ઞાતાભાવ. પદાર્થ પદાર્થ રૂપે છે એ રીતે એ જાણે છે. પદાર્થ નથી સારો, નથી ખરાબ.

આવા સાધક પાસે છે ઉપયોગિતાવાદ. વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ સંયમિજીવનની મર્યાદા સાચવવા જરૂરી છે; તેથી તે રાખે છે. પણ તેમાં સારા, નરસાનો ભાવ નથી હોતો.

હકીકતમાં એની પ્રભુમયતા, પ્રભુઆજ્ઞામયતા એવી તો તીવ્ર છે કે એ ચોવીસ કલાક પ્રભુની આજ્ઞાને જ સ્પર્શતો હોય છે. વાપરતી વખતે પણ ભાવજગતમાં પ્રભુઆજ્ઞા હોય છે, તેથી પાછળથી પુછાય કે શું વાપર્યું ? તો, જવાબમાં હશે ગહન ચુપ્પી. ખ્યાલ જ નથી ને કે શું વાપર્યું ?

જ્ઞાતાભાવ.

પ્રભુનો જ સ્પર્શ...

પ્રભુઆજ્ઞાનો જ સ્પર્શ...

પદાર્થો કયા હતા ને કેવા હતા; સાધકને શો ખ્યાલ આવે ?

એક સંતે એકવાર કહેલું પ્રવચનમાં : તમે નદી ઊતરો ત્યારે પાણીને ન સ્પર્શો. સાધકોને ખ્યાલ આવી ગયો કે ગુરુદેવ શું કહેવા માગે છે. પરંતુ મહેમાનો જે આવેલા, તેઓ સમજ્યા કે ગુરુ પ્રભાવશાળી છે, એટલે નદીને ઊતરતાં હવામાં ઊડતા હશે.

બીજા જ દિવસે સંત ક્યાંક બહાર જવાના હતા. વચ્ચે નદી આવી. પુલ નહોતો. સંત તો સામાન્ય માણસ ઊતરે તે રીતે નદી ઊતર્યા.

મહેમાનોને નવાઈ લાગી. સંતે પાછળથી કહેલું : હું ક્યાં પાણીને સ્પર્શતો હતો, હું તો પ્રભુને જ સ્પર્શતો'તો. હા, પાણી મારી કાયાને સ્પર્શ્યું હશે. હું પાણીને સ્પર્શ્યો નહોતો.

ચેતના જગત પ્રત્યે મૈત્રીભાવ.

ધવલ શેઠને કેદખાનામાં લઈ જવાતા હોય છે ત્યારે શ્રીપાળકુમાર કહે છે : ‘એમને છોડી દો. એ મારા ઉપકારી છે !’

બહુ જ મજાની આ દૃષ્ટિ છે. શ્રીપાળજીની અત્યંત ઝંખના છે કે સમ્યગ્દર્શન પોતાને સ્પર્શેલું હોય. અને એ સ્પર્શેલું હોય તો ઉચ્ચકક્ષાનો સમભાવ તેમની પાસે હોય. પણ પોતાનામાં સમભાવ છે કે નહિ, તેની કોઈ પરીક્ષા કરે તો ખ્યાલ આવે ને ?

ધવલ શેઠ શ્રીપાળજીને દરિયામાં નાખે... એ જ ધવલ શેઠ ફરી શ્રીપાળજીને મળે ત્યારે પોતાની આંખોમાં લાલાશનો ટીસીયો પણ ન ફૂટે, માત્ર પ્રેમભાવ જ છલકાતો હોય ધવલજી પર; આ જોઈ શ્રીપાળજીને થયું

કે ધવલજી મારા પરીક્ષક થયા. ને પરીક્ષક એટલે ગુરુ. ગુરુ તો ઉપકારી જ કહેવાય ને !

જો કે, આથી પણ સૂક્ષ્મ દષ્ટિ શ્રીપાળજીમાં હશે તેમ માનું છું. પરીક્ષા કરી ધવલજીએ. તો, એ તો દેખીતો ઉપકાર છે જ. અને એથી તેમને ઉપકારી માની શકાય. પણ મૂળભૂત રીતે, જીવસત્તા પ્રત્યેનો આદર ધવલજી પ્રત્યેના પ્રેમમાં ધ્વનિત થતો હતો. આપણા યુગના સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવર શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ તો કહે છે : ‘જીવસત્તા પ્રત્યેનો અનાદર તે જિનસત્તા પ્રત્યેનો અનાદર છે...’ પ્રભુને બધા જ આત્માઓ પ્રિય હતા. પ્રભુને પ્રિય તે આપણને પણ પ્રિય જ હોય ને !

તો, શ્રીપાળજીમાં જે ધવલજી પ્રત્યે પ્રેમ હતો તે ચૈતન્ય પ્રત્યેનો આદર હતો. ‘રેવરન્સ ફોર લાઈફ.’

ચેતના જગત પ્રત્યે મૈત્રીભાવ.

એમ લાગે કે, અગણિત જન્મોથી આપણું ‘હું’ જ કેન્દ્રમાં રહ્યું. જીવતિરસ્કાર ઘૂંટાયેલો રહ્યો. આથી, બીજાઓને સારા, શ્રેષ્ઠ માનવાની વૃત્તિ અતીતમાં થઈ નથી.

આ ભૂલનું પ્રાયશ્ચિત્ત આ જ હોય કે શીર્ષાસિન કરી લેવું. બીજા બધા જ સારા જ છે. ખરાબ હોય તો એક હું.

કુમારપાળ રાજા સંઘયાત્રામાં ચાલતાં વચ્ચે આવતાં વૃક્ષોને નમસ્કાર કરી કહેતા : મારા સંઘના યાત્રિકોને તમે મઝાની છાયા આપો છો. તમને નમસ્કાર...

કેટલી સરસ આ વાત !

નિમિત્તોનાં જગત પ્રત્યે અદ્વેષપૂર્ણ ઉપેક્ષા. એવાં નિમિત્તો; જે સાધનામાં રુકાવટ પેદા કરી શકે; સાધક એથી દૂર જશે. પણ તે સમયે પણ એ નિમિત્ત આપનાર પ્રત્યે દ્વેષ નહિ હોય.

મુનિવૃન્દ યાતુર્મસિમાં એક ગામમાં. નવરાત્રીની પહેલી રાત્રે આજુબાજુના ગરબા મહોત્સવોનાં લાઉડ સ્પીકર્સ એટલા જોરથી ગજર્યાં; પૂરી રાત; કે સાધના થઈ ન શકી એકાગ્રતાથી. પરંતુ એમને કોઈના પ્રત્યે સહેજ પણ વિદ્વેષ, તિરસ્કાર નથી આવ્યો. બીજા દિવસે શ્રાવકોને એમણે પૂછ્યું કે ગામ બહાર કોલોનીમાં ઉપાશ્રય છે, તેની આજુબાજુમાં ગરબા મહોત્સવો ખરા ? જવાબ નકારમાં મળ્યો. અને એ મુનિવૃન્દે નવરાત્રીના દિવસો પૂરતું સાંજે કોલોનીના ઉપાશ્રયે જઈ રાત ત્યાં સાધનામાં વિતાવી.

જડ જગત પ્રત્યે જ્ઞાતાભાવ.

ચેતના જગત પ્રત્યે મૈત્રીભાવ.

નિમિત્તોનાં જગત પ્રત્યે અદ્વેષપૂર્ણ ઉપેક્ષાભાવ...

સાધક આન્તરયાત્રામાં જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ ગુણોની પુષ્ટિ થયા કરે. ‘આત્મગુણ રક્ષણા તેહ ધર્મ...’

અને અધર્મની વ્યાખ્યા શું છે ? ‘સ્વગુણ વિધ્વંસણા તે અધર્મ.’
પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે : “જીવ જ્યારે વિભાવદશામાં (રાગ-દ્વેષાદિ
સંકલિષ્ટ પરિણામોમાં) વર્તે છે, ત્યારે તેના જ્ઞાનાદિ ગુણો હણાય છે. તેથી
આત્મગુણોનો ઘાતક જીવ ભાવહિંસક કહેવાય છે.”^૧

નિષ્કર્ષ એ નીકળે કે “જ્યારે જીવની ભાવ અધ્યાત્મને અનુસારે
પ્રવૃત્તિ થાય છે, ત્યારે જ ભવભ્રમણની પરંપરાનો મૂળથી વિચ્છેદ થાય
છે.”^૨

ભાવ અધ્યાત્મ.

પૂજ્યપાદ યોગીરાજ શ્રી આનંદઘનજી મહારાજ પરમતારક શ્રી
શ્રેયાંસનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં કહે છે : ‘નિજ સ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે,
તે અધ્યાત્મ લહીયે રે...’ નિજ સ્વરૂપને અનુલક્ષીને, નિજ સ્વરૂપને
પામવા માટે જે ક્રિયા કરાય તે અધ્યાત્મ. અને આ કાર્ય માત્ર ભાવ
અધ્યાત્મ જ કરી શકે.^૩

સાધકે અહીં વિચારવું જોઈએ કે પોતાની સાધના સ્વરૂપપ્રાપ્તિના લક્ષ્ય
વાળી છે ? સ્વરૂપપ્રાપ્તિ એ સાધ્ય. સાધના તે સાધન.

૧. અધ્યાત્મ ગીતા, પૃ. ૫૨

૨. અધ્યાત્મ ગીતા, પૃ. ૫૩

૩. નામ અધ્યાત્મ ઠવણ અધ્યાત્મ, દ્રવ્ય અધ્યાત્મ છંડો રે; ભાવ અધ્યાત્મ
નિજગુણ સાધે, તો તેહસું રઢ મંડો રે. - આનંદઘનજી, ૧૧/૪

એક પ્રવાસી અમદાવાદથી મુંબઈ જવા માટે રેલગાડીમાં બેઠો. ગાડી ચાલુ થઈ. પહેલા અર્ધ કલાકે મુંબઈ નહિ આવે. પણ વડોદરા કે આણંદ તો આવશે.

સાધકનું સાધ્ય સ્વરૂપપ્રાપ્તિ છે. સ્વરૂપપ્રાપ્તિને બે રીતે જોઈ શકાય : જ્ઞાનાદિ ગુણોના પ્રકટીકરણ રૂપે અથવા રાગ, દ્વેષ આદિ કલેશના ક્ષય રૂપે.

હવે, સાધના જેમ જેમ આગળ વધે તેમ સાધકના જ્ઞાતાભાવ આદિ ગુણો વધતા જાય એવું બને. એ જ રીતે, રાગ, દ્વેષ, અહંકાર શિથિલ બન્યા એવો અનુભવ થાય.

સાધકનું આંતરવલોણું સતત ચાલવું જોઈએ કે પોતાની સાધના સાધ્ય તરફ, ભલે ધીરે ધીરે, પણ ખસકી જ રહી છે ને ?

પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજનું વક્તવ્ય બહુ જ સ્પષ્ટ છે : ‘જે કિરિયા કરી ચઉગતિ સાધે, તે ન અધ્યાતમ કહીયે રે...’ રાગ-દ્વેષની વૃદ્ધિ દ્વારા સંસારનું પરિભ્રમણ જ્યાં ચાલુ હોય તેને સાધના માની જ ન શકાય. તે અધ્યાત્મ નથી જ.

આ જ વાતની પુષ્ટિ કરતાં તેમણે કહ્યું : ‘અધ્યાતમ જે વસ્તુ વિચારી, બીજા જાણ લેખાસી રે...’ વસ્તુને એટલે કે તત્ત્વને તત્ત્વ રૂપે વિચારીને શ્રદ્ધા કરનારા અને આદરનારા અધ્યાત્મી છે. બીજા લેખાસી એટલે કે લેખાસી, વેષધારી છે.

આ જ વિચારને તેઓશ્રીએ વાસુપૂજ્ય પ્રભુની સ્તવનામાં પણ સમર્થિત કર્યો છે : ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે, બીજા તો દ્રવ્યલિંગી રે...’

‘ભાવ અધ્યાત્મ અનુગત પ્રવૃત્તિ, તેહથી હોય સંસારછિત્તિ.’ ભાવ અધ્યાત્મને આધારે ચાલતી પ્રવૃત્તિ સંસારનો છેદ ઉડાડે છે.

આધાર સૂત્ર

❁ “પંચસૂત્ર એટલે સાધનાનો સાર. ૧૪૪૪ ગ્રન્થો એક પંચસૂત્રને સામે રાખીને લખ્યા હોય તેમ લાગે છે.” આવું પૂ.પં. ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ ઘણીવાર કહેતા.

❁ પંચસૂત્રના ત્રણ પદાર્થો (શરણાગતિ, દુષ્કૃતગર્હા, સુકૃત અનુમોદના) ભાવિત કર્યા વિના કોઈપણ સાધના સફળ ન જ થાય; ભલે કોઈ નવ પૂર્વનો અભ્યાસ કરી લે.

❁ આ ત્રણ પદાર્થો (જે ભક્તિ વિના ન મળી શકે) દુર્લભ છે. બીજું બધું સુલભ છે.

“મળે સોહિલા રાજ્ય દેવાદિ ભોગો,
પરં દોહિલો એક તુજ ભક્તિયોગો.”

❁ પંચસૂત્રમાં શું લખ્યું છે ?

હોઝ મે ઈર્ણિ સંજોગો,
હોઝ મે એસા સુપત્થણા ।

ભગવાન અને ગુરુ સાથે મારો સંયોગ હો !

મારી આ સુ-પ્રાર્થના હો !

- કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૩૮૨

❁ ભગવાનનું બહુમાન એ સર્વ સાધનાનો પાયો છે. ભગવાનનાં બહુમાનથી જ આપણી અંદર રહેલા દોષો દેખાય. એ દોષોની નિન્દા અને ગર્હા કરવાનું મન થાય. બીજાનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરવાનું મન થાય.

- એજન, ૨/૩૮૦

૧૮

સાધના ત્રિપદી

પંચસૂત્રક ગ્રન્થના પ્રથમ સૂત્રમાં આવેલી સાધના ત્રિપદી - ચતુઃશરણ સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હા અને સુકૃત અનુમોદના - ને ભાવિત કર્યા વિના સાધનામાર્ગે આગળ ન જ વધી શકાય^૧, એવું જ્યારે પૂજ્યપાદશ્રીજી કહે છે ત્યારે તેઓશ્રીજીનો સ્પષ્ટ ઈશારો અહં-શિથિલતા ભણી હોઈ શકે.

રાગ-દ્વેષને, અપેક્ષાએ, શિથિલ કરી શકાય છે. અહંકારને શિથિલ

૧. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૩૮૨

કરવો કદાચ અઘરો છે. આ સાધના ત્રિપદી અહંકારને શિથિલ કરવાના ત્રિપાંખિયા વ્યૂહ સમી છે.

પદાર્થો પર પણ રાગ હોય, વ્યક્તિઓ પર પણ હોય અને શરીર પર પણ રાગ હોય. સાધક સાધના પ્રત્યેના લગાવને કારણે કદાચ આ રાગને શિથિલ કરી શકે. રાગ શિથિલ થાય એટલે દ્વેષ પણ થોડા અંશે ઓછો થાય. પણ અહંકારના ફણધર નાગનું શું કરવું ?

ગૂંચળું વાળીને પડ્યું હોય અહમ્; જ્યાં સહેજ પોતામાં રહેલ ગુણોની પ્રશંસા સંભળાય કે પેલો સાપ ફૂંફાડા મારતો ઊભો થઈ જાય.

પ્રભુના શરણનો સ્વીકાર ગુણપ્રાપ્તિના અહંકારથી સાધકને મુક્ત કરે. પ્રભુ છે ભવ્યલોકના નાથ. (લોગનાહાણ.) અપ્રાપ્ત ગુણોની પ્રાપ્તિ પ્રભુ કરાવે અને પ્રાપ્ત ગુણોનું સંરક્ષણ-સંવર્ધન પણ પ્રભુથી.

પ્રભુના અનુગ્રહથી ક્ષમા ગુણ મળ્યો. હવે કોઈ વ્યક્તિ એ સાધકના ક્ષમા ગુણની પ્રશંસા કરશે ત્યારે એની આંખો આંસુથી છલછલાશે ને ? ‘કેવી મારા પ્રભુની કૃપા કે કોધી એવા મને એમણે ક્ષમા ગુણ આપ્યો.’

પડોશણનો ડીઝાઈનર દાગીનાનો સેટ લઈને પ્રસંગમાં ગયેલાં બહેનના એ દાગીનાની ઘણા પ્રશંસા કરે તોય એ બહેનને અહંકાર નહિ થાય. કારણ કે દાગીના પોતાના નથી ને ! પડોશણને દાગીના પાછા આપતાં એ બહેન કહેશે : તમારાં અલંકારો ઘણાને ગમી ગયાં...

એમ, સાધક પ્રભુને કહેશે : પ્રભુ ! તેં આપેલ ગુણોની પ્રશંસા થઈ છે. ગુણોનું સ્વામિત્વ પ્રભુનું. સાધક નિર્ભરિ.

કેવી મઝા !

પ્રભુ લોકનાથ. યોગ-ક્ષેમ કરનારા. પૂજ્યપાદશ્રીજી ‘લોગનાહાણં’ પદ પર ભાષ્ય કરતાં કહે છે : “જે ક્ષણે (આપણે) સંમુખ થઈએ તે જ ક્ષણે પ્રભુની કરુણાનો સાક્ષાત્કાર થાય. માછલી પાણીમાં જ છે. માત્ર મોં ખૂલે તેટલી જ વાર છે. પ્રભુની કરુણા વરસી જ રહી છે. આપણી આસપાસ એ કરુણા જ કરુણા છે. પણ આપણે તેનો સ્પર્શ પામી શકતા નથી.

‘પાની બીચ મીન પિયાસી, મોહિ સુન સુન આવત હાંસી...’ જેવી આપણી હાલત છે.

“સૂર્યની જેમ કેવલાલોકથી ભગવાન આખા વિશ્વને ભરી દે છે. એ અપેક્ષાએ ભગવાન વિશ્વવ્યાપક છે. અન્ય દર્શનીઓએ ભગવાનને ‘વિભુ’ કહ્યા છે, તે આ રીતે ઘટે. આપણે પણ એમને, અપેક્ષાએ, સર્વગ કહ્યા છે.^૨”

પ્રભુની આ વિશ્વવ્યાપિની કરુણા તે જ પ્રભુ તરફથી આપણને મળેલ રક્ષા-કવચ.

૨. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૪૮

પૂજ્યપાદશ્રીજી આ રક્ષાકવચને બહુ જ સરળતાથી સમજાવે છે :
“તમે નક્કી કર્યું : હું કોધ નહિ કરું. ક્ષમા રાખીશ. પછી એવા પ્રસંગો
આવે છે કે કોધ થવો સહજ બની જાય. છતાં હૃદયમાં પ્રભુનું સ્મરણ રહે
તો તમે કોધના હુમલાથી બચી શકો.”^૩

પ્રભુની કરુણાના હાર્દને સ્પર્શતાં પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કહેલું : “પ્રશ્ન
થશે : કરુણાશીલ ભગવાને શ્રેણિક જેલમાં હતા ત્યારે કેમ કાંઈ ન કર્યું ?”

પોતાની લાક્ષણિક, સ્મિત વેરતી શૈલીમાં આ પ્રશ્નને ઉત્તરિત કરતાં
તેઓશ્રીએ કહેલું : “ભગવાને ત્યારે પણ શ્રેણિકની રક્ષા કરી જ છે;
દુઃખમાં શ્રેણિકને ધીરજ અને આશ્વાસન આપનાર ભગવાન જ હતા.
ભગવાન દુઃખ દૂર નથી કરતા; દુઃખમાં સમાધિની શક્તિ આપે છે, રોગમાં
યોગની શક્તિ આપે છે, વ્યાધિમાં સમાધિ આપે છે.”^૪

‘અરિહંતે સરણં પવજજામિ’ પછી ‘સિદ્ધે સરણં પવજજામિ...’

કેવા છે સિદ્ધ ભગવંતો ?

પંચસૂત્ર કહે છે : જરા અને મૃત્યુને પેલે પાર ગયેલા. પહેલું વિશેષણ
સિદ્ધ ભગવંતોનું આ છે : ‘પહીણ-જરામરણા.’

આ સિદ્ધ ભગવંતોનું શરણ લેનાર સાધક ભવિષ્યમાં તો સિદ્ધિગતિને
પામે જ. પણ અત્યારેય તે વૃદ્ધાવસ્થા અને મૃત્યુની અસરથી મુક્ત હોઈ
શકે.

૩. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૪/૫૨

૪. એજન, ૪/૬૯

વૃદ્ધાવસ્થા આવી. આવી તો આવી. એ એક પર્યાય છે. અને સાધક પર્યાયોનો દ્રષ્ટા જ હોય છે.

અરે, પથારીમાં ક્ષીણ થયેલું શરીર સૂતું હોય અને જીવનનો અન્ત નજીક દેખાતો હોય ત્યારે પણ સાધક એ ઘટનાથી અળગો હોય... પોતે તો અમર છે ને ! એ વિચારતો હોય : ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે...’ બહુ જ સ્પષ્ટ દૃષ્ટિબિન્દુ ત્યાં ઝલકે છે : ‘નાસી જાસી, હમ થિરવાસી’.^૫ નાશવંત છે તે જશે; શરીર. હું તો સ્થિર છું; પોતાની ભીતર જ રહેનારો.

પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એક પ્રસંગ આવે છે. મુનિરાજ સાધનામાં ઊભા હોય અને કોઈ વ્યક્તિ શસ્ત્ર લઈને એમને હણવા માટે આવે ત્યારે તેઓ શું વિચારે ? ખ્યારા શબ્દો ત્યાં આવ્યા છે : ‘ળત્થિ જીવસ્સ ણાસોત્તિ, एवं पेहेज्ज संजए ।’ મારો ક્યાં નાશ થવાનો છે ? હું તો અમર છું, અવિનાશી છું.

‘સાહૂ સરણં પવજજામિ...’ મુનિના શરણનો સ્વીકાર. અધરો છે આ સદ્ગુરુશરણ સ્વીકાર.

સાધક પોતાનું આન્તર નિરીક્ષણ કરે તો એને સમજાય કે એ ક્યાં ચૂકે છે ?

મૃગાવતીજીની કથા આપણી પરંપરામાં જાણીતી છે. સાધ્વી મૃગાવતીજી પ્રભુ દેવાધિદેવ મહાવીર ભગવાનના સમવસરણમાં. પ્રભુની

૫. આનંદધનજીનું પદ.

મધુરતમ દેશના ચાલી રહી હતી. સૂર્ય-ચન્દ્ર મૂળવિમાને ત્યાં પ્રભુને સાંભળવા આવેલા. સમયનો ખ્યાલ ન રહ્યો. મૃગાવતીજીને ઉપાશ્રયે પહોંચતાં મોડું થઈ ગયું.

ગુરુણીજી ચન્દનાજીએ એમને આડે હાથ લીધાં : કેમ આટલું મોડું થયું ? કેમ આમ ચાલી શકે ? આ ન જ ચાલે.

બધાંની વચ્ચે ગુરુણીજીએ આ રીતે કહ્યું ત્યારે મૃગાવતીજીની આંખો ભીની ભીની બની હતી. હૃદય ભીંજાયેલું હતું. ‘કેવાં સદ્ગુરુણીજી મને મળ્યાં છે !’

લાગે કે, અત્યારના સાધકો બુદ્ધિ અને અહંકારને કારણે સદ્ગુરુ-શરણથી વંચિત રહી જાય.

આવી રીતે ભૂલ કઢાયેલી હોય ત્યારે સાધકની - બુદ્ધિ અને અહંકારવાળા - પહેલી પ્રતિક્રિયા આ હોય : આમાં મારો શો અપરાધ ? પ્રભુની દેશનાને સાંભળવામાં સમયનો ખ્યાલ ન રહ્યો અને ત્યાં પ્રકાશ પણ ઝળાંઝળાં હતો.

બુદ્ધિનો અવરોધ આવી ગયો !

કદાચ, કોઈ અપરાધમાં સાધક રંગાયેલ હાથે પકડાયો હોય તો ત્યાં એનો અહંકાર આવી જાય : ચાલો, મારી ભૂલ છે, કબૂલ કરું. પણ આમ જાહેરમાં તમે મને કહો ? ખાનગીમાં કહો, કહેવું હોય તો.

બુદ્ધિ અને અહંકાર નહોતા, શરણાગતિ હતી; મૃગાવતીજી કેવળજ્ઞાની બન્યા. બુદ્ધિ અને અહંકાર આવ્યા; આપણે અધવચ્ચે રહી ગયા !

પૂજ્યપાદશ્રીજી ગુરુસમર્પિતતાને સમજાવતાં કહે છે : “ભાવથી શિષ્ય ક્યારે બનાય ? આપણી અહંતા, આપણું સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ ગુરુનાં ચરણે ધરી દઈએ ત્યારે. અહંતાના સંપૂર્ણ સમર્પણ વિના શિષ્યત્વ પ્રગટી શકે નહિ.”^૬”

ગુરુપદનો અચિન્ત્ય મહિમા પૂજ્યપાદશ્રીજીના શબ્દોમાં : “ભગવાનના સાક્ષાત્ દર્શન કરાવવાની આંખ ગુરુ પાસે છે. ગુરુ વિનયથી જ મળી શકે.... વિનયથી સમ્યગ્દર્શન મળે એમ કહેવા કરતાં વિનય સ્વયં સમ્યગ્દર્શન છે એમ કહીએ તો પણ વાંધો નથી. વિનય ભક્તિરૂપ છે. ભક્તિ સમ્યગ્દર્શન છે.”^૭”

એકલવ્ય યાદ આવે.

ભીલનો એ દીકરો ગુરુ દ્રોણ પાસે ગયો અને એણે વિનંતી કરી : મને ધનુર્વિદ્યા શીખવો ! ગુરુએ ના પાડી.

એકલવ્યે ગુરુની એ ‘ના’નો સ્વીકાર કર્યો છે.

કઈ રીતે એ સ્વીકાર થઈ શક્યો ?

બુદ્ધિ અને અહંકારની ફૂટપટ્ટી મૂકીને એકલવ્ય ગુરુ પાસે ગયેલ હોવો જોઈએ.

અહંકાર ગુરુની ના સ્વીકારી જ ન શકત. મને કેમ ના પાડો છો ? હું ભીલનો દીકરો છું, માટે ? રાજકુમારોને તો ભણાવો છો....

૬. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૬૩

૭. એજન, ૨/૭૪

બુદ્ધિ હોત તો એની ગણતરી આમ હોત : રાજકુમારોને ભણાવવાથી પ્રતિષ્ઠા મળે ગુરુને. મને ભણાવવાથી ગુરુને શું મળે ? માટે મને ના પાડે છે ને !

નવાઈ લાગે કે માર્ગાનુસારિતાની કક્ષાના આ આત્મામાં આટલું સમર્પણ ! ગુરુએ શું કરવું જોઈએ કે શું નહિ; એ વિચારવા એ તૈયાર જ નહોતો.

હું ઘણીવાર હસતાં હસતાં કહું છું કે ગુરુએ શું કરવું જોઈએ કે શું નહિ તેનો વિચાર તો ગુરુના ગુરુ જ કરી શકે ને ! તો આવો વિચાર કરનાર સાધકને પરમગુરુની પદવી મળે ને !

એકલવ્યનું સમર્પણ, ગુરુએ શું કરવું જોઈએ, એ વિચારવા એક પળ પણ ઊભું રહે તેવું નહોતું. તેણે ગુરુની ‘ના’નો સ્વીકાર કર્યો. પોતાની ઝૂંપડીએ જઈ ગુરુ દ્રોણની માટીની મૂર્તિ બનાવી. રોજ એની પૂજા-ભક્તિ કરી તે કહે છે : ‘ગુરુદેવ ! મને શીખવો !’ અને એ ધનુર્વિદ્યા શીખી ગયો. અર્જુન કરતાંય એ ધનુર્વિદ્યામાં વિશેષ નિપુણ બન્યો.

ગુરુ દ્રોણની બાજુ ખરેખર શું હતું ? કદાચ એવું લાગે કે તેઓ એવું પ્રસ્થાપિત કરવા માગતા હતા કે, જુઓ ! સાક્ષાત્ ગુરુ પાસેથી જે અર્જુન ન મેળવી શક્યો; તે ગુરુ પ્રત્યેની ભક્તિથી એકલવ્ય મેળવી શક્યો. કહો કે, ચિન્મય દ્રોણ પાસેથી અર્જુન જે ન મેળવી શક્યો, તે મૃણ્મય દ્રોણ પાસેથી એકલવ્ય મેળવી ગયો.

મતલબ કે, ગુરુ પાસે શારીરિક રૂપે તમે હો એ કરતાં, દૂર હો ત્યારે પણ, ભક્તિભર્યા મન વડે ઉપસ્થિત હો તે મહત્ત્વનું છે. એટલે જ પંચસૂત્ર

કહે છે : આયઓ ગુરુબહુમાણો... ।^૬ ગુરુ પ્રત્યેનો તમારા હૃદયમાં રહેલ બહુમાનભાવ એ જ મોક્ષ છે.

પ્રભુની આજ્ઞા ગુરુભક્તિ માટેની કેવી છે તેની વાત કરતાં પંચસૂત્ર કહે છે : ‘જો મં પઢિમન્નઇ સે ગુરંતિ’ તદાણા...^૮ જે મને ભક્તિથી માને છે, પૂજે છે, તે ગુરુને પણ ભક્તિથી માને, પૂજે.

‘કેવલિપન્નતં ધમ્મં સરણં પવજજામિ...’ પ્રભુએ કહેલ ધર્મનું શરણ.

સાધુધર્મનું વર્ણન કરતાં ‘લલિતવિસ્તરા’ ગ્રંથમાં જે કહેવાયું છે, તેનું સ્મરણ અહીં થાય છે. ત્યાં કહેવાયું છે કે સાધુધર્મ સામાયિક આદિમાં રહેલ વિશુદ્ધ ક્રિયા વડે જણાતો, સકલ પ્રાણીઓનાં હિતના ભાવથી સમૃદ્ધ અમૃત રૂપ આત્મપરિણામ છે. મૂળમાં પ્યારા શબ્દો છે : સકલસત્ત્વહિતાશયામૃત લક્ષણ આત્મપરિણામ.^{૧૦} આત્મપરિણામ, અન્તર્ગત ભાવ જ્યારે બધાના કલ્યાણ માટેનો થાય છે ત્યારે એ અમૃતસ્વરૂપ બની જાય છે.

‘ધમ્મદયાણં’ પદની વ્યાખ્યામાં લલિતવિસ્તરા સૂત્ર મઝાથી ખૂલે છે : ‘નાયં ભગવદનુગ્રહમન્તરેણ ।’ આ ધર્મ પ્રભુના અનુગ્રહ વિના મળતો નથી.

ભગવદ્ અનુગ્રહ વડે ધર્મપ્રાપ્તિ શી રીતે છે એની ચર્ચા કરતાં ક્રમ આ અપાયો છે : ધર્મની સમીપવર્તી આત્માને પ્રભુ પ્રત્યે બહુમાન થાય છે, એ પછી તે આત્મા દેશના સાંભળવાને યોગ્ય બને અને તેને ધર્મ મળે.

૮. પંચસૂત્ર ચતુર્થ.

૯. પંચસૂત્ર ચતુર્થ.

૧૦. સકલસત્ત્વહિતાશયામૃતલક્ષણઃ સ્વપરિણામઃ । - લલિતવિસ્તરા,
‘ધમ્મદયાણં’ પદની વ્યાખ્યા.

આમ, પ્રભુ પરના બહુમાનભાવ વડે ધર્મ મળે છે, તેથી ધર્મની પ્રાપ્તિને ભગવત્કૃપા વડે સાધ્ય કહી.^{૧૧}

આ ધર્મ-મહાસત્તાને શરણે જવું છે. અસ્તિત્વ તેને સોંપી દેવું છે. પૂરું અસ્તિત્વ અમૃતસ્વરૂપ બની જાય. બધા આત્માઓ પ્રત્યે મૈત્રીભાવથી એ છલકાઈ જાય.

અહંકારની શિથિલતા માટેની સાધના ત્રિપટીમાં આ પહેલું પદ શરણ સ્વીકાર... બીજું ચરણ છે દુષ્કૃતગર્હ.

અતીતની યાત્રામાં પૂજનીય તત્ત્વો તથા સન્માનનીય વ્યક્તિઓ પ્રત્યે મન, વચન, કાયા વડે જે કંઈ અનુચિત થયું હોય તેનું મિથ્યા દુષ્કૃત...

આ મારી દુષ્કૃતગર્હ ભાવગર્હ થાઓ ! અને ભવિષ્યમાં આવું ન થાઓ !

પંચસૂત્રનો લય બહુ જ મઝાનો છે. ત્યાં છે માત્ર ભીનાશ... ભીનાશનો આ લય હૃદયને રણઝણાવી નાખે તેવો છે : મને પ્રભુ તથા સદ્ગુરુ આદિનો સંયોગ હો ! મારી આ સુ-પ્રાર્થના હો ! મને આ પ્રાર્થનાને વિષે બહુમાન થાઓ !^{૧૨}

૧૧. ભવત્યેતદાસન્નસ્ય ભગવતિ બહુમાનઃ, તતો હિ સદ્દેશનાયોગ્યતા, તતઃ પુનરયં નિયોગતઃ.... ॥ - લલિતવિસ્તરા, ‘ધમ્મદયાણં’ પદની ટીકા.

૧૨. હોઝ મે એર્હિં સંજોગો । હોઝ મે એસા સુપત્થના ।
હોઝ મે ઇત્થ બહુમાણો ॥ - પંચસૂત્ર, પ્રથમ સૂત્ર

કેટલો અદ્ભુત આ લય ! પ્રાર્થના પણ હું કરી શકું તેમ નથી, પ્રભુ !
પ્રાર્થના પણ તારી કૃપાથી હો ! એ પ્રાર્થનાનો લય સતત મારો ચાલુ રહે તે
માટે પ્રાર્થના પરનું બહુમાન પણ મને તારી કૃપાથી મળો !

ત્રીજું ચરણ છે સુકૃત અનુમોદના.

અનુમોદનાને ક્યાં સુધી વિસ્તારી છે ? મોક્ષાભિલાષી અને શુભ
ચિત્તવૃત્તિવાળા સર્વ જીવોના માર્ગસાધક યોગોની અનુમોદના સુધી... જ્યાં
જ્યાં શુભત્વ છે, ત્યાં હર્ષની લાગણી.

અનુમોદનાનો વ્યાપ કેટલો તો મોટો થશે ! કરણ અને કરાવણને
મર્યાદા થશે; અનુમોદના થશે અસીમ ધર્મ.

એક સાધક સાધના કરી કરીને કેટલી કરશે ? બીજાઓને સાધના
કરાવશે તો પણ કેટલી કરાવશે ? પણ એ અનુમોદના ધર્મમાં જશે ત્યારે
મહાવિદેહમાં વિહરમાન કરોડો સાધુભગવંતો અને સાધ્વીજી
ભગવતીઓની સાધનાની અનુમોદના કરી શકશે.

કેટલો તો વિસ્તાર આ અનુમોદના ધર્મનો... !

પણ એ મળે શી રીતે ?

પ્રભુની કૃપાથી જ.^{૧૩}

પરમાત્માના અચિન્ત્ય પ્રભાવથી અનુમોદના ધર્મ મળે... દુષ્કૃતગર્હા
મળે... અને શરણ સ્વીકાર મળે.

૧૩. હોઝ મે એસા અણુમોઅણા ।..... પરમગુણજુત્તઅરિહંતાઈસામત્થઓ ।

(પંચસૂત્ર, પ્રથમ સૂત્ર)

આ ત્રણે ચરણો અહંકારને શિથિલ કરે. પૂજ્યપાદશ્રીજીએ ભગવદ્ બહુમાનને સાધનાના પાયા રૂપે લેખ્યું છે. તેઓશ્રીજી કહે છે : “ભગવાનનાં બહુમાનથી જ આપણી અંદર રહેલા દોષો દેખાય. એ દોષોની નિન્દા અને ગર્હ કરવાનું મન થાય. બીજાનાં સુકૃતોની અનુમોદના કરવાનું મન થાય.”^{૧૪}”

શરણ સ્વીકાર, દુષ્કૃતગર્હ અને સુકૃત અનુમોદના... ત્રણે મઝાનાં ચરણો અહં-શિથિલતા માટે આવ્યાં.

કેન્દ્રમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ અહમ્ને આંસુની સરવાણીમાં એ ડુબાડી દેશે. અહમ્ : મૂળ તો એ માટી જ ને ? ભીંજાઈને વહી જતાં એને કેટલી વાર લાગે. ?

૧૪. કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, ૨/૩૮૦

આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રભુવાણી પ્રસાર સ્થંભ (ચોજના-૧,૧૧,૧૧૧)

૧. શ્રી સમસ્ત વાવપથક શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ-ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા-સ્મૃતિ
૨. શેઠશ્રી ચંદુલાલ કકલચંદ પરિખ પરિવાર, વાવ
૩. શ્રી સિદ્ધગિરિ ચાતુર્માસ આરાધના (સં. ૨૦૫૭) દરમ્યાન થયેલ જ્ઞાનખાતાની આવકમાંથી.
હસ્તે : શેઠશ્રી ધુડાલાલ પુનમચંદભાઈ હેક્કડ પરિવાર, ડીસા, બનાસકાંઠા
૪. શ્રી ધર્મોત્તેજક પાઠશાળા, શ્રી ઝીંઝુવાડા જૈન સંઘ, ઝીંઝુવાડા
૫. શ્રી સુઈગામ જૈન સંઘ, સુઈગામ
૬. શ્રી વાંકડિયા વડગામ જૈન સંઘ, વાંકડિયા વડગામ
૭. શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ, ગરાંબડી
૮. શ્રી રાંદેરરોડ જૈન સંઘ-અડાજણ પાટીયા, રાંદેરરોડ, સુરત
૯. શ્રી ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ પાલ્લી (ઈસ્ટ), મુંબઈ
૧૦. શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્વેતાંબર મૂ.પૂ. જૈન સંઘ, કતારગામ, સુરત
૧૧. શ્રી કેલાસનગર જૈન સંઘ, કેલાસનગર, સુરત
૧૨. શ્રી ઉયોસણ જૈન સંઘ,
સમુખા શ્રાવિકા આરાધના ભવન, સુરત જ્ઞાનખાતેથી
૧૩. શ્રી વાવપથક જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, અમદાવાદ
૧૪. શ્રી વાવ જૈન સંઘ, વાવ, બનાસકાંઠા
૧૫. કુ. નેહલબેન કુમુદભાઈ (કટોસણ રોડ)ની દીક્ષા પ્રસંગે થયેલ આવકમાંથી
૧૬. શ્રી આદિનાથ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, નવસારી
૧૭. શ્રી ભીલડીયાજી પાર્શ્વનાથ જૈન દેરાસર પેઢી, ભીલડીયાજી
૧૮. શ્રી નવજીવન જૈન શ્વે. મૂ.પૂ. સંઘ, મુંબઈ
૧૯. શ્રી જસવંતપુરા જૈન સંઘ - શ્રાવિકા બહેનોના જ્ઞાનદ્રવ્યમાંથી

પ્રભુવાણી પ્રસારક (ચોજના-૬૧,૧૧૧)

૧. શ્રી દિપા શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, રાંદેરરોડ, સુરત
૨. શ્રી સીમંધરસ્વામી મહિલા મંડળ, પ્રતિષ્ઠા કોમ્પ્લેક્સ, સુરત
૩. શ્રી શ્રેણીકપાર્ક જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક સંઘ, ન્યૂ રાંદેરરોડ, સુરત

૪. શ્રી પુણ્યપાવન જૈન સંઘ, ઈશિતા પાર્ક, સુરત
૫. શ્રી શ્રેયસ્કર આદિનાથ જૈન સંઘ, નીઝામપુરા, વડોદરા
૬. શ્રી અમરોલી જૈન સંઘ - અમરોલી, સુરત

પ્રભુવાણી પ્રસાર અનુમોદક (ચોજના - ૩૧,૧૧૧)

૧. શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ, મોરવાડા
૨. શ્રી ઉમરા જૈન સંઘ, સુરત
૩. શ્રી શત્રુંજય ટાવર જૈન સંઘ, સુરત
૪. શ્રી ચૌમુખજી પાર્શ્વનાથ જૈન મંદિર ટ્રસ્ટ
શ્રી જૈન શ્વેતાંબર તપાગચ્છ સંઘ ગઢસિવાના (રાજ.)
૫. શ્રીમતી તારાબેન ગગલદાસ વડેચા-ઉચોસણ
૬. શ્રી સુખસાગર અને મલ્હાર એપાર્ટમેન્ટ સુરતની શ્રાવિકાઓ તરફથી
૭. રવિજયોત એપાર્ટમેન્ટ, સુરતની શ્રાવિકાઓ તરફથી
૮. અઠવાલાઈન્સ જૈન સંઘ, પાંડવબંગલો, સુરત શ્રાવિકાઓ તરફથી
૯. શ્રી આદિનાથ તપાગચ્છ શ્વે.મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, કતારગામ, સુરત
૧૦. શ્રીમતી વર્ષાબેન કર્ણાવત, પાલનપુર
૧૧. શ્રી શાંતિનિકેતન સરદારનગર જૈન સંઘ, સુરત
૧૨. શ્રી પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ, ન્યુ સમારોડ, વડોદરા

પ્રભુવાણી પ્રસાર ભક્ત (ચોજના - ૧૫,૧૧૧)

૧. શ્રી દેસલપુર (કંઠી) શ્રી પાર્શ્વચંદ્રગચ્છ
૨. શ્રી ધ્રાંગધ્રા શ્રી પાર્શ્વચંદ્રસૂરીશ્વરગચ્છ
૩. શ્રી અઠવાલાઈન્સ જૈન સંઘ, સુરત શ્રાવિકા ઉપાશ્રય

વાવ નગરે પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંત ઝાંકારસૂરિ મહારાજની ગુરુમૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા સ્મૃતિ

૧. રૂા. ૨,૧૧,૧૧૧ શ્રી વાવ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ
૨. રૂા. ૧,૧૧,૧૧૧ શ્રી વાવપથક શ્વે. મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ, અમદાવાદ
૩. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી સુઈગામ જૈન સંઘ
૪. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી બેણપ જૈન સંઘ
૫. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ઉચોસણ જૈન સંઘ
૬. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી ભરડવા જૈન સંઘ
૭. રૂા. ૩૧,૦૦૦ શ્રી અસારા જૈન સંઘ

૮.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી ગરાંબડી જૈન સંઘ
૯.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી માડકા જૈન સંઘ
૧૦.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી તીર્થગામ જૈન સંઘ
૧૧.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી કોરડા જૈન સંઘ
૧૨.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી ઢીમા જૈન સંઘ
૧૩.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી માલસણ જૈન સંઘ
૧૪.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી મોરવાડા જૈન સંઘ
૧૫.	રૂા.	૩૧,૦૦૦	શ્રી વર્ધમાન શ્વે.મૂ.પૂ.જૈન સંઘ, કતારગામ દરવાજા, સુરત
૧૬.	રૂા.	૧૧,૧૧૧	શ્રી વાસરડા જૈન સંઘ, સેવંતીલાલ મ. સંઘવી

પ.પૂ.આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- દરિસન તરસીએ ભા. ૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- ‘ઘિછુરત જાયે પ્રાણ’ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- ‘આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે’ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકાબુ અધ્યયન ઉપર સંવેદના)
- ‘મેરે અવગુન ચિત ન ધરો’ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિશિકા’ પર સંવેદના)
- ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન-૧ થી ૫)
- પ્રભુનો ધ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- આત્માનુભૂતિ
(યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- અસ્તિત્વનું પરોટ
(હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- અનુભૂતિનું આકાશ
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- રોમે રોમે પરમસ્પર્શ
(દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાભાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- પ્રભુના હસ્તાક્ષર
(પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)
- પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે
(નવપદ સાધના)
- એકાન્તનો ચેતવ (તૃતીય આવૃત્તિ)
(સ્મરણ યાત્રા)
- રસો યે સઃ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- સાધનાપથ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- પરમ ! તારા માર્ગે (દ્વિતીય આવૃત્તિ)
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત પ્રભુ મહાવીર સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- પ્રગટ્યો પૂરન રાગ
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ કૃત પ્રભુ નેમિનાથ સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- સમાધિ શતક ભાગ ૧ થી ૪
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ કૃત સમાધિશતક ગ્રન્થ પર વિવેચના)

: આગામી પુસ્તક : —————

સદ્ગુરુ: શરણં મમ

પૂજ્યપાદ, પ્રશમમૂર્તિ, ગણાધિપતિ
આચાર્ય ભગવન્ત શ્રીમદ્વિજય
અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજાના
સંયમ અમૃત મહોત્સવના
ઉપલક્ષ્યમાં પ્રકાશિત થનાર શ્રદ્ધાવિનમ્ર
પ્રસ્તુતિ :

સદ્ગુરુ: શરણં મમ

સદ્ગુરુ તત્ત્વ પરની અનુપ્રેક્ષાઓથી સભર,
આસ્વાદ્ય, હૃદયંગમ રચના

સમુંદ સમાના લુંદ મેં

પૂજ્ય પાદ, આદ્યાત્મ સોગી આચાર્ય
ભગવન્ત શ્રીમદ્ દિવ્ય કાનાપૂર્ણ સૂરીશ્વરજી
મણિરાજાના શિષ્ય પ્રસાદી પર
લેખાદ્યાય